

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**GAZZÂLÎ'NİN EL-VECÎZ ADLI ESERİNİN ŞÂFİÎ FIKHINDAKİ
YERİ (KİTÂBÜ'N-NİKÂH VE KİTÂBÜ'T-TALÂK ÖRNEĞİ)**

Fatma ÇAKIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Hacı Mehmet GÜNAY

AĞUSTOS - 2022

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GAZZÂLÎ'NİN EL-VECÎZ ADLI ESERİNİN ŞÂFÎÎ
FIKHINDAKİ YERİ (KİTÂBÜ'N-NİKÂH VE KİTÂBÜ'T-
TALÂK ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma ÇAKIR

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

“Bu tez 09/08/2022 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay	Başarılı
Prof. Dr. Soner Duman	Başarılı
Doç. Dr. Ömer Faruk Habergetiren	Başarılı

ETİK BEYAN METNİ

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmaları.)

Fatma ÇAKIR

09/08/2022

ÖNSÖZ

Fıkıhın müstakil ilim hüviyetine bürünme sürecinin son zamanlarda araştırmacıların dikkatini çektiği ve bu yönde yapılan çalışmaların giderek artış kaydettiği görülmektedir. Özellikle mezheplerin teşekkül sürecinden istikrar sürecine kadar hangi aşamalardan geçtiği, kimlerin, ne tür katkılarda bulunduğu tespitini bu tarz çalışmaların en temel amaçlarından birini oluşturmaktadır. Bu çalışma da anılan amaca mütevazı bir katkı olarak Gazzâlî'nin *el-Vecîz* adlı eserinin Şâfiî fıkıhındaki yerini ve mezhebe katkılarını konu edinmektedir.

Gazzâlî'nin İslamî ilimler çatısı altında yer alan hemen her alana önemli katkılarda bulunduğu bir gerçektir. Onun kendi dönemindeki önemli ilim ve eğitim kurumlarında baş müderrislik gibi zirve görevler üstlenmiş olması, onu ilim öğrenme ve araştırma yapmanın yanında ilmi konuların iyi bir şekilde öğretimi konusuna da ilgi göstermeye ve bu konuda bazı çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. Onun bu amaç doğrultusunda telif ettiği muhtelif fıkıh eserlerinde kendine has bir tarzı ve yönteminin bulunduğu da bir gerçektir. Gazzâlî bütün bu eserlerde fıkıh ilmini öğrencilere en sade ve en kolay şekilde sunmayı ve bu şekilde ilim taliplerinin işini kolaylaştırarak onları bu ilme teşvik etmeyi hedeflediğini ifade etmektedir.

Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'i anılan amaca uygun olarak hazırlanan ve hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde mezhep içerisinde oldukça ilgi gören önemli eserlerden biridir. Şâfiî mezhebinin sonraki telifatının en önemli kaynaklarından birini oluşturan bu eserin mezhepteki yerinin, metot ve muhteva olarak mezhebe olan katkılarının tespiti fıkıh tarihi bakımından oldukça önemlidir.

Bu çalışma aynı zamanda fıkıh alanında önemli mesaisi ve eserleri bulunun Gazzâlî'nin genel anlamda fikhî kişiliğinin ve fıkıh alanına yaptığı özgün katkıların tespitine yönelik başka araştırmalara kapı aralması bakımından da anlamlı olacaktır. Belirtmek gerekir ki, bizim çalışmamız bu konuda sadece bir başlangıç niteliği taşımaktadır; zira yapılan şey *el-Vecîz*'in nispeten küçük bir bölümünün tezin amacı doğrultusunda müellifin diğer telifiyle ve mezhep içinde önem atfedilen bazı eserlerle karşılaştırmalı bir şekilde belli açılardan incelenmesinden ibarettir. Dolayısıyla bu eser fıkıh perspektifinden yeni birçok çalışmalar için bakir bir alana işaret etme özelliğini korumaktadır.

Çalışmalarım esnasında kıymetli mesaisini harcayarak desteğini esirgemeyen, fikirlerinden istifade ettiğim değerli danışman hocam Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Tez konusunun belirlenmesinden yazım aşamasına kadar nasıl bir yol izlememiz gerektiği hususunda verdikleri eğitimlerle gelişimimize büyük katkı sağlayan ve kıymetli fikirleriyle yol gösteren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mehmet Görmez'e ve kurucusu olduğu İslam Düşünce Enstitüsü'nde emek veren ismini zikredemediğim bütün hocalarıma ayrı ayrı teşekkür ederim. Yine çalışmam esnasında değerli fikirlerinden istifade ettiğim saygıdeğer hocam Prof. Dr. Bilal Aybakan'a teşekkürlerimi sunarım. Tezimi satır satır okuyup gerekli yerlerde düzeltmeler yapan ve eksik gördüğü alanları doldurmam hususunda kıymetli fikirlerini beyan eden değerli hocam Prof. Dr. Soner Duman'a şükranlarımı sunarım. Lisans yıllarımdan bu zamana kadar bana her daim, samimiyetle rehberlik eden ve tezimin tamamını okuyup fikirlerini sunan çok kıymetli hocam Doç. Dr. Ömer Faruk Habergetiren'e de en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca savunma sürecindeki zorlukların aşılması noktasındaki desteklerinden ötürü Prof. Dr. Süleyman Akkuş'a ve yayın şartının sağlanması hususunda kıymetli mesailerini harcayıp samimiyetle yardımda bulunan Doç. Dr. Tuğrul Tezcan ve Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Sacit Kurt'a minnettarım. Tabii ki eğitim hayatımın bütün sıkıntılarını benimle yaşayan haklarını ödeyemeyeceğim kıymetli ablalarıma ve kardeşime de ayrı ayrı teşekkür borcum vardır.

Gayret bizden tevfik Allah Teâlâdandır.

Fatma ÇAKIR

09/08/2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM I: GAZZÂLÎ’NİN FIKİH İLMİNE DAİR ESERLERİ VE <i>EL-VECİZ</i>	
ADLI ESERİ	9
1.1. Gazzâlî’nin Fıkıh Usulüne Dair Eserleri	9
1.1.1. <i>el-Menhûl fi ’l-usûl</i>	10
1.1.2. <i>Tehzîbü ’l-usûl</i>	11
1.1.3. <i>Şifâü ’l-galîl</i>	11
1.1.4. <i>Esâsü ’l-kıyâs</i>	12
1.1.5. <i>el-Müstasfâ min ilmi ’l-usûl</i>	12
1.2. Gazzâlî’nin Furuu Dair Eserleri.....	13
1.2.1. <i>et-Ta ’lîka fi fûrûi ’l-mezheb</i>	14
1.2.2. <i>el-Basît fi ’l-fürû</i>	14
1.2.3. <i>İhyâü ulûmi ’d-dîn</i>	15
1.2.4. <i>el-Vasît fi ’l-mezheb</i>	16
1.2.5. <i>el-Vecîz fi ’l-fikh</i>	17
1.2.6. <i>Hülâsatü ’l-muhtasar ve nukâvetü ’l-mu ’tasar</i>	17
1.2.7. <i>Gâyetü ’l-gavr fi dirâyeti ’d-devr</i>	18
1.2.8. <i>Gavru ’d-devr</i>	19
1.2.9. <i>el-Fetâvâ</i>	19
1.2.10. <i>Fetvâ</i>	20
1.2.11. <i>Hakîkatü ’l-kavleyn</i>	20
1.2.12. <i>Meâhizü ’l-hilâf</i>	20
1.2.13. <i>Lübâbü ’n-nazar</i>	21
1.2.14. <i>Tahsînü ’l-meâhiz</i>	21
1.2.15. <i>el-Mebâdî ve ’l-gâyât</i>	21
1.3. <i>el-Vecîz</i> ’in Genel Tanıtımı.....	22
1.3.1. Eserin İsmi ve Gazzâlî’ye Nispet Edilmesi	22
1.3.2. Eserin Yazma Nüshaları ve Baskıları.....	22

1.3.3. Eser Üzerine Yapılmış Çalışmalar	24
BÖLÜM II: EL-VECÎZ'İN METOT AÇISINDAN ŞÂFÎ FIKHINDAKİ YERİ ...	28
2.1. Eserin Telif Amacı.....	28
2.2. Eserin Sistematiği	28
2.2.1. Eserin Nüshaları Arasındaki Sistematik Farklılığı	29
2.2.2. Eserin Genel Sistematiği	31
2.2.3. Eserin Kitap ve Bab Taksimi.....	32
2.2.2.1. Kitâbü'n-Nikâhın Bab Taksimi.....	37
2.2.2.2. Kitâbü't-Talâkın Bab Taksimi	38
2.3. Eserin Üslûbu	45
2.4. Eserde Şer'î Delillerin Kullanılması.....	47
2.4.1. Kur'ân-ı Kerîm	47
2.4.2. Sünnet.....	50
2.4.3. İcmâ	53
2.3.4. Akıl ve İstîshâb.....	54
2.3.5. Kıyas.....	57
2.3.6. Örf	59
2.5. Eserin Terminolojisi	62
2.5.1. Eserde Yer Alan Görüşleri Gösteren Lafızlar	62
2.5.1.1. Kadîm (القديم).....	63
2.5.1.2. Cedîd (الجديد).....	64
2.5.1.3. Kavî - Akvâl (القول و الأقوال)	65
2.5.1.4. Vech - Vucûh (الوجه و الوجوه).....	66
2.5.1.5. Tarîk – Turuk (الطريق و الطرق).....	67
2.5.1.6. en-Nass (النص).....	67
2.5.1.7. el-Kâdî - el-Kâdiyeyn (القاضي-القاضيين)	68
2.5.2. Eserdeki Tashîh ve Tercih İfadeleri	68
2.5.2.1. Kîle (قيل)	68
2.5.2.2. Sahîh (الصحيح)	69
2.5.2.3. Esah (الأصح).....	69
2.5.2.4. Zâhir (الظاهر).....	70
2.5.2.5. Azhar (الأظهر)	70
2.5.2.6. Ale'l-Mezheb (على المذهب)	71

2.5.2.7. Kavulun Muharrecun (قول مخرج)	71
2.5.2.8. Râcih (راجح)	72
2.5.2.9. Tercîh (ترجيح)	72
2.5.2.10. Tahrîc (التخریج)	72
2.5.3. Eserde Yer Alan Rumuzlar	72
2.6. Müellifin Farklı Görüşlere Yer Vermesi ve Kendi Görüşünü Belirtmesi	73
2.7. Müellifin Yararlandığı Kaynaklar	81
2.7.1. Hadis Kaynakları	81
2.7.2. <i>el-Vasît</i>	82
2.7.3. <i>el-Basît</i>	82
2.7.4. <i>el-Üm</i>	82
2.7.5. <i>er-Risâle</i>	83
2.7.6. <i>el-Muhtasar</i>	83
2.7.7. <i>et-Takrîb beyne 'l-Müzenî ve 'ş-Şâfî</i>	84
2.7.8. <i>Nihâyetü 'l-matlab fî dirâyetî 'l-mezheb</i>	84
2.7.9. <i>et-Ta 'likâ</i>	84
2.7.10. <i>el-Fetâvâ</i>	85
2.7.11. <i>el-Fetâvâ</i>	85
2.7.12. <i>et-Telhîs</i>	85
2.7.13. <i>et-Tehzîb</i>	86
2.7.14. <i>et-Tetimmetü 'l-ibâne</i>	86
2.7.15. <i>eş-Şâmil fî usûlü 'd-dîn</i>	86
2.7.16. <i>el-Mühezzeb</i>	86
2.7.17. <i>et-Tecrîbe</i>	87

BÖLÜM III: EL-VECİZ'İN MUHTEVA AÇISINDAN ŞÂFÎ FIKHINDAKİ

YERİ	89
3.1. Nikâh Bölümünün Muhteva Analizi	89
3.1.1. Nikâh Bölümünün Konu Fihristi	89
3.1.2. Nikâhın Hükmü	93
3.1.3. Nikâh Akdinin Rükünleri	94
3.1.3.1. Sîga (İcap ve Kabul)	95
3.1.3.2. Nikâhın Mahalli	99
3.1.3.3. Şâhitler	101

3.1.3.4. Âkid (Velî ve Zevc) ve Velîlerin Hükümleri	103
3.1.4. Velâyet Altındaki Kişi ile İlgili Hükümler	111
3.1.5. Evlilik Engelleri	114
3.1.5.1. Sürekli Evlilik Engelleri.....	114
3.1.5.2. Geçici Evlilik Engelleri.....	118
3.1.6. Müşriklerin Evliliği	125
3.1.6.1. Kâfirken Müslüman Olan Erkeğin Eşlerinin Durumu.....	126
3.1.6.2. Müşriğin Şer'î Adetten Fazla Evliliği Bulunduğu Halde Müslüman Olması Durumu.....	126
3.1.6.3. Müşriğin Müslüman Olduktan Sonra Eşleri Arasında Seçim Yapması	127
3.1.6.4. Müşriğin Müslüman Olduktan Sonra Nafaka Yükümlülüğü.....	129
3.1.7. Nikâh Akdinde Muhayyerlik	131
3.1.7.1. Ayıp Muhayyerliği	131
3.1.7.2. Aldanma/Yanıltma Muhayyerliği	131
3.1.7.3. Kölelik.....	132
3.1.7.4. İktidarsızlık	132
3.1.8. Nikâh Akdinde Önemli Bazı Konular	133
3.1.8.1. Evlilik Sonrası Kocaya Helâl Olan Şeyler	134
3.1.8.2. Babanın Oğlunun Cariyesiyle İlişkide Bulunması.....	134
3.1.8.3. Babanın İffeti	134
3.1.8.4. Nizâ'	135
3.2. Talâk Bölümünün Muhteva Analizi	135
3.2.1. Talâk Bölümünün Konu Fihristi.....	135
3.2.2. Sünî ve Bid'î Talâk.....	137
3.2.2.1. Sünnî ve Bid'î Talâkın Tarifi ve Hükümü	138
3.2.2.2. Boşamanın Sünnî ve Bid'î Talâka İzafe Edilmesi	139
3.2.3. Talâkın Rükünleri.....	141
3.2.3.1. Boşayan Kişi	144
3.2.3.2. Boşamada Kullanılan Lafızlar	144
3.2.3.3. Talakta Kasıt	146
3.2.3.4. Mahal (Boşamaya Konu Olan Kadın).....	147
3.2.3.5 Mahal Üzerindeki Velâyet	148

SONUÇ	150
KAYNAKÇA.....	152
EK	159
ÖZGEÇMİŞ	172

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ed.	: Editör
GAL	: Geschichte der Arabischen Litteratur
H.z.	: Hazreti
M. Ü.	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: Neşir
ö.	: Ölüm tarihi
sy.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
v.dğr.	: Ve diğeri

ÖZET

Başlık: Gazzâlî'nin *el-Vecîz* Adlı Eserinin Şâfiî Fıkhdaki Yeri (Kitâbü'n-Nikâh ve Kitâbü't-Talâk Örneği)

Yazar: Fatma ÇAKIR

Danışman: Prof. Dr. Hacı Mehmet GÜNAY

Kabul Tarihi: 09/08/2022

Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 170 (tez)

Gazzâlî İslâmî ilimlerin hemen her alanında yaptığı çalışmalarla gerek kendi döneminde gerekse sonraki dönemlerde büyük yankı uyandırmış önemli bir şahsiyettir. Onun fıkıh sahasındaki çalışmaları da alana büyük katkılar sağlamış, müntesibi olduğu Şâfiî ekolünü uzun süre etkisi altında bırakmıştır. Nitekim üzerinde çalıştığımız *el-Vecîz* adlı eseri Şâfiî medereselerinde birkaç asır okutulmuş ve mezhebin sonraki literatürünün temel referans kaynağı olmuştur. Yaptığımız bu çalışmada amacımız Gazzâlî'nin diğer ilimlere sağladığı katkıya nazaran günümüzde geri planda kalan fikhî yönünü bir nebze öne çıkarmak ve bu bağlamda *el-Vecîz*'in Şâfiî fıkhdaki yerini tespit etmektir. Araştırmamız sonucunda Gazzâlî'nin hiç de geri plana bırakılmayacak fikhî bir mesaisinin olduğu tespit edilmiştir. Nitekim Gazzâlî, hepsi günümüze ulaşmasa da yirmi fıkıh eseri telif etmiştir. Bu eserler içerisinde Şâfiî mezhebi'nin en önemli beş metni arasında gösterilen *el-Vecîz*'in mezhebe tespit edilen en önemli katkısı, kendinden önceki teliflerin ciddi manadaki girift tasnifini sistematize edip, konuları karmaşadan kurtarması ve kavranmasını kolay hale getirmiş olmasıdır. Muhtasar geleneğin bütün özelliklerini kendisinde barındıran bu eser, aynı zamanda hemen her meselede diğer mezheplerin görüşlerini de içerdiğinden karşılaştırmalı bir fıkıh metni olarak da kabul edilmelidir. *el-Vecîz*'in sonraki telifatta otorite kabul edilen eserlerin temel referans kaynağı olduğu da tespit edilmiştir. Nitekim örneklem alanımız çerçevesinde görebildiğimiz kadarıyla Nevevî'nin *er-Ravdâ* adlı eseri *el-Vecîz*'in gerek sistematik açıdan gerekse içerik olarak biraz daha detaylandırılmış açılımı niteliğindedir. Her ne kadar Râfiî'nin *el-Muharrer*'inin *el-Vecîz*'in şerhi olmayıp müstakil bir eser olduğu yönünde bir kanaat bizde hâsıl olsa da Nevevî'nin *el-Minhâc*'ı yazarken ihtisar için kullandığı üslup ve sistem *el-Vecîz*'in etkisini bariz bir biçimde hissettirmektedir. Bu da *el-Vecîz*'in Şâfiî mezhebindeki mühim konumunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Şâfiî Mezhebi, Gazzâlî, *el-Vecîz*, Nikâh, Talâk

ABSTRACT

Title of Thesis: The position of Ghazali's book named al-Wajîz in Shafi'i Fiqh/Shafi'i jurisprudence (sample of Kitâbü'n-Nikâh and Kitâbü't-Talâk)

Author of Thesis: Fatma ÇAKIR

Supervisor: Prof. Dr. Hacı Mehmet GÜNAY

Accepted Date: 09/08/2022 **Number of Pages:** viii (pre text) + 170 (main body)

Gazzâlî is an important personality who has aroused great repercussions both in his own epoch and in later periods with his studies in approximately every field of Islamic sciences. His works in the field of fiqh also made great contributions to that territory and he left the Shafi'i school under of his influence for a long time which he was a follower of that sect. As a matter of fact, his work called al-Wajiz, which we are working on it, that was taught in Shafi'i Madrasahs for several centuries and became the main reference source for the later literature of the sect. In this study our purpose was to highlight al-Ghazali's fiqh aspect, which remains in the background today furthermore compared to his contribution to other sciences, additionally to determine the place of al-Wajiz in Shafi'i fiqh. As a result of our research, it has been determined that Ghazali had a fiqh work that will not be left in the background or distances. Therefore al-Ghazali wrote twenty jurisprudence works, although not all of them have survived. Among these works, al-Wajiz's most important contribution to the Shafi'i sect, which is shown between the five authoritative texts of the Shafi'i sect, systematized the serious intricate classification of previous works, freeing them from confusion and making it easy to understand. This work, which contains all the features of the concise tradition, should also be accepted as a comparative fiqh text, since it also includes the views of other sects on almost every issue. It has also been determined that al-Wajiz is the main reference source for the works accepted as authority in later copyrights. actually, as far as we can see within the framework of our sample area, Nawawi's work er-Ravda is a somewhat more detailed copy of al-Wajiz, both in terms of systematic and content. Although we have a perspective that Rafi's al-Muharrer is a stand-alone work and not an annotation of al- Wajiz, the style used for abbreviation while writing al-Menhaj by Nawawi clearly shows and feels the influence of al-Wajiz. This shows the important position of al-Wajiz in the Shafi'i sect.

Keywords: Shafi'i Sect, Ghazali, al-Wajiz, Marriage, Divorce

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Gazzâlî, fıkıh, kelam, felsefe, tasavvuf gibi sahalarda yaptığı çalışmalarla İslâmî ilimlerin hemen her alanına derin etkiler bırakmış bir İslam âlimidir. Onun fıkıh usûlü ve furû fıkıhta ortaya koyduğu eserler de sonraki dönem Şâfiî düşüncesine yön veren çalışmalarından olmuştur. O, ilim serüvenine ilk olarak en şerefli ilimler¹ arasında gösterdiği fıkıh ilmiyle, Şâfiî mezhebinin iki tarikinden birinin merkezi olan Horasan'da başlamıştır. Horasan ekolü temelinde edindiği müktesebat, hem furû fıkıh hem de usûl-i fıkıh alanında kaleme aldığı bazı eserlerinde vücut bulmuştur. *el-Basît* adlı çalışması Gazzâlî'nin bu ekolün önemli temsilcilerinden ve hocası olan Cüveynî'nin "hayatımın meyvesi"² diye nitelendirdiği *Nihâyetü'l-matlâb fî dirâyeti'l-mezheb* adlı eseri üzerine yaptığı ve Horasan tarikinin birikimini yansıtan ihtisarıdır.

En önde gelen hocası İmam Cüveynî'nin ahirete irtihali ile Bağdat'a giden Gazzâlî'nin Irak tarihiyle de bu münasebetle tanışmış olması, buradan edindiği müktesebatla mevcut birikimini cem etmesini sağlamıştır. Müellif, her iki tarikin görüşlerini kendi süzgecinden geçirdikten sonra her iki tarike mensup Şâfiî fakihlerce yazılan fıkıh eserlerinde yer verilen bazı konuları gereksiz görüp ihtisar etmiş, bazı konulara da yeni edindiği bilgilerle eklemeler yapmıştır. Gazzâlî'nin bu titiz çalışması sonucunda da *el-Vasît* adlı eseri ortaya çıkmıştır.³

el-Vasît'i de ilme olan ilgisizliğin önüne geçip ilme teşvik etmek, ilim taliplerinin işini kolaylaştırmak, onlara pratik ve çok zaman kaybettirmeyen bir eser te'lif etmek maksadıyla tekrar bir ihtisar işlemine tabii tutmuştur. Bu ihtisarı sonucu da üzerinde araştırma yaptığımız *el-Vecîz* adlı eserini telif etmiştir.

el-Vecîz, Gazzâlî'nin furû fıkıh alanında kaleme aldığı, muhtasar geleneğe uygun bir kitaptır. Araştırmamızda Gazzâlî'nin *el-Vecîz* ile Şâfiî fikhına katkıları ve etkileri tespit edilecektir. Örneklem alanı olarak "Kitâbü'n-Nikâh" ve "Kitâbü't-Talâk" bölümleri seçilmiştir. Araştırma üç bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde Gazzâlî'nin fıkıha dair

¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ilmi'l-usul*, thk. Abdülali Muhammed b. Nizameddin el-Ensârî (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Erkâm b. Ebî'l-Erkâm, ts.), 1/11.

² Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, "Cüveynî, İmâmü'l-Harâmeyn", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8/141-144.

³ Bilal Aybakan, "el-Vasît", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/551-552.

eserlerinden söz edilecek ve *el-Vecîz*'in genel tanıtımı yapılacaktır. İkinci bölümde eser ilk önce metot olarak incelenecektir. Daha sonra *el-Vecîz*, Gazzâlî öncesi ve sonrası Şâfiî mezhebini etkilemiş eserlerle karşılaştırılarak kitabın metot olarak Şâfiî mezhebindeki yeri tespit edilecektir.

Üçüncü bölümde ise *el-Vecîz*'in muhtevası ele alınacak ve muhteva açısından belirlenen bu eserlerle karşılaştırılıp kitabın Şâfiî mezhebine etkileri ve mezhepteki yeri tespit edilecektir.

Araştırmanın Amacı

Fıkıh tarihinde yaşanan bazı değişim – dönüşümler mezheplerin kendi içerisinde bir takım dönüm noktalarını ifade eden terimlerle ayrıştırılmasına neden olmuştur. Bu terimlerden değişimin ve dönüşümün öncesini ve sonrasını ifade eden mütekaddimûn ve müteahhirûn kavramları, mezheplerin geç dönem literatürlerinde yer almış ıstılahlardandır.⁴ Fıkıh mezheplerinin geç dönem literatüründe mütekaddimûn – müteahhirûn ayrımı yapılırken, farklı yaklaşımlar esas alındığı için farklı sonuçlara varıldığı görülmektedir. Yapılan bu ayırmda mezheplerin teşekküllerini tamamladıkları dönemin mütekaddimûn, sonraki dönemin ise müteahhirûn olarak nitelendirilmesi, fıkıh sahasında yapılan en tutarlı ayırım olarak görülmektedir.⁵

Şâfiî mezhebinin bazı metinleri Şeyhayn⁶ öncesini mütekaddimûn olarak tanımlarken bir kısmı İmam Şâfiî'den hicrî dördüncü asra kadarki zaman dilimini mütekaddimûn, sonrasını müteahhirûn olarak kabul eder.⁷ “*Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*” başlıklı doktora çalışmasında Nail Okuyucu, mezhebin teşekkül sürecinin tespitini “intisab” kavramı üzerinden yapar ve mezhebin ilk üç neslini içine alarak teşekkül sürecinin hangi zaman aralığında tamamlandığını tespit etmeye çalışır. Okuyucu'ya göre Şâfiî

⁴ Eyyüb Said Kaya, “Mütekaddimûn ve Müteahhirûn”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/188 - 189.

⁵ Murteza Bedir, “Mütekaddimûn ve Müteahhirûn”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/186 - 188.

⁶ Şâfiî mezhebi literatüründe Râfiî ve Nevevî'den birlikte söz edilecekse “Şeyhayn” diye isimlendirilirler.

⁷ Kaya, “Mütekaddimûn ve Müteahhirûn”, 32/188 - 189.

mezhebinin teşekkül süreci “intisab” kavramı üzerinden değerlendirildiğinde İbn Süreyc sonrasında da bir süre devam ederek hicri dördüncü asrın ortalarında son bulur.⁸

Yapılan bu değerlendirme esas alındığında *el-Vecîz*'in Şâfiî mezhebinin muteahhirûn dönem literatürü arasında olduğu söylenebilir. *el-Vecîz*'in mutekaddimûn dönem Şâfiî muhtasarlarından Müzenî'nin (ö. 264/878) *el-Muhtasar* adlı eserinden sonra ve muteahhirûn dönemin mihenk taşları olan Rafî'nin (ö. 623/1226) *el-Muharrer*'i ile Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Münhâcû't-tâlibîn*'inden önceki dönemde hem Şâfiî mezhebi medreselerinde önemli bir konuma sahip olması hem de sonraki dönem te'lif faaliyetlerinin merkezinde yer alması,⁹ eserin Şâfiî fikhındaki yerinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Şâfiî mezhebi mutekaddimûn dönemde iki tarîkin hüküm sürdüğü bir ekol olmakla beraber, müteahhîr dönemde tek tarîk şeklinde mecz edilmesinde Gazzâlî'nin ve eserinin rolü ve mezhep içindeki yeri, tespit edilmesi gereken bir mevzudur.

Gazzâlî'nin çok yönlü bir âlim profiline sahip olması hem Türkiye'de hem de dünya da onun eserleri ve fikirleri üzerine yapılan pek çok çalışmada üzerinde durulan hususlardandır. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla Gazzâlî'nin fûrû fıkhındaki eserleri ve fikirleri diğer ilimlerdeki tasavvurlarına ve te'lifâtına nazaran ihmal edilmiş bir mevzudur. Bu alanda onun fikirlerini ve fûrû fıkhındaki yerini belirleyen nitelikte bir araştırma da bulunmamıştır.

Klasik dönem Şâfiî fûrû fıkıh eserleri içinde mezhepte otorite metin hüviyetini kazanmış ilk beş eserden ikisi İmam Gazzâlî'ye aittir. Bu yönüyle Gazzâlî'nin fikhî yönünün irdelenmemesi kanaatimizce genel anlamda İslâmî ilimler, daha da özeldede fıkıh ilmi üzerindeki araştırmalar açısından bir eksikliklerdir. Bu minvalde yapılacak araştırmalara ön ayak olmak ve bir nebze katkıda bulunmak adına böyle bir çalışma yapmak uygun görülmüştür.

Araştırmamızın konusunu teşkil eden *el-Vecîz* adlı eser üzerine Türkiye'de yapılmış bulabildiğimiz tek çalışma vardır. Fatih Toktaş'a ait “*Gazzâlî'nin Fûrû-ı Fıkıh Eserlerinde Eşya ve Borçlar Hukukuyla İlgili Hanefiler'e Nispet Edilen Görüşlerin*

⁸ Nail Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2014), 419.

⁹ Bilal Aybakan, “el-Vecîz”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/587-588.

Tahkiki” adlı yüksek lisans tezi isminden de anlaşılacağı üzere Hanefî mezhebine ait görüşlerin ele alındığı bir araştırmadır. *el-Vecîz* üzerine yapılmış bu çalışma dışında herhangi müstakil bir araştırmaya da rastlanmamıştır.

Bu bağlamda Gazzâlî öncesi her iki tarihin önemli isimlerinin eserlerine müracaat edilip kendisine intikal eden fıkıh mirası üzerinde ne gibi tasarruflarda bulunduğu, bu tasarruflarıyla nasıl bir sistem oluşturduğu, tahrîc ve tercih yöntemlerinin ne olduğu asıl tespit etmemiz gereken mevzulardandır. Yine *el-Vecîz* sonrası Şâfiî hukukçularının Gazzâlî’nin fikhî eserlerinde benimsediği yöntem ve üslubu ne denli göz önünde bulundurduğu ve eserin Şâfiî fikhına kattıkları da tespit etmeye çalışacağımız asıl meselelerden bir diğeridir.

Araştırmanın Yöntemi

Gazzâlî’nin fûrû fıkıh yönünün araştırılmaya muhtaç bir problem alanını oluşturması bizi bu yönde bir çalışma yapmaya teşvik etmiş, Gazzâlî’nin fûrû fıkıha dair son eserinin *el-Vecîz* olması hasebiyle de bu kitap özelinde bir araştırma problemi belirlenmiştir. Belirlenen konunun bulunduğu sahanın yani Şâfiî mezhebinin doğuşunu, gelişimini belirleyebilmek adına çalışmaya nitel araştırma tekniklerinden biri olan veri toplama safhasıyla başlanılmış, bu amaçla Şâfiî mezhebi üzerine yapılmış modern dönem araştırmaları okunarak hem mezhebin genel profili anlaşılmaya çalışılmış, hem de Gazzâlî’nin ilmî serüveni ve dönemi hakkında ön bilgi edinilmiştir.

Eserin tümünün hakkıyla araştırılması bir yüksek lisans tezinin kapsamını aşır sınırlarını zorlaması sebebiyle mezhep içi ve mezhepler arası ihtilafli mevzulardan olan “Kitâbü’n-Nikâh” ve “Kitâbü’t-Talak” bölümleri örneklem alanı olarak belirlenmiştir. Alan belirlenirken konunun hangi açılardan araştırılması gerektiği mevzusuna uzmanlık alanı Şâfiî mezhebi olan bazı ilim adamlarıyla görüşmeler yapılarak ve fikirleri dikkate alınarak karar verilmiştir.

Daha sonra analiz safhasına geçilerek Gazzâlî’nin *el-Vecîz*’inin araştırma konusu olan bölümleri okunup tercüme edilmiş, çalışmaya yön verecek bir takım tespitler yapılmıştır. Eser içerisinde müellifin *el-Vecîz*’i yazarken müracaat ettiği ve bizzat zikrettiği kaynaklar listelenmiştir. Buna ek olarak araştırmaya yön verecek te’lifâtın tespiti için uzun okumalar ve literatür taramaları yapılarak müracaat edilmesi gereken başka kaynaklar da tespit edilmiştir. Tespit edilen bu kaynakların orijinal metinleri ilgili olduğu bölüm için

açılan dosyalarda tasnif edilmiştir. Her bir kaynağın araştırmamızı ilgilendiren kısmı tespit edilerek tercüme edilmiştir.

Eserin sistematüğinde fark edilen bazı eksikliklerin gerçekten eserden mi yoksa tahkike esas alınan nüshalardan mı kaynaklandığının tespiti için web siteleri ve kütüphane katalogları taranmış, erişilebilen nüshaların birebir karşılaştırılması için nüshaların bulunduğu yerlere bizzat gidilip gerekli incelemeler yapılmıştır.

Daha sonra örneklem olarak seçtiğimiz “Kitâbü'n-Nikâh” ve “Kitâbü't-Talak” bölümleri daha dikkatli okunarak Gazzâlî'nin kendisine intikal eden mirasta ne gibi tasarruflarda bulunduğu incelenmiştir. Müellifin kendisinden sonra mezhebe katkılarının olup olmadığının tespiti için Şirbînî'nin *Muğni'l-muhatac* adlı eserinin aile hukuku bölümünün tamamı okunmuş, böylelikle hem Şâfiî mezhebinin bu alandaki tasarrufları daha detaylı anlaşılmasına çalışılmış hem ihtilafı mevzular tespit edilmiş hem de Gazzâlî'ye yapılan atıflardan araştırmamızda üzerinde durmamız gereken konular tespit edilmiştir.

Tespit edilen bu konular gerek *el-Vecîz*'de Gazzâlî'nin ismen zikrettiği kaynaklarla, gerekse Şâfiî mezhebi'nin Irak ve Horasan tariklerinin temsil gücü yüksek bazı kitapları ile karşılaştırılarak Gazzâlî'nin her iki tarik üzerindeki tasarrufları analiz edilmiştir.

Gazzâlî sonrası dönemde *el-Vecîz*'in yerinin tespiti için öncelikle belli başlı kitaplar taranarak eserin mezhebi ne yönde etkilediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın kaynakları bölümünde zikrettiğimiz Gazzâlî sonrası eserlerde örneklem alanı çerçevesinde müellife atfedilen görüşler ve bu görüşler üzerindeki tasarruflar tespit edilerek araştırmanın amacı gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Daha sonra Gazzâlî'ye atfedilen görüşlerin mezhebin genel literatüründe bulunup bulunmadığı el-Mektebetü's-Şâmîle programından taratılarak elde edilen dokümanlar üzerinde analizler yapılmış, *el-Vecîz*'in Şâfiî mezhebine katkısı ve mezhepteki yeri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Kaynakları

Gazzâlî'nin fıkıh mesaisinin ürünleri olan eserler üzerine yapılan yorum, eleştiri ve değerlendirmeler genellikle usul-i fıkıh alanındaki görüşleri ve tasarrufları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Furu fıkha dair eserleri ise asırlar boyu süren etkisine rağmen modern dönem çalışmalarda yeterince ele alınmış değildir. Araştırmamızın konusu olan *el-*

Vecîz'in Şâfiî fikhındaki yerini tespit sadedinde öncelikle Gazzâlî'nin kendisine tevarüs ettiği Şâfiî fikh mirasını nasıl değerlendirdiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu amaçla öncelikle Gazzâlî'den bize intikal eden fikh mirasını tespit etmek için Sübkî'nin *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*'sı ve Abdurrahman Bedevî'nin *Müellefâtü'l-Gazzâlî* adlı eseri temel kaynaklar olarak belirlenmiştir.

Gazzâlî'nin devraldığı miras ile kendi tasarruflarını *el-Vecîz*'e nasıl yansıttığının metot ve muhteva açısından tespiti için mezhebin kurucu imamı Şâfiî'nin (ö. 204/820) *el-Üm*'ü, Müzenî'nin (ö. 264/878) *el-Muhtasar*'ı, Mehâmilî'nin (ö.415/1024) *el-Lübâb*'ı, Şirâzî'nin (ö. 476/1083) *el-Mühezzeb*'i ve Cüveynî'nin (ö. 478/1085) *Nihâyetü'l-matlab*'ı müracaat ettiğimiz temel referans kaynaklarımızdır.

Yukarıda zikredilen eserlerle yaptığımız karşılaştırmalar sonucu eserin sistematik, terminolojik açıdan önceki birikimi nasıl değerlendirdiği, değerlendirirken kullandığı yöntemi ve tutumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna ek olarak yine bu eserlere müracaat edilerek müellifin söz konusu birikim üzerinde muhteva yönünden tasarrufları da tespit edilmiştir.

Gazzâlî'nin kendi eserlerinde yaptığı kademeli ihtisar işlemi ile zihnindeki değişimin ve dönüşümün tespiti ise önceki eserlerinden *el-Basît*'in hâlihazırda mahtut olması ve eserin bazı nüshalarının kayıp olması nedeniyle basılamaması, esere ulaşmamıza engel olduğu için sadece *el-Vasît*'e müracaat edilerek gerçekleştirilmiş, böylelikle müellifin eserleri arasında bir iç mukayeseye gidilmiştir.

el-Vecîz'in Şâfiî fikhına zikrettiğimiz açılardan ne gibi katkılar sunduğu tespit edilirken de mezhebin muteahhirûn dönemde istikrara kavuşması hususunda önemli rolü olan Râfiî'nin (ö. 623/1226) *Fethü'l-Azîz*'i ve *el-Muharrer*'i ile Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Minhâcu't-tâlibîn* ve *Ravdatü't-tâlibîn* adlı eserleri araştırmamızın temel kaynaklarını oluşturmuştur. Yine sonraki literatürde önemli bir konuma sahip Şirbînî'nin *Muğni'l-muhtâc* adlı eseri de Gazzâlî'nin görüşlerini tespit etmede başvurduğumuz temel kaynaklarımız arasında yer almıştır.

Yukarıda zikredilen eserler çalışmamızın asıl kaynakları olmakla beraber Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ* adlı fikh usulü eseri de *el-Vecîz*'in sistematüğünü, metodunu ve muhtevasını kavramamızda müracaat ettiğimiz yardımcı kaynaklarımızdandır. Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'inin Şâfiî fikhındaki yerini tespit etme bağlamında burada ismini zikretmediğimiz, literatür bölümünde zikrettiğimiz daha pek çok çalışmadan da istifade edilmiştir.

Araştırmanın Önemi

Gazzâlî fıkıh alanında yirmi kadar eser telif etmiş bu eserlerden usule dair kaleme aldıkları günümüzde pek çok çalışmaya konu olmuştur. Füruya dair kaleme aldıkları ise ihmal edilen bir alandır. Zira yaptığımız taramada müellifin fûru fıkıh eserleri üzerine Türkiye’de tamamlanmış, yüksek lisans düzeyinde tek çalışmanın olduğunu zikretmiştik. Bunun dışında Gazzâlî’nin fûru fıkıh faaliyetlerine ilişkin Türkiye’de ve yurt dışında yapılan çalışmalardan erişebildiklerimizin bir bölümünü burada zikretmek hem bizim çalışmamızın alana sağladığı katkısının görülmesi açısından hem de Gazzâlî’nin fûru fıkıh alanındaki faaliyetlerine ilişkin çalışmaların yetersizliğinin görülmesi açısından anlamlı olacaktır. Yapılan çalışmaların sayıca az olması nedeniyle türlerine göre başlıklandırarak zikretmeye gerek duymuyoruz.

1. Fatih Toktaş, “*Gazali'nin Fûru Fıkıh Eserlerinde Eşya ve Borçlar Hukukuyla İlgili Hanefilere Nispet Edilen Görüşlerin Tahkiki*” (Yüksek lisans tezi), Konya, 2011. Bu çalışmada Gazzâlî’nin *el-Vasît* ve *el-Vecîz* adlı eserlerinde örneklem alanı çerçevesinde Hanefilere nispet edilen görüşler tespit edilerek tahkiki yapılmıştır. Çalışmada müellifin *el-Basît* adlı eserindeki görüşlere yer verilmemiştir. Müellif bunun sebebini eserin nüshalarının bir kısmının kayıp olması nedeniyle basılı halde olmaması şeklinde gerekçelendirmiştir.¹⁰

2. Bülent Akay, “*Ebû Hamid el-Gazzali ve Fıkhi Tercihleri*” (Henüz tamamlanmamış doktora tezi). Dicle Üniversitesi’nde hâlihazırda devam eden bu araştırma tamamlandığı takdirde alana büyük bir katkı sağlayacaktır.

3. Bilal Aybakan, “*Gazzâlî’nin Fıkıh İlmine Katkısı*”, (Bildiri), İstanbul, 2011. 900. “Vefat Yılında İmam Gazzâlî” adlı sempozyumda sunulan bu bildiri daha sonra aynı isimle kitap haline getirilerek basılmıştır. Çalışmada Gazzâlî’nin ilmî serüveninden kısaca bahsedildikten sonra müellifin fûru fıkıh eserlerinden olan *el-Basît*, *el-Vasît* ve *el-Vecîz* hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır.

4. Mustafa Sarıcaoğlu, İbadetler Bağlamında Zâhirî ve Bâtınî Fıkıh: Gazzâlî Örneği, (Makale), Samsun, 2018. Fıkıhın zahiri ve batını yönünün ibadetlere etkisini konu alan bu

¹⁰ Fatih Toktaş, *Gazali'nin Fûru Fıkıh Eserlerinde Eşya ve Borçlar Hukukuyla İlgili Hanefilere Nispet Edilen Görüşlerin Tahkiki* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2011).

çalışma Gazzâlî'nin *İhyâu ulûmu'd-din* adlı eserinin "İbadetler" bölümündeki görüşleri çerçevesinde tahlil edilmektedir.¹¹

5. Bilal Aybakan, *el-Vecîz*, (Ansiklopedi maddesi).

6. Bilal Aybakan, *el-Vasît*, (Ansiklopedi maddesi).

Gazzâlî'nin fûru fıkıh faaliyetlerine yönelik Türkiye'de tespit edilen çalışmalar bunlardan ibarettir. Müellifin fûru fıkıh eserlerine dair yurt dışında tespit edebildiğimiz tek çalışma ise Abdülazîz b. Muhammed b. Abdullah es-Süleymân tarafından 2014 yılında Medine el-Mektebetü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyyetü Vizâretü't-Tâlîmi'l-Âliyye el-Câmi'atü'l-İslâmiyye'de hazırlanmış, *el-Basît fi'l-mezheb "Kitâbü's-Salât"* başlıklı doktora tezidir. Çalışmada Gazzâlî'nin *el-Basît* adlı eserinin "Kitâbü's-Salât" bölümü tahkik edilmiştir.¹²

Zikrettiklerimiz dışında Gazzâlî'nin fûru fıkıh eserlerine yönelik bir çalışma tarafımızdan tespit edilememiştir. Bu durum bizim çalışmamızın önemini daha belirgin hale getirmektedir.

Bunun yanında Gazzâlî *el-Vecîz*'i ilme teşvik etme maksadıyla kaleme almıştır. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan bu eser hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde mezhep içerisinde oldukça ilgi görmüştür. Nitekim eser Şâfiî mezhebinin sonraki telifatının en önemli kaynaklarından biri olmuş, mezhebin istikrara kavuşmasını sağlayan eserlerin telif edilmesine büyük katkı sağlamıştır. *el-Vecîz*'in mezhepteki yerinin, metot ve muhteva açısından tespiti fıkıh tarihi bakımından da oldukça önemlidir. Râfiî'nin *el-Muharrer* ve Nevevî'nin *el-Minhâc* adlı eserleri öncesinde Şâfiî medreselerinde okutulan bu muhtasar eserin mezhebe katkısının ve mezhepteki konumunun hâlihazırda tespit edilmemiş olması Şâfiî mezhebinin teşekkül sürecinin aydınlatılması açısından da bir eksiklik olarak görülmüştür. Bu çalışma aynı zamanda fıkıh alanında önemli mesaisi ve eserleri bulunun Gazzâlî'nin genel anlamda fikhî kişiliğinin ve fıkıh alanına yaptığı özgün katkıların tespitine yönelik başka araştırmalara kapı aralaması bakımından da anlamlı olacaktır.

¹¹ Mustafa Sarıcaoğlu, İbadetler Bağlamında Zâhirî ve Bâtınî Fıkıh: Gazzâlî Örneği, *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (2018), 6 - 32.

¹² Ebû Hâmid Gazzâlî, "el-Basît fi'l-mezheb 'Kitâbü's-Salât'", 1 Cilt (Medine: el-Mektebetü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyyetü Vizâretü't-Tâlîmi'l-Âliyye el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 2014), 602.

BÖLÜM I: GAZZÂLÎ'NİN FIKİH İLMİNE DAİR ESERLERİ VE EL-VECİZ ADLI ESERİ

İslâmi ilimlerin pek çok sahasındaki fikirleri ve bu fikirlerin mahsulü eserleriyle kendinden sonraki dönemde etkisi uzun sürmüş düşünürlerin önde gelenlerinden olan Gazzâlî, fıkıh (İslam hukuku) alanında da çalışmalar yapmıştır. Her ne kadar onun kelâmî, tasavvufî, felsefî kimliği diğer sahalara nazaran daha öncelikli olsa da, fıkıh usulünde ve fûru fıkıhtaki eserlerinin etkisi, gerek müntesibi olduğu Şâfiî ekolünde gerekse diğer ekollerde asırlar boyu devam etmiştir.

Araştırmamızda Gazzâlî'nin fûru fıkıh eserlerinden olan *el-Veciz*'in Şâfiî fıkıh literatürüne tesiri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu bölümde Gazzâlî'nin Şâfiî fıkıhına etkisinin *el-Veciz* üzerinden tespitini gerçekleştirmek amacıyla diğer alanlarda kaleme aldığı eserlerini zikretmekten sarfı nazar edilecek, sadece fıkıh sahasında te'lif ettiği eserlerinden bahsedilecektir. Böylelikle müellifin fıkıh ilmi ile ne denli iştigal ettiği de görülmüş olacaktır.

Gazzâlî'nin fıkıh usulüne dair bilinen beş eseri, fûru fıkıha dair ise bilinen on beş eseri bulunmaktadır.¹³ Aşağıda bu eserler hakkında tanıtıcı kısa bilgiler verilmele yetinilecektir.

1.1. Gazzâlî'nin Fıkıh Usulüne Dair Eserleri

Gazzâlî'nin fıkıh usulüne dair tespit edebildiğimiz beş eseri bulunmaktadır. Aşağıda bu eserler tespit edilen kronolojik sırayla verilecek, kısaca tanıtılacaktır.¹⁴

¹³ Abdurrahman Bedevî, *Müellifâtü'l-Gazzâlî* (Kuveyt, 1977), 16.

¹⁴ Bedevî, *Müellifâtü'l-Gazzâlî*, 16; W. Montgomery Watt, *Müslüman Aydın Gazali Hakkında Bir Araştırma*, çev. Hanifi Özcan (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1989), 154.

1.1.1. *el-Menhûl fi'l-usûl*

Eser bazı kaynaklarda *el-Menhûl fi'l-usûl*¹⁵ şeklinde adlandırılmışken, bazılarında *el-Menhûl min ta'likâti'l-usul*¹⁶, *Ta'likâtü'l-usul*¹⁷, *el-Menhûl fi 'ilmi'l-usûl*¹⁸ ve *el-Menhûl*¹⁹ gibi farklı şekillerde adlandırılmıştır. Kaynakların bazılarında kitabın ismi tahrif edilerek *el-Mencîl*²⁰ şeklinde de yazılmıştır. Gazzâlî'nin usûl-i fıkıh alanında yazdığı muhtasar denebilecek nitelikteki eseridir ki kendisi de kitabını bitirirken ismini kısaltarak "*el-Menhûl*"²¹ diye zikretmiştir. Eserin Gazzâlî'ye aidiyeti konusunda bir takım iddialar ortaya atılsa da, bu iddialar bizzat müddeîleri tarafından daha sonra edindikleri bilgilerle çürütülmüştür.²²

Gazzâlî'nin bu eseri hocası Cüveynî hayattayken²³ h. 484 öncesinde²⁴ ve hocasının etkisinde kalarak yazdığı,²⁵ hukuk felsefesi gibi konuları da ihtiva eden,²⁶ muhtasar bir eserdir. Daha Cüveynî'ye talebelik yıllarında kaleme aldığı bu eser için hocasının Gazzâlî'ye "Beni yaşarken gömdün, ben ölene kadar sabredemedin mi? Senin kitabın benim kitabıma galip geldi"²⁷ dediği rivayet edilir.

el-Menhûl muhtasar olmasına rağmen içerik olarak zengin bir kitaptır. Gazzâlî eserin giriş bölümünde şer'î hükümleri ve ilimlerin hakikatlerini ele alır. Bu bölümde ilmin kısımlarından, aklın mahiyetinden, ilmin mertebelerinden ve kaynaklarından bahseder.

¹⁵ Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usul*, thk. Muhammed Hasan Heyto, ts. 1/3; Sabri Orman, "Gazzâlî'nin Hayatı ve Eserleri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 13/3-4 (2000), 247; H. Bekir Karlığa, "Gazzâlî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/518-530.

¹⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *Kitâbü'l-menhûl min ta'likâti'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto (Suriye/Şam: Dâru'l-fikri Dimeşk, 1998), 1/9; Mashhad al-Allâf, "Kütübü'l-İmam el-Gazzâlî sâbitü minhâ ve'l-menhûl", *ghazali.org* (19.03.2022); Karlığa, "Gazzâlî", 13/518-530.

¹⁷ Karlığa, "Gazzâlî", 13/518-530.

¹⁸ Bedevî, *Müellifâtü'l-Gazzâlî*, 16.

¹⁹ Tâcüddîn Ebû Nasr Abdü'l-Vehhâb b. Ali b. Abdi'l-Kâfi Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, nşr. Abdü'l-Fettâh Muhammed el-Hulv - Mahmut Muhammed et-Tânâhî (Kahire, 1992), 6/225; al-Allâf, *Kitâbü'l-İmam Gazzâlî*.

²⁰ Karlığa, "Gazzâlî", 13/518-530.

²¹ Allâf, "Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî".

²² İbn-i Hecer el-Heytemî kitaptaki Ebû Hanîfe ile ilgili ifadeler nedeniyle kitabın Mu'tezilî Mahmud el-Gazzâlî'ye ait olduğunu söylemiş, ardından bu bilginin yanlışlığını bizzat Gazzâlî'nin öğrencilerinden teyit ederek eserin Ebû Hâmid el-Gazzâlî'ye aidiyetini bildirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karlığa, "Gazzâlî", 13/518-530.

²³ Orman, "Gazzâlî'nin Hayatı ve Eserleri", 247; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 6/225.

²⁴ Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*.

²⁵ Karlığa, "Gazzâlî", 13/518-530.

²⁶ Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*.

²⁷ Huccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Vecîz fi fikhî mezhebi'l-İmam eş-Şâfi*, thk. Ahmed Ferid Mezîdî, muhakkikin mukaddimesi (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 15.

Ardından “Kitâbü’l-Beyân” kısmına geçer ve burada dilin kullanım kurallarını ele alır. Sonrasında emirler kitabında emrin ispatı, kısımları, sîgâsı gibi fasıllar açar. Ardından umum - husus konularını ve haber çeşitlerini de ele alan müellif, Kitâbü’l-ahbâr’da aynı zamanda ravilerin cerh ve ta’dîline, haberlerin kabul şartlarına da yer vererek Kitâbü’n-Nesh, Kitâbü’l-İcmâ, Kitâbü’l-Kıyas bölümlerine geçer. Eserin en kapsamlı bölümü olan kıyas kitabında mesâlihi mürsele, sahih istidlal, istishâb, istihsân, kıyas çeşitleri gibi pek çok usûlî yöntemi ele alır. Son olarak Kitâbü’t-tercîh, Kitâbü’l-fetâvâ ile eserini sonlandırır.²⁸

Eserin İstanbul²⁹ ve Kahire’de³⁰ yazma nüshaları bulunmakla birlikte Şeyh Muhammed Hassan Heyto’nun ta’lik ve tahkiki ile Şam’da basılmıştır.³¹

1.1.2. *Tehzîbü’l-usûl*

Gazzâlî *el-Müstasfâ*’nın mukaddimesinde dönemin ilim erbabının kendisinden *Tehzîbü’l-usûl*’den daha kısa, *el-Menhûl*’den ise daha detaylı bir usul eseri talep ettiğini, kendisinin de bu isteğe binaen *el-Müstasfâ*’yı yazdığını bildirir. Gazzâlî’nin bu isimde bir eseri günümüze ulaşmamış olsa da onun fıkıh usulü alanında böyle bir eser telif ettiğini bizzat kendisi haber vermektedir.³²

1.1.3. *Şifâü’l-galîl*

Pek çok matbu nüshası bulunan *Şifâü’l-galîl*, Gazzâlî’nin usûl-i fıkıh alanında kaleme aldığı bir diğer çalışmasıdır.³³ Eser, *Şifâü’l-alîl fi’l-kıyâs ve’t-ta’lîl*³⁴, *Şifâü’l-galîl fi beyâni mesâliki’t-tatlîl*³⁵, *Şifâü’l-galîl fi beyâni’s-şebehi ve’l-muhîli ve mesâliki’t-ta’lîl*³⁶ gibi isimlerle de adlandırılmıştır.

²⁸ Gazzâlî, *Kitâbü’l-menhûl min ta’likâti’l-usûl*, 1/516-540.

²⁹ Ali Rıza Karabulut, “Gazzâlî’nin Eserleri” (Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1988), 227-248.

³⁰ Karlığa, “Gazzâlî”, 13/518-530.

³¹ Allâf, *Kitâbü’l-İmami’l-Gazzâlî*; Karabulut, “Gazzâlî’nin Eserleri”, 233; Karlığa, “Gazzâlî”, 13/518-530.

³² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/15; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî, neşredenin mukaddimesi, 15; Karlığa, “Gazzâlî”, 13/518-530; Allâf, *Kitâbü’l-İmami’l-Gazzâlî*.

³³ Tuncay Başoğlu, “Şifâü’l-galîl”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/140-141.

³⁴ Karabulut, “Gazzâlî’nin Eserleri”, 233; Karlığa, “Gazzâlî”, 13/518-530.

³⁵ Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfiyyeti’l-Kübrâ*, 6/225; Gazzâlî, *el-Menhûl*, 1/9; Karabulut, “Gazzâlî’nin Eserleri”, 8; Allâf, *Kitâbü’l-İmami’l-Gazzâlî*.

³⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Şifâü’l-galîl fi beyâni’s-şebehi ve’l-muhîli ve mesâliki’l-ta’lîl* (Bağdat: Matbaâu’l-İrşâd, 1971), 1/2; Allâf, *Kitâbü’l-İmami’l-Gazzâlî*.

Gazzâlî *Şifâü'l-galîl*'in mukaddimesinde kitabının içinde sırlar barındırdığını, onu anlamak için ilim talibinde tam idrakin, zengin bir aklın, saf bir zihnin, parlak bir yeteneğin ve sağlıklı bir içgüdünün olması gerektiğini söyler ve ancak bu hasletlere sahip kişilerin bu kitaptaki usul kâidelerini idrak edebileceğini belirtir.³⁷

Dr. Hamdü'l-Kebîsî tarafından tahkik ve ta'likî yapılan bu kitap, Bağdat'ta basılmıştır. Ayrıca Beyrut'taki Tab'ât-ü Hadîs ve Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye'de de 1420/1999 yıllarında farklı baskıları yapılmıştır. Kitabın Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye 154 numarada kayıtlı yazma baskısı mevcuttur.³⁸

1.1.4. Esâsü'l-kıyâs

Müracaat ettiğimiz bütün kaynaklarda *Esâsü'l-kıyâs* şeklinde isimlendirilmiş, farklı bir adlandırmasına rastlanmamıştır.³⁹ Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'da ismen zikrettiği bu eseri usûlü fıkıh alanında olup Fahad es-Sadhân'ın tahkiki ile 1992 yılında er-Riyâdu's-Sünne tarafından neşredilmiştir. Gazzâlî *el-Müstasfâ*'da ismen zikrettiği için eserin ona aidiyeti noktasında şüphe yoktur.⁴⁰ Eser, Türkiye yazma eserler kurumu tarafından Arapça metin ve tercümesi ile birlikte basılmıştır.

1.1.5. el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl

Gazzâlî'nin hayatının sonlarına doğru kaleme aldığı bildirilen, hatta 503/1110 senesinde yazmış olabileceği hususunda tespitler yapılan, mütekellimîn metoduyla te'lif edilmiş ve mantığın usûl-i fıkha katılması gibi önemli bir özelliği içinde barındıran eseridir.⁴¹ Gazzâlî eserini eğitim-öğretimle iştigal ettiği sırada fıkıh ilmiyle uğraşan kişilerin isteği üzerine kaleme aldığını ve bıkkınlık vermesin diye *Tehzîbu'l-usul* gibi uzun olmayan ama

³⁷ Gazzâlî, *Şifâü'l-galîl*, 5.

³⁸ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*; Allâf, *Kitâbü'l-İmami'l-Gazzâlî*; Karabulut, "Gazzâlî'nin Eserleri", 233.

³⁹ Ebû Hâmid Gazzâlî, *Esâsü'l-kıyâs*, thk. Fahad b. Mamûd es-Sedhân (Riyad: Mektebetü'l-Abikân, 1993), 1.

⁴⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî, neşredenin mukaddimesi, 15; Allâf, *Kitâbü'l-İmami'l-Gazzâlî*.

⁴¹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 6/224; İmam Gazâlî, *Mustasfa İslam Hukukunun Kaynakları*, çev. Hacı Yunus Apaydın (Klasik Yayınları, 2018), 1/11, (Çevirenin mukaddimesi); W. Montgomery Watt, *Müslüman Aydın Gazali Hakkında Bir Araştırma*, çev. Hanifi Özcan (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1989), 224; Karabulut, "Gazzâlî'nin Eserleri", 233; Hacı Yunus Apaydın, "el-Müstesfâ", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/124-126.

aynı zamanda manada bozulmalara sebep olmayacak kadar kısa olmayan bir eser olarak telif ettiğini belirtmiştir.⁴²

Eser mantık ilminin özetlendiği bir mukaddime ile başlar. Gazzâlî'ye göre mantık bilmeyenin ilmine güvenilmez. Bu özelliğiyle *el-Müstasfâ* mantığın fıkıh usulüne dâhil edildiği ilk kitaptır. Mantığı usul-i fıkıha dâhil etme sonraki âlimlerce pek tercih edilmese de bazı Hanbelî ve Mâlikî âlimlerin bu usulü takip ettiği görülmektedir.⁴³

Eser, Bakillânî'nin *et-Takrîb ve'l-irşâd*'ı ile Cüveynî'nin *et-Takrîb*'e yazdığı telhis referans alınarak yazılsa da Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'yı yazmadaki asıl maksadı kendi usul yöntemini ortaya koymak ve içtihad kapısının kapandığını düşünenlerin aksine içtihad basamaklarını tırmanmak isteyenlere kılavuzluk yapmaktır. Eserinde kendi yöntemini ortaya koyma amacı, bazı durumlarda mensubu olduğu ekollerin (Şâfiî ve Eş'ârî) çizgisinden ayrılarak kendi metodolojisini üretme çabasında barizdir.⁴⁴

Gazzâlî *el-Müstasfâ*'da takdim dediği giriş kısmında kitabın mahiyeti hakkında geniş bilgilere yer vermekte, okuyucuyu kitabı okuma biçimi hakkında adeta yönlendirmektedir.⁴⁵

el-Müstasfâ, 1994 yılında Hacı Yunus Apaydın tarafından *İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserin Süleymaniye 609, Fâtih 1465, Topkapı Sarayı 1256-1258 numaralarda kayıtlı yazma nüshaları olmakla beraber, Leknevî'nin *Fevâtihu'r-rahâmut* eseriyle birlikte h. 1322 yılında ilk neşri yapılmıştır. Daha sonra pek çok kişi tarafından mükerrer bir şekilde yayınlanmıştır.⁴⁶

1.2. Gazzâlî'nin Fûrua Dair Eserleri

Gazzâlî'nin tespit edebildiğimiz on beş fûru fıkıh eseri bulunmaktadır. Aşağıda bu eserler hakkında kısa tanıtıcı bilgilere yer verilecektir.

⁴² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/15.

⁴³ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/11; Apaydın, "el-Müstesfâ", 32/124-126. Mantığı usul eserlerinin mukaddimesine koyan Hanbelî âlim İbn Kudâme ve Mâlikî âlim İbnü'l-Hâcib müntesibi oldukları mezhep mensuplarının eleştirilerine maruz kalmışlardır.

⁴⁴ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/11; Hacı Yunus Apaydın, "Bir İslam Hukukçusu Olarak Gazzâlî" (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1988), 40.

⁴⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/5-30. Müellif giriş bölümünde okuyucuya kitabın içeriğini, sıralamasını detaylı bir şekilde anlatmakta, mukaddime dediği mantık ilminin yer aldığı bölümün aslında usul ilminin bir parçası olmadığını bildirmekte, kendisine mantığın usul kitabında olmaması gerektiği gibi bir istekte bulunanlara kitabın birinci kutbu ile başlanması gerektiği yönünde telkinlerde bulunmaktadır.

⁴⁶ Karabulut, "Gazzâlî'nin Eserleri", 233; Apaydın, "el-Müstesfâ", 32/124-126.

1.2.1. *et-Ta'lika fi fûrûi'l-mezheb*

et-Ta'lika fi fûrûi'l-mezheb Abdurrahman Bedevî'nin *Müellifâtü'l-Gazzâlî* adlı eserinde Gazzâlî'nin hayatını beş döneme ayırıp o dönemlerin ilkinde zikrettiği iki eserinden biridir. *et-Ta'likâ*'nın müellifin ilk ilim yolculuklarından birinde yolunun kesilip ders notlarına el konulduğu ve sonrasında haydutlarla girdiği diyalogun⁴⁷ hayatının dönüm noktası olarak kabul edildiği kıssasındaki, mevzu bahis notları olduğu söylenir.⁴⁸ Günümüze ulaşmamış olan bu eserin, müellifin öğrencilik yıllarında aldığı notlardan müteşekkil olduğu da kaynaklarda geçmektedir.⁴⁹

1.2.2. *el-Basît fi'l-fürû*

Eser, bazı kaynaklarda *el-Basît fi'l-fürû*⁵⁰ şeklinde zikredilirken, Gazzâlî kendi kitaplarında bu eser hakkında bazen *el-Basît fi'l-mezheb*⁵¹ diye söz etmiştir. Bazı kaynaklarda daha da kısaltılarak *el-Basît*⁵² şeklinde yer almıştır.

Gazzâlî bu eserini hocası Cüveynî'nin *Nihâyetü'l-matlab fi dirayeti'l-mezheb* adlı eserine ihtisar olarak yazmıştır. Müellif *Nihâyetü'l-matlab*'ın ilim taliplerini zorladığını ve eseri okuyup anlamının uzun zaman gerektirdiğini belirterek, onu daha da özet hale getirip, onların anlayacağı seviyeye indirmek amacıyla *el-Basît*'i te'lif ettiğini söylemiştir. Daha sonra ilme ilgisizlikten kendi eserlerini de kademeli bir şekilde ihtisar edip gerekli gördüğü bazı yerlerde ilaveler yaparak yeni çalışmalar ortaya koymuştur. Eser, hocasının ilmî birikimini, yani çoğunlukla Horasan ekolünün birikimini yansıtmaktadır. *el-Basît*'in ihtisarıyla oluşan *el-Vasît*, *el-Vasît*'in ihtisarıyla oluşan *el-Vecîz* adlı çalışmaları da müellifin Irak ekolünden edindiği müktesebatın *el-Basît*'e mecz edilmesiyle vücut bulmuştur.⁵³

⁴⁷ Bu olay hakkında detaylı bilgi için bkz. Bedevî, *Müellifâtü'l-Gazzâlî*, 3-4.

⁴⁸ Bedevî, *Müellifâtü'l-Gazzâlî*, 3; Karlığa, "Gazzâlî", 13/518-530.

⁴⁹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 4/103; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî, neşredenin mukaddimesi, 6; Karlığa, "Gazzâlî", 32/518-530.

⁵⁰ Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*.

⁵¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşredenin mukaddimesi, 7; Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*.

⁵² Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 6/224; Ebû'l-Abbâs Şemüddîn Ahmet b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zaman*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdr, 1978), 8/217.

⁵³ Bilal Aybakan, *900. Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 381; Aybakan, "el-Vecîz", 42/587-588; Aybakan, "el-Vasît", 42/551-552; Apaydın, "Bir İslam Hukukçusu Olarak Gazzâlî"⁴⁷.

el-Basît'in günümüze ulaşan on civarında yazma nüshası olmakla beraber eser, “Kitabü’s-salat” bölümü hariç⁵⁴ halen yazma haldedir. Böylesine önemli bir eserin henüz yazma halinde olması eserin bütün ciltlerinin bulunamamış olmasıyla da ilişkilendirilebilir.⁵⁵ “Kitabü’s-salat” bölümü ise Abdullah b Fehed eş-Şerîf tarafından 2014 yılında tahkiki yapıp doktora tezi olarak yayımlanmıştır.⁵⁶ Kitabın Topkapı Sarayı Kütüphanesi A. 717/1-8 numaralarda kayıtlı yazma nüshaları vardır.⁵⁷

1.2.3. *İhyâü ulûmi’-d-dîn*

Müracaat ettiğimiz bütün kaynaklarda *İhyâü ulûmi’-d-dîn* adıyla geçmektedir.⁵⁸ Gazzâlî bilhassa ahlâkî ve tasavvufî yönün ağır bastığı bu eserinde ibadetlere dair bilgilere de yer verdiği için, biz *İhyâ*’yı da Gazzâlî’nin fûrû fıkıh eserleri arasında zikretmeyi uygun görmekteyiz.

Gazzâlî’nin *İhyâ*’ya *el-Vasît* adlı eserinde atıfta bulunması bu kitabı *el-Vasît*’ten önce telif ettiğini göstermektedir. Bağdatta müderrisliği bıraktığı dönemde yazmış olması ise *el-Basît*’ten sonra yazdığını göstermektedir.⁵⁹

Eser, müellif’in “rub” diye kaydettiği dört bölümden oluşmaktadır. Gazzâlî’nin “Rub’u’l-ibâdât”, “Rub’u’l-âdât”, “Rub’u’l-mühlikât” ve “Rub’u’l-münciyât” şeklinde isimlendirdiği her bir bölüm altında farklı konulardan oluşan on altı başlık bulunmaktadır. Eserin fikhî yönünün ele alındığı “Rub’u’l-ibâdât” bölümünde ilim, akâid, temizlik, namaz, zekât, oruç, hac, Kur’ân tilâveti, zikir - dua, virdler, gecelerin ihyâ edilmesi gibi konulara yer verilmiştir. Klasik fıkıh kitaplarındaki ibadetler bölümünde işlenen

⁵⁴ Hâlihazırda yazma halde bulunan *el-Basît*’in “Kitâbü’s-Salât” bölümü 2014 yılında Abdülazîz b. Muhammed b. Abdullah es-Süleymân tarafından doktora tezi olarak tahkik edilip hazırlanmış ve basılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Hâmid Gazzâlî, “el-Basît fi’l-mezheb ‘Kitâbü’s-Salât’”, 1 Cilt (Medîne: el-Mektebetü’l-Arabiyyetü’s-Suûdiyyetü Vizâretü’t-Tâlîmi’l-Âliyye el-Câmi’atü’l-İslâmiyye, 2014), 602.

⁵⁵ Apaydın, “Bir İslam Hukukçusu Olarak Gazzâlî”, 46.

⁵⁶ Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Basît fi’l-mezheb ‘Kitâbü’s-Salât’*” 2014, 28.

⁵⁷ Karabulut, “Gazzâlî’nin Eserleri”, 232; Karlığa, “Gazzâlî”, 13/518-530.

⁵⁸ Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 8/217; Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfiyyeti’l-kübrâ*, 6/224; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşredeninin mukaddimesi, 11; Karabulut, “Gazzâlî’nin Eserleri”, 236-237; Karlığa, “Gazzâlî”, 13/518-530; Mustafa Çağrı, “İhyâü ulûmi’-d-dîn”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2000), 22/10-13.

⁵⁹ Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Vasît fi’l-mezheb*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (1. Baskı: Dâru’s-Selâm, 1997), 5/26.

konuların neredeyse hepsine değinen müellif, eserinde ibadetlerin ahlâkî boyutuna da yer vermiştir.⁶⁰

Türkçe, İngilizce, Almanca, İspanyolca, Fransızca, Farsça gibi pek çok dile çevrilen bu eseri ile Gazzâlî, asrın müceddidi olarak gösterilmiştir.⁶¹ Eserin dünyanın farklı yerlerinde yüzlerce yazma nüshasının olduğu bilinmekle beraber bunlardan en eskisinin Türkiye’de bulunan h. 502/1109 yılında *Muhtasaru’l-İhyâ* adıyla kaleme alınmış nüsha olabileceği öngörülmektedir.⁶²

Eser, Ahmet Serdaroğlu⁶³ Abdullah Aydın⁶⁴ Dilaver Selvi⁶⁵ gibi isimler tarafından Türkçe’ye mükerrer bir şekilde tercüme edilmiştir.

Eser üzerine pek çok şerh, hâşiye, reddiye yazılmış, yapılan tenkitlere başkalarınca verilen cevaplar dışında bizzat Gazzâlî tarafından *el-İmlâ ‘an işkâlâti’l-İhyâ* adını taşıyan bir kitap kaleme alınarak da cevap verilmiştir. İhyâ’nın Ayasofya 1629-1634, Âtîf Efendi 1379, Esad Efendi 1303, Kayseri Râşit Efendi 145-1406, Hamîdiye 622-625, Âşir Efendi 147, Nûriosmâniye 2230, Veliyyüddîn 1867, Süleymâniye Hacı Mahmut Efendi 1675, Süleymâniye (İzmir) 2945 numaralarda kayıtlı yazma nüshaları bulunmaktadır.⁶⁶

1.2.4. *el-Vasît fi’l-mezheb*

Gazzâlî yaşadığı dönemde ilme karşı ilgisizlik sebebiyle *el-Basît*’in anlaşılması güç kavranması zor bir eser olduğunu düşünerek gereksiz ayrıntı olarak nitelediği yerleri çıkarttığı ve Irak’a giderek oradan edindiği birikimi de yansıtır ilaveler yaptığı eseridir. Esere bazı kaynaklarda “*el-Vasît fi’l-mezheb*, *el-Vasît fi’l-fikh*, *el-Vasîtü’l-muhît bi*

⁶⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-dîn* (Beyrut/Lübnan: Dârü’l-İbn-i Hazm, 2005), 1/9.

⁶¹ Bedevî, *Müellifâtü’l-Gazzâlî*, 118-122; Allâf, *Kitâbü’l-İmâmi’l-Gazzâlî*.

⁶² Çağrı, “İhyâü ulûmi’ d-dîn”, 22/10-13.

⁶³ İmam Gazali, *İhyau Ulumi’ d-din Tercümesi*, çev. Ahmet Serdaroğlu (Bedir Yayınları, 2019).

⁶⁴ İmam Gazzâlî, *İhyau Ulumid-Din Tercümesi 4 Cilt Takım - İmam Gazali Kitabı*, çev. Abdullah Aydın (İstanbul: Ayfa Basın Yayın, 2020).

⁶⁵ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhya-u Ulumid-din*, çev. Dilaver Selvi (Semarkand Yayınları).

⁶⁶ Karabulut, “Gazzâlî’nin Eserleri”, 237; Çağrı, “İhyâü ulûmi’ d-dîn”, 22/10-13.

*aktâri 'l-Basît*⁶⁷, *el-Vasîtü 'l-Muhîtü bi âsâri 'l-Vasît*⁶⁸ gibi isimler verilmiş olsa da kitap kaynaklarda çoğunlukla kısaltılarak *el-Vasît*⁶⁹ şeklinde geçmektedir.⁷⁰

Gazzâlî'nin Horasan birikimiyle yazdığı *el-Basît* adlı eserinin hem şekil hem de muhteva yönünden ihtisar edilip ilaveler yapıldığı bu kitap, başkaları tarafından dört kez ihtisar edilmiş, pek çok kez de şerh edilmiştir. *el-Vasît*'i şerh edenler arasında Nevevî ve İbnü's-Salâh'ta vardır.⁷¹

Müellif *el-Vasît*'i te'lif ederken temel referans kaynağı *el-Basît* olmakla beraber Irak tarihinin önemli eserlerinden olan Fûrânî'nin (ö. 462/1070) *el-İbânesi*'nden özellikle sistematik olarak, Kadî Hüseyin'in (ö. 462/1069) *et-Ta'likâ*'sı ve Şirâzî'nin (ö. 476/1083) *el-Mühezzeb* adlı eserinden de içerik olarak etkilenmiştir.⁷²

Eserin tahkiki 1984 yılında Muhammed Ali Muhammed tarafından yapılmış ve Beyrut'ta basılmıştır. Topkapı Sarayı Kütüphanesi A/715 numarada kayıtlı yazma nüshası bulunmaktadır.⁷³

1.2.5. *el-Vecîz fî'l-fikh*

Araştırmamızın konusunu teşkil eden *el-Vecîz* hakkında detaylı bilgiyi daha sonra zikredeceğimiz için burada eserlerin tespit edilen te'lif ediliş sırasının görülmesi açısından sadece ismen değinmekle yetindik.

1.2.6. *Hülâsatü 'l-muhtasar ve nukâvetü 'l-mu'tasar*

Kitap pek çok kaynakta *Hülâsatü 'l-muhtasar ve nukâvetü 'l-mu'tasar*⁷⁴ şeklinde geçer. Bazı kaynaklarda *Hülâsatü 'l-Muhtasar fî fikhî 'ş-Şâfî*⁷⁵, *Hülâsatü 'l-Muhtasar*⁷⁶ ya da

⁶⁷ Aybakan, "el-Vasît", 42/551-552.

⁶⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 7.

⁶⁹ Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a'yân*, 8/217; Sübkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfîyyeti 'l-kübrâ*, 6/224; Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 381.

⁷⁰ Sübkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfîyyeti 'l-Kübrâ*, 224; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 7; Aybakan, "el-Vasît", 42/551-552.

⁷¹ Allâf, *Kitâbü 'l-İmam Gazzâlî*.

⁷² Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 7; Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 381.

⁷³ Karabulut, "Gazzâlî'nin Eserleri", 232.

⁷⁴ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-Hülâsatü 'l-Muhtasar ve nekâvete 'l-Mu'tasar*, thk. Reşîd Muhammed Ali (Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 2007), 1/1; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 7; Allâf, *Kitâbü 'l-İmam Gazzâlî*; Karlığa, "Gazzâlî", 13/518-530.

⁷⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 8.

⁷⁶ Allâf, *Kitâbü 'l-İmam Gazzâlî*.

daha da kısaltılarak *el-Hülâsa*⁷⁷ şeklinde de zikredilmektedir. Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ının hülâsası olan bu eser, *el-Muhtasâr*'ın Şâfiî'nin *el-Ûm*'ünün özü olması hasebiyle dolaylı olarak *el-Ûm*'ün de hülâsasıdır. Hâlihazırda yazma halde bulunan bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi 442 numarada kayıtlı bir yazması vardır.⁷⁸

1.2.7. *Gâyetü'l-gavr fî dirâyeti'd-devr*

İbn-i Süreyc'e nispet edilen boşanma hukukuyla alakalı bir devir meselesi⁷⁹ üzerine yazılmış bu risale *Gâyetü'l-gavr fî dirâyeti'd-devr*⁸⁰ *Gayetü'l-gavr fî'd-devr*⁸¹ adlarıyla da bilinir. Şer'î bir hile olarak görülen ve fıkıhtaki devir meselelerinin ilki olarak bilinip bu tür tartışmalar çerçevesinde oluşan bir literatürün başlangıcı sayılan bu dilemma üzerine Gazzâlî'de iki eser telif etmiştir. Telif edilen bu eserlerden biri olan *Gâyetü'l-gavr fî dirâyeti'd-devr*'de İbn-i Süreyc'i destekleyen Gazzâlî, sonraki eserinde bu görüşünden rücû etmiştir.⁸²

Gazzâlî'nin h. 484 yılında yani Bağdat'a geldikten sonra te'lif ettiği Brokelman tarafından rivayet edilen bu risalesi hala mahdut halde bulunmakla beraber, Türkiye'de Râğıp Paşa 569, Köprülü 1631/1, Şehid Ali Paşa 1712 kütüphanelerinde belirtilen numaralarda kayıtlı yazmaları bulunmaktadır.⁸³

⁷⁷ Hallikân, *Veşeyâtü'l-a'yân*, 8/217; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 6/224.

⁷⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 7; Allâf, *Kitâbü'l-İmam Gazzâlî*; Karabulut, "Gazzâlî'nin Eserleri", 232.

⁷⁹ Bir dilemma örneği olan ve meseleyi ortaya atan kişinin İbn-i Süreyc olması hasebiyle Mes'eletü's-Süreyciyye diye meşhur olan bu devir mes'elesi kısaca şu şekildedir: Bir adam karısına "şayet seni boşarsam bu boşamadan önce üç talakla boşsun" derse talak gerçekleşmiş olur mu ya da talak gerçekleşirse kaç talak vuku bulur? Böyle bir olayın gerçekleşmesi ve sonuçları üzerine kurgulanmış bu totolojik vâkıa sonraki dönemde pek çok âlimin üzerine fikir beyan ettiği meşhur bir meseleye dönüşmüş, hatta bu olay fıkıhta tartışılan pek çok devir meselesinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Konunun detayları için bkz. Hâtip eş-Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, çev. Soner Duman (İstanbul: Mirac Yayınları, 2015), 13/467; Davut Eşit, "Fıkıhta Totolojik Bir Mes'ele: el-Mes'eletü's-Süreyciyye", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 27 (2016), 444-446.

⁸⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 9.

⁸¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşredeninin mukaddimesi, 9.

⁸² Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 226; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşredeninin mukaddimesi, 9; Allâf, *Kitâbü'l-İmam Gazzâlî*; Davut Eşit, "el-Mes'eletü's-Süreyciyye", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 27 (2016), 451.

⁸³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşredeninin mukaddimesi, 9; Allâf, *Kitâbü'l-İmni'l-Gazzâlî*; Karabulut, "Gazzâlî'nin Eserleri", 233.

1.2.8. *Gavru'd-devr*

*Gavru'd-devr fî mes'eleti's-Süreyciyye*⁸⁴ *Nihâyetü'l-gavr fî mesâi'd-devr*⁸⁵, *Gavru'd-devr fî'r-reddi âlâ İbni's-Süreyc fî mes'eleti't-talâk*⁸⁶, *Beğâyetü'l-gavr fî dirâyeti'd-devr*⁸⁷ şeklinde adlandırılan bu eserde Gazzâlî'nin daha önce Şâfiî mezhebinde otorite kabul edilen İbn-i Süreyc'i desteklediği ve talâkın geçerli olmadığını savunduğu *Gayetü'l-gavr fî'd-devr* risalesinden sonra bu görüşünden rücû ettiği eseridir. Devrin geçerli, dolayısıyla talâkında geçerli olduğunu savunduğu kitabında müellif, sonraki Şâfiîler'i de etkileyerek bu meselede mezhep içi bir kırılmaya neden olmuştur. Gazzâlî'nin bu risalesi hâlihazırda yazma haldedir.⁸⁸ Bu iki eserin aynı olduğu veya diğerine yapılan bazı ilavelerden ibaret olduğunu söyleyenler de vardır.⁸⁹ *Gavru'd-devr*'in günümüze beş nüshası ulaşmıştır.⁹⁰

1.2.9. *el-Fetâvâ*

Kitabın ismi bazı kaynaklarda *el-Fetâvâ*⁹¹, bazı kaynaklarda ise *Fetâva'l-Gazzâlî*⁹² şeklinde de geçmektedir. Eser Gazzâlî'nin yüze yakın farklı meselede verdiği fetvalarını içermektedir. Eserde Endülüs ve çevresinde hüküm süren Murabıtların hükümdarı Yûsuf b. Tâşfîn'in (ö. 500/1106) âsî reisleri azletme hususunda istediği ve Gazzâlî'nin de reislerin azledilmesi hususunda verdiği fetvanın da yer aldığı bildirilmektedir.⁹³

Kitabın Şam Zâhiriye Kütüphanesi'nde Şâfiî fikhî bölümü 372/5258 numaralarda kayıtlı yazmaları vardır. Ayrıca İstanbul Hamîdiye 1447 numarada kayıtlı yazma bir nüshası bulunmaktadır.⁹⁴

⁸⁴ Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*.

⁸⁵ Karabulut, "Gazzâlî'nin Eserleri", 233.

⁸⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşredenin mukaddimesi, 15.

⁸⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 6/226.

⁸⁸ Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*.

⁸⁹ Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*; Karabulut, "Gazzâlî'nin Eserleri", 233.

⁹⁰ Karlığa, "Gazzâlî", 13/518-530.

⁹¹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 6/226; Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*; Karlığa, "Gazzâlî", 13/518-530.

⁹² Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşredenin mukaddimesi, 9; Karabulut, "Gazzâlî'nin Eserleri", 232.

⁹³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşredenin mukaddimesi, 9; Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*; Karlığa, "Gazzâlî", 13/518-530.

⁹⁴ Karabulut, "Gazzâlî'nin Eserleri", 232.

1.2.10. *Fetvâ*

Eser kaynaklarda *Fetvâ* şeklinde geçer.⁹⁵ Yezid b. Muâviye'ye lanet etmenin câiz olup olmadığı hususundaki bir soruya Gazzâlî tarafından câiz olmadığı yönünde verilen cevabın yer aldığı risâledir. Gazzâlî'nin Şii temayüllü olduğunu gösteren bazı eserlerin aslında ona ait olmadığı delili olarak görülen bu fetvayı İbn Hallikân *Vefâyâtü'l-â'yân*'da⁹⁶, Demîrî'de *Hayâtü'l-hayevân* adlı eserlerinde zikretmişlerdir.⁹⁷

1.2.11. *Hakikatü'l-kavleyn*

*Hakikatü'l-kavleyn*⁹⁸, *Beyânü'l-kavleyn*⁹⁹, “*Ferâidü'l-fevâid, Teâruzu'l-kavleyn li müçtehidin vâhidin*”¹⁰⁰ gibi adlarla bilinen bu eser, bir müçtehidin tek meselede birbirinin hilâfı iki görüş belirtmesinin nedenleri üzerine kaleme alınmıştır. Bu durumun rahmet olarak değerlendirilmesi gerektiği fikrinin savunulduğu bu risalede konu, özellikle İmam Şâfiî'nin kavli kadîm ve kavli cedîdi üzerinden anlatılmıştır. Eserin İstanbul Yeni Câmîî Kütüphanesi 865 numarada kayıtlı yazma bir nüshası bulunmaktadır.¹⁰¹

1.2.12. *Meâhizü'l-hilâf*

Kaynaklarda genellikle *Meâhizü'l-hilâf*¹⁰² şeklinde geçen bu esere Gazzâlî'nin farklı kitaplarında *Me'haz*¹⁰³, *Meâhizü'l-hilâfiyyât*¹⁰⁴ şeklinde isimler verdiği de olmuştur. Eser, ilmü'l-hilâf ve münazaranın yolları hakkındadır. Gazzâlî *Ma'haz*'ı fıkıh ilmine karşı temayülün fazla olmasından dolayı kaleme aldığını belirtmiştir. Müellif *Meâhizü'l-hilâf* 'ı yazmadaki amacını insanları ihtilafları çözüme kavuşturma hususunda, doğru münazaranın ilkelerini ve amaçlarını belirlemede bilgi sahibi yapmak olarak belirtmiştir.

⁹⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşredeninin mukaddimesi, 9; Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*.

⁹⁶ Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, 8/218.

⁹⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşredeninin mukaddimesi, 9; Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*.

⁹⁸ Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, 8/218; Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*; Karabulut, “Gazzâlî'nin Eserleri”, 232.

⁹⁹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 6/225; Karabulut, “Gazzâlî'nin Eserleri”, 232.

¹⁰⁰ Karabulut, “Gazzâlî'nin Eserleri”, 232.

¹⁰¹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 6/225; Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*; Karabulut, “Gazzâlî'nin Eserleri”, 232.

¹⁰² Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 6/225; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşredeninin mukaddimesi, 8; Karlığa, “Gazzâlî”, 13/518-530; Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*.

¹⁰³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşredeninin mukaddimesi, 8.

¹⁰⁴ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 6/225; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşredeninin mukaddimesi, 8.

Bazı kaynaklar kitabın Hanefilerle Şâfiîler arasındaki ihtilafları çözme maksadıyla yazıldığını da kaydetmiştir.¹⁰⁵ Eserin herhangi bir nüshasının günümüze geldiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰⁶

1.2.13. *Lübâbü'n-nazar*

Lübâbü'n-nazar¹⁰⁷ diye isimlendirilmiş bu kitap Gazzâlî'nin ilmü'l-hilâf ve münazara hakkında te'lif ettiği eserlerinden bir diğeridir. Gazzâlî, eserin ismini *Mi'yâru'l-ilm* adlı kitabında zikretmiş olup *Lübâbü'n-nazar*'ın günümüze ulaşmış herhangi bir nüshasının olup olmadığı hususunda bir bilgi de bulunmamaktadır.¹⁰⁸

1.2.14. *Tahsînü'l-meâhiz*

Müellifin *Mi'yâru'l-ilm*'de *Tahsînü'l-meâhiz*¹⁰⁹ diye bahsettiği bu eserine bazen kısaca *et-Tahsîn* dediği de olmuştur. Bazı kaynaklarda *Hısnü'l-me'hâz fi'l-hulâf, el-Me'hâz fi'l-hulâf beyne'l-Hanefiyye ve Şâfiyye* şeklinde isimleri de kaydedilmiştir.¹¹⁰ Hilaf ilmi ve münazara teknikleri hakkındaki bu kitabın Topkapı Sarayı Kütüphanesi 1099 numarada kayıtlı yazma nüshası bulunmaktadır.¹¹¹

1.2.15. *el-Mebâdî ve'l-gâyât*

Kaynaklarda *el-Mebâdî ve'l-gâyât*¹¹² şeklinde geçen bu eser, Gazzâlî'nin akla dayalı delilleri elde etmenin yöntemini, tertibini ve şartlarını bildirdiği kitabıdır. Gazzâlî tarafından *el-Mustaşfâ*'da zikredilmiş olduğundan ona aidiyeti hususunda şüphe bulunmasa da kitabın günümüze ulaştığı bilinen bir nüshası yoktur.¹¹³

¹⁰⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşreden mukaddimesi, 8; Karabulut, "Gazzâlî'nin Eserleri", 232; Karlığa, "Gazzâlî", 13/518-530.

¹⁰⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 6/225; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşreden mukaddimesi, 8; Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*.

¹⁰⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşreden mukaddimesi, 8; Karlığa, "Gazzâlî", 13/518-530.

¹⁰⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşreden mukaddimesi, 8; Karlığa, "Gazzâlî", 13/518-530; Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*.

¹⁰⁹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 6/225; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşreden mukaddimesi, 8; Karlığa, "Gazzâlî", 13/518-530.

¹¹⁰ Karabulut, "Gazzâlî'nin Eserleri", 232-233.

¹¹¹ Karabulut, "Gazzâlî'nin Eserleri" 233.

¹¹² Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşreden mukaddimesi, 9; Karlığa, "Gazzâlî", 13/518-530; Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*.

¹¹³ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 6/227; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî neşreden mukaddimesi, 9; Allâf, *Kitâbü'l-İmâmi'l-Gazzâlî*.

1.3. *el-Vecîz*'in Genel Tanıtımı

1.3.1. Eserin İsmi ve Gazzâlî'ye Nispet Edilmesi

Eser, her dönemde *el-Vecîz* olarak zikredilmiş olmakla beraber Gazzâlî'de kitabın mukaddimesinde ondan bu isimle bahsetmiştir.¹¹⁴ Kitap, çeşitli nâşirler tarafından mükerrer bir şekilde neşredilmiş, bazı basımlarında *el-Vecîz fî fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*¹¹⁵ ve *Kitâbü'l-Vecîz fî fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*¹¹⁶ şeklinde adlandırılmışken bazılarında, *el-Vecîz fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*¹¹⁷ şeklinde bir isimlendirme ile basılmıştır.

el-Vecîz, fikhî açıdan müracaat edilmesi gereken bir kaynak olmakla birlikte içinde tarihî, biyografik bilgiler de barındırmaktadır. Gazzâlî eserini te'lif ettiğinde öğrencileri ve dönemin âlimleri *el-Vecîz*'i ondan alıp istinsah ederek ve üzerine pek çok şerh-hâşiye yazarak eserin Şâfiî medreselerinde okutulmasını sağlamışlardır. Böylece kitap, Gazzâlî'nin yaşadığı dönemde ve sonrasında Şâfiî mezhebine müntesip müelliflerin eserlerini oluştururken başvurdukları temel referans kaynakları arasında yer almıştır. *el-Vecîz* Şâfiî muhitinde öylesine önem kazanmıştır ki bazı Şâfiî âlimler “eğer Gazzâlî peygamber olsaydı onun mucizesi *el-Vecîz* olurdu”¹¹⁸ demişlerdir. *el-Vecîz*'in sıhhati hususunda şüpheye mahal bırakacak bir alan bulunmamakla birlikte eserin Gazzâlî'ye aidiyeti konusunda da bir şüphe veya rivayet edilen aksi bir görüş yoktur.¹¹⁹

1.3.2. Eserin Yazma Nüshaları ve Baskıları

20. yüzyılın başlarında basılan ilk kitaplardan olan bu eser, 1317/1899 yılında “*el-Vecîz fî fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*” ismiyle Mısır Matbaatül-Âdâb ve'l-Müeyyed'de basılmış ve neşredilmiştir. Yapılan bu baskı ilim talipleri tarafından ilgi görünce, 1399/1979 yılında ikinci baskısı Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta, Dârü'l-ma'rife

¹¹⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Vecîz fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî (Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 2016).

¹¹⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz* Ahmed Ferid el-Mezîdî; Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Vecîz fî fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, thk. Hâlid el-Attâr (Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1993).

¹¹⁶ Ebû Hâmid Gazzâlî, *Kitâbü'l-Vecîz fî fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî* (Mısır: Matbaatü'l-Âdâbi ve'l-Müeyyed, 1899).

¹¹⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî.

¹¹⁸ Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şerafettin Yaltkaya - Muallim Rıfat Kilisli (Beyrut/Lübnan: Dârü İhyâi'l-Turâsi'l-Arab, ts.), 2/2004.

¹¹⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, neşredenin mukaddimesi, 7.

matbaasında yapılmıştır. Eserin pek çok yazma nüshası bulunmakla birlikte biz bir kısmını zikretmekle yetineceğiz.¹²⁰

1. Ezher Nüshası: *el-Vecîz*'in en eski nüshasıdır. Hicri 575 yılında Ömer b. Kasım b. Ömer tarafından eski bir hatla yazılmıştır. Bu nüsha, Ezher Kütüphanesi Şâfiî fikhî bölümünde, 74/1045 numarada kayıtlıdır.¹²¹

2. Diğer bir nüsha Arapça Yazma Eserler Enstitüsünde bulunan bir önceki nüshadan istinsah edilmiş, 875 numaralı Şâfiî fikhî bölümünde fihristi olmayan tasniflenmiş listeler kısmında bulunmaktadır.¹²²

3. *el-Vecîz*'in Arapça Yazma Eserler Enstitüsünde 104 numarada kayıtlı olan bir nüshasının daha olduğu bildirilmiştir. Ancak Unesco'dan bir heyetin enstitüde yaptığı incelemeler sonucunda buradaki 104 rakamının eksik yazıldığı tespit edilerek, doğrusunun 144 olduğu bildirilmiştir.¹²³

4. Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'inin bir diğer nüshası Fas ez-Zevâyâ'l-Hamzevî Yazma Eserler Enstitüsü'nde 129 numarada fihristsiz listeler kısmında kayıtlıdır.¹²⁴

5. Arapça Yazma Eserler Enstitüsünde kayıtlı bir başka nüsha da *el-Vecîz*'in h. 663 yılında Abdurrahman b. Muhammed b. Hâmân es-Semnânî hattıyla yazılmış olan nüshasıdır. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye Ahmedî's-Sâlis nüshasından kopyalanmış olan bu nüsha 856 numarada kayıtlıdır. Eser 22x16 cm ebatlardaki kâğıtlardan ve 493 sayfadan oluşmaktadır. Güzel ve okunaklı bir hatta sahip olan bu nüsha için (ع) rumuzu kullanılmıştır.¹²⁵

6. Eserin bir diğer nüshası ise Arapça Yazma Eserler Enstitüsü'nde 991 numara, 906. sayfada, fihristsiz tasniflenmiş listelerde kayıtlıdır.¹²⁶

7. *el-Vecîz*'in bir başka nüshası da aynı enstitünün, Şâfiî fikhî bölümü, 875/1200 numaralarda kayıtlıdır.¹²⁷

8. *el-Vecîz*'in ilk matbu nüshası 1317/1899 yılında Mısır'daki Matbaâtü'l-Âdâb ve'l-Müeyyed'de basılmıştır.¹²⁸

¹²⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, neşredeninin mukaddimesi 7-8.

¹²¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferîd Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 22.

¹²² Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferîd Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 22.

¹²³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferîd Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 22.

¹²⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferîd Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 22.

¹²⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferîd Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 22.

¹²⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferîd Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 22.

¹²⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferîd Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 22.

¹²⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferîd Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 22.

9. Bir başka nüsha da Hâlidü'l-Âttâr gözetiminde, Dâru'l-fikr Matbaasında, 1414/1994 yılında basılmıştır.¹²⁹

el-Vecîz bu baskılar dışında mükerrer bir şekilde neşredilmiş ve yeniden basılmıştır.

1.3.3. Eser Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Gazzâlî *el-Vecîz*'i te'lif ettikten sonra üzerine pek çok şerh ve ihtisar çalışması yapılmıştır.

1. İbnü'l-Vezzân Muhammed b. Abdülkerîm (ö. 598/1202), *Şerhü'l-Vecîz*¹³⁰
2. Ebû Fütûh el-Es'ad b. Mahmud el-İclî (ö. 600/1204), *Müşkilâti'l-Vecîz*¹³¹
3. Ebû Fütûh el-Es'ad b. Mahmut b. Halef el-İclî (ö. 600/1204), *et-Ta'lik âle'l-Vasît ve'l-Vecîz*,¹³²
4. Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî (ö. 606/1210), *Şerhü'l-Vecîz*¹³³
5. 'Îmâdüddin Ebû Hâmid Muhammed b. Yûnus el-İrbilî (ö. 608/1212), *Şerhu'l-Vecîz*¹³⁴
6. Ebû Hâmid Muhammed b. İbrahim Süheyl el-Câcermî (ö. 610/1214), *Şerhü'l-Vecîz*. Müellif bu eserini de iki ciltte şerh edip adını *Îzâhu'l-Vecîz* koymuştur.¹³⁵
7. Emînüddin Ebû'l-Hayr Muzaffer b. Ebî Muhammed er-Rârânî et-Tebrizî (ö. 621/1224), *Muhtasaru'l-Vecîz*¹³⁶
8. el-İmam İbn binti'ş-Şeyh Radüyüddin Yûnus Muhammed b. Ali (ö. 622/1225), *Şerhü'l-Vecîz*¹³⁷
9. İmam Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed el-Kazvînî er-Râfî (ö. 623/1226), *eş-Şerhü'l-kebîr* veya *Fethü'l-Azîz fî şerhi'l-Vecîz* şeklinde de adlandırılmıştır. Ayrıca Râfî'nin *el-Muharrer* adlı eseri de *el-Vecîz*'in büyük oranda referans alındığı bir başka

¹²⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferîd Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 22.

¹³⁰ Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 386.

¹³¹ Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Şerafettin Yalçınkaya - Muallim Rifat Kilisli (Beyrut/Lübnan: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arab, ts.), 2/2002; Gazzâlî, *el-Vecîz* (Kahire: Dâru'l-hadîs, 2016), 12.

¹³² Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 386.

¹³³ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn*, 2/2002; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferîd Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 12; Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 386.

¹³⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn*, 2/2002; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferîd Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 12; Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 386.

¹³⁵ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn*, 2/2003; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferîd Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 12; Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 386.

¹³⁶ Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 386.

¹³⁷ Eserin 8 ciltten müteşekkil olduğu bildirilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 386.

çalışmasıdır.¹³⁸ Yine Râfî’ın *eş-Şerhü’s-sağîr* adlı eseri de *el-Vecîz*’in şerhi diyebileceğimiz bir eserdir. Râfî’ye ait *et-Teznîb* adlı eser de *el-Vecîz* ile birlikte basılan tek ciltlik bir ta’liktir.¹³⁹

10. İmâdüddîn Ebü’l-Me’âlî İbrahim b. Abdüvehhâb ez-Zencânî¹⁴⁰, *Ta’lîk ale’l-Vecîz*¹⁴¹

11. Tâcüddîn Abdirrahîm b. Muhammed b. Muhammed b. er-Rebâte’l-Mevsilî (ö. 671/1273), *Şerhu’l-Vecîz*. Müellifin *Muhtasaru’l-Vecîz* isminde bir de ihtisar çalışması vardır. Eser, *İhtisâru’l-Vecîz* ve *Te’cîz fi muhtasari’l-Vecîz* şeklinde de isimlendirilmiştir¹⁴²

12. Necübiddin Ebü’l-Fadl Muhammed b. Ali el-Hılâtî (ö. 675/1277), *Kavâidü’s-şer ve davâbitü’l-asl ve’l-fer ale’l-Vecîz*¹⁴³

13. el-Kâdî Sirâcüddîn Ebî’s-Senâî Mahmud b. Ebîbekr Urnevî (ö. 682/1283), *Şerhü’l-Vecîz*¹⁴⁴, bu eser için Taşköprüzade’nin “er-Râfî’nin fıkha dair eseri *el-Vecîz*’in şerhi olduğu söylenir” şeklinde bir bilgi verdiği bildirilmektedir. Burada yanlış bir bilgi olduğu anlaşılmaktadır. Taşköprüzade’nin *el-Vecîz*’e Rafî tarafından yazılan şerh ve ihtisarlarından birini kastettiği sanılmaktadır.¹⁴⁵

14. Taceddîn Ebû Muhammed Abdurrahman b. İbrâhim b. el-Fezârî el-Firkâh (ö. 690/1291), *et-Ta’lîkâ ale’l-Vecîz*¹⁴⁶

¹³⁸ *el-Muharrer*’in *el-Vecîz*’in ihtisarı olduğu yönündeki bu bilgi kaynaklarda geçse de yaptığımız inceleme sonrası eserin, *el-Vecîz*’in ihtisarı olma ihtimalinin düşük olduğu, bu konuda daha önce de tespitlerin yapıldığı görülmüştür. Konuyla ilgili detaylı bilgi “Eserin Sistematiği” bölümünde gelecektir.

¹³⁹ Eser, Ahmed el-Mezîdî ve Târik Seyyid tarafından tahkik edilerek 2014 yılında Dârü Kütübî’l-İlmiyye tarafından basılmıştır. Ayrıca Ayasofya 1035’te kayıtlı *Müntehâbü muhtasâri’t-teznîb fi’l-fürû* adlı bir yazma eser de er-Râfî’ye nispet edilmektedir. Bkz. Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 387.

¹⁴⁰ Ahmet Özel, “Zencânî, İzzeddin”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/553-554. Hicri 660 vefatlı meşhur dil âlimi ve edip İzzeddin Zencânî’nin babasıdır. Eser, *Nekâvetü’l-azîz* olarak da bilinir.

¹⁴¹ Zencânî bu eserini Râfî’nin *Fethü’l-Azîz*’ini referans alarak te’lif ettiğini bildirmiştir. Eser, iki ciltten oluşur. Detaylı bilgi için bkz. Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 388.

¹⁴² Kâtip Çelebî, *Keşfü’z-zünûn*, 2/2003; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferîd Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 12.

¹⁴³ İsmine rağmen bu eser için Ebû İshak eş-Şirâzî’nin *et-Tenbîh* adlı eserinin şerhi olduğu söylenmiştir. Bkz. Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 387. Eser on ciltten müteşekkildir.

¹⁴⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfü’z-zünûn*, 2/2002; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferîd Mezîdî, neşredeninin mukaddimesi, 12; Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 388.

¹⁴⁵ Mustafa Çağrıncı, “Sirâceddin el-Urnevî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37/262-264.

¹⁴⁶ Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 388.

15. Şeyhu'l-İmâm Abdi'l-Azîz b. Ahmed, eseri düzenlemiştir. *Nazmü'l-Vecîz* diye isimlendirdiği bu eseri beş bin beyitten oluşur.¹⁴⁷ Müellif es-Sâ'd-Dîrinî (ö. 697/1298) diye de bilinir.¹⁴⁸
16. Mûsâ b. Ali er-Râzî de (ö. 720/1320) *el-Vecîz*'i düzenlemiştir.
17. Kâdî Nureddin İbrâhim b. Hibetullah el-Himyerî (ö. 721/1321), *Muhtasaru'l-Vecîz*¹⁴⁹
18. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî ez-Zerkeşî eş-Şâfî (ö. 794/1392), *Şerhü'l-Vecîz*¹⁵⁰
19. Mûsâ b. Ahmed b. Ali İbn Uceyl (ö. 879/1474), *Tashîhât 'alâ Kitâbi'l-Vecîz*¹⁵¹
20. Sirâcüddîn Ömer b. Muhammedi'z-Zebîdî (ö. 887/1482), *el-İbrîz fî tashîhi'l-Vecîz*¹⁵²
21. Ömer Kemâleddin el-Mâzenderânî, *Kitâbü't-Tencîz şerhü'l-Vecîz*¹⁵³
22. Tâceddin Ebû Kâsım Abdürrahim b. Muhammed *et-Ta'cîz fî ihtisâri'l-Vecîz*¹⁵⁴

Yukarıda zikredilen şerh, ihtisar ve ta'lik çalışmaları içerisinde en meşhur olanları Râfîî'ye ait eserlerdir. Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'inin etkisinin mezhep üzerinde uzun süre devam etmesi ve esere ilim taliplerinin yoğun ilgi göstermesi hasebiyle Râfîî *Fethü'l-Azîz*'in mukaddimesinde nispeten kısa, öz ama bir o kadarda faydalı bu eserin zor ve girift ifadelerinin açıklanması ve anlaşılması için özel bir ihtimama ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Bu ihtiyacın da ancak kolayca erişilebilen bir şerhle karşılanabileceğini düşünen müellif, bu sebeple *Fethü'l-Azîz*'i te'lif ettiğini bildirmiştir.¹⁵⁵

Râfîî *el-Vecîz* üzerine *Fethü'l-Azîz* dışında yukarıda da belirttiğimiz üzere başka çalışmalar da yapmıştır. *el-Muharrer* Râfîî'nin te'lif ettiği diğer bir eseridir. Rafîî'nin bu eserini *el-Vecîz*'in ihtisarı olarak yazdığı kaynaklarda geçse de, müellifin *el-Vecîz*'i ihtisar

¹⁴⁷ Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 388.

¹⁴⁸ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2003-2004; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferîd Mezîdî, neşredenin mukaddimesi, 12.

¹⁴⁹ Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 388.

¹⁵⁰ Menderes Gürkan, "Zerkeşî, Bedreddîn", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/289-293.

¹⁵¹ Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 388.

¹⁵² Zebîdî eserin mukaddimesinde *el-Vecîz* için "Muhakkak onun gibisi daha önce görülmemiştir" demiştir. Bkz: Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2004.

¹⁵³ Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 388.

¹⁵⁴ Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 388.

¹⁵⁵ Ebü'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim er-Râfîî el-Kazvîni, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, nşr. Ali Muhammed Mu'avvid - Abdülhamid Abdümevcûd (Beyrut/Lübnan: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/3.

etmekten ziyade, onu referans olarak alıp eserini telif ettiğini söylemek daha doğru olacaktır. *el-Vecîz*'den sonra mezhebin ana damarlarından biri olan bu eser üzerine yazılan Nevevî'nin *el-Mihâcü't-tâlibîn* adlı eseri de Râfî'nin bu çalışmasının ihtisarıdır. Dolayısıyla Şâfî mezhebinde “Şeyhayn” olarak bilinen ve mezhebin istikrara kavuşmasında en büyük payın atfedildiği Râfî ve Nevevî'nin eserleri *-el-Muharrer*'i *el-Vecîz*'in şerhi olarak kabul edenler tarafından - aynı zamanda *el-Vecîz*'in şerhleri olarak da görülmektedir.

Bu bölümde Gazzâlî'nin fıkha dair eserleri kısaca tanıtılıp *el-Vecîz* adlı eseri hakkında genel bir bilgilendirme yapılmıştır. Yukarıda zikredilen bilgilere istinaden Gazzâlî'nin hayatının her safhasında fıkıh ilmi ile iştigal ettiği, ilim mesaisinin büyük bir kısmını bu ilmi anlama ve anlatmaya harcadığı, bu amaca binaen kendi döneminde ve sonraki asırlarda etkisi uzun süren bir müktesebat oluşturduğu görülmektedir.

Araştırmamızın son iki bölümünde *el-Vecîz* gerek metodu yönünden gerekse muhtevası yönünden detaylı bir incelemeye tabii tutulacak, eserin Şâfî mezhebindeki yeri ve mezhebe katkıları tespit edilmeye çalışılacaktır.

BÖLÜM II: *EL-VECİZ*'İN METOT AÇISINDAN ŞÂFÎ FIKHİNDAKİ YERİ

Bu bölümde *el-Veciz*'in metot olarak Şâfi mezhebine katkıları ele alınacaktır. Bu bağlamda Gazzâlî'nin kendisine intikal eden fıkıh birikimini nasıl değerlendirdiğinin tespiti kendisinden önce mezhebe yön veren eserlerle karşılaştırılarak yapılacaktır. Gazzâlî'nin *el-Veciz*'de kullandığı metodun Şâfi mezhebinin sonraki dönem telifâtını ne derece etkilediği de mezhepte son sözü söyleme otoritesine sahip Râfi ve Nevevî'nin eserleri temelinde tespit edilmeye çalışılacaktır. *el-Veciz* muhtasar geleneğe uygun bir eser olduğu için eserin Şâfi fikhındaki yerinin tespiti de ekseriyetle bu geleneğe uygun eserler çerçevesinde yapılacaktır.

2.1. Eserin Telif Amacı

Eserin yerini tespit etmek için öncelikle te'lif amacının tespit edilmesi gerekmektedir. En nihayetinde Gazzâlî o dönemin en prestijli akademisyası konumunda olan Nizamiye Medreseleri'nin şimdiki rektör konumundaki baş müderrisidir. Yaptığımız okumalarda Gazzâlî'nin fıkıh eserlerini oluştururken güttüğü en önemli gayesinin ilme olan ilgisizliğin önüne geçip ilme teşvik etmek ve ilim taliplerinin işini kolaylaştırmak için onlara pratik, zaman kaybına sebep olmayan eserler te'lif etmek olduğu görülmüştür. Gazzâlî'nin bir diğer gayesi de döneminin batinî dejenerasyonunun önüne geçmektir. Aslında Gazzâlî'nin her alanda te'lif ettiği eserlerinin bu perspektifle değerlendirilmesi gerekmektedir. Gerek usulde gerekse fûrû eserlerinde güttüğü bu gayelerin son meyveleri olan *el-Müstasfâ* ve *el-Veciz* Gazzâlî'nin fıkıh ilminde geldiği nihai noktayı göstermektedir. Bu eserler aynı zamanda müellifin hem sistematığının hem de birikiminin günümüze ulaşmış son halini temsil etmektedir.

2.2. Eserin Sistematığı

Her ilmin kendine ait bir sistemi ve metodu vardır. Fıkıh ilminin de elbette ki kendine has bir sistematığı vardır. Klasik dönem fûrû fıkıh eserlerine bakıldığında ilk eserlerin “ibâdât”-“muamelât” şeklinde bir konu sıralaması ve içeriğiyle ikili tasnifler yapılarak sistematiklerinin kurgulandığı görülmektedir. Ancak bazen bu sisteme “ukûbât” konuları “muamelât”tan ayrılarak müstakil bir bölüm halinde eklenmiş ve üçlü taksim oluşturulmuştur. Yine bazı eserlerde bu üçlü taksime “münâkehât” konuları da

“muamelât”tan ayrılarak ve müstakil bir bölüm hüviyetine büründürülerek eklenmiştir. Böylece eserlerde konular dörtlü bir taksim yapılmış gibi ayrıştırılmıştır.

Yapılan bu taksimat kimi zaman eserin müellifinin kendi tasavvuru ile şekillenirken bazen de müntesibi olduğu mezhebin kadîm telifatı temelinde yapılmıştır. Kadîm telifatın mevcut taksimatının arka planında ise en genel manada Allah hakları ve kul hakları ile ilgili konular, bölümlerin ayrışmasında belirleyici rol oynamaktadır. Elbette bunun dışında pek çok faktörün de bu taksimat üzerine etki ettiği söylenebilir.

Eserlerin sistematiğini belirlemede mezheplerin kurucu imamlarının tasavvurları büyük oranda belirleyicidir. Ancak mezhepler arası sistematiğin belirleyici dinamiklerinin farklılığı ve mezhep içinde müelliflerin kendi tasavvurları ile orijinal bir sistem kurmak istemelerinden mütevellit fûru fıkıh eserlerinde sistematik açıdan tam bir yeknesaklığın olduğu söylenemez.¹⁵⁶ Biz bu bölümde öncelikle Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'inin mevcut nüshaları arasındaki iki farklı sistematiğinden bahsedeceğiz.

2.2.1. Eserin Nüshaları Arasındaki Sistematik Farklılığı

Gazzâlî, *el-Vecîz*'de eserin sistematiğini “ibâdât”-“muâmelât”-“münâkehât”-“ukûbât” konularını sıralayarak dörtlü taksim yapılmışçasına kurgulamıştır. Onun yaptığı bu taksim bazı matbu nüshalarda yukarıdaki sistematik kurgusu ve içerdikleri alt başlıklarla tam bir tutarlılık sergilerken bazı nüshaların hem ana bölümlendirmelerinde hem de alt başlıkların bilinen sıralamasında, bariz bir farklılığın ve düzensizliğin meydana geldiği görülmektedir.

el-Vecîz'in tespit ettiğimiz beş farklı nüshası üzerinde yaptığımız incelemeye göre eserin iki ayrı sistematiğinin bulunduğu görülmektedir. Bu nüshalardan üçü aynı tertiple basılmıştır. Bu kitaplardan birincisi *Kitâbü'l-Vecîz fî fıkhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî* adıyla, Mısır Matbaatü'l-Âdâb ve'l-Müeyyed'de, 1899 yılında basılan nüshadır. İkinci nüsha *el-Vecîz fî fıkhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî* adıyla, Beyrut Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye matbaasında, Ahmed Ferîd Mezîdî'nin tahkiki ile 2004 yılında basılan nüshadır. Üçüncüsü ise *el-Vecîz fî Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî* adıyla Kâhire Dârü'l-Hadîs matbaasında, Seyyid b. Muhammed es-Sennârî'nin tahkiki ile 2016 yılında basılmış olan

¹⁵⁶ Bilal Aybakan, “Fûrû‘ Fıkıh Sistematiği Üzerine”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (14 Şubat 2014), 5-32; Recep Özdemir, “Özel Hukuk-Kamu Hukuku Ve Şahsî Hak-Aynı Hak Ayırımına Göre İslâm Hukukunun Sistematiğinin Değerlendirilmesi”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 3/44 (2016), 385-400.

nüshadır. Bu nüshaların sistematığı “ibâdât”, “muâmelât”, “münâkehât”, “ukûbât” konuları şeklinde sıralı ve düzenlidir.¹⁵⁷

Bu üç nüshadan farklı olup aynı sistematığe sahip diğer iki nüshadan birincisi *el-Vecîz fî fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî* adıyla Beyrut Dârü'l-Fıkr matbaasında, Hâlid Attâr'ın tahkiki ile 1993 yılında basılan nüshadır. İkincisi ise *el-Vecîz fî fikhi İmam eş-Şâfiî* adıyla Beyrut Dârü'l-Erkam b. Ebî Erkam matbaasında, Alî Muavvad ve Âdil Abdü'l-Mevcûd'in tahkiki ile 1997 yılında basılan nüshadır. Bu nüshaların sistemi yukarıda bahsettiğimiz düzenli sistematığın aksine girift bir düzene sahiptir. Bu nüshalardaki kitap başlıkları şu şekildedir:

“Kitâbü't-tahâre, Kitâbü't-teyemmüm, Kitâbü'l-hayz, Kitâbü's-salât, Kitâbü salâti bi'l-cemâa, Kitâbü salâti bi'l-müsâfirîn, Kitâbü'l-cumuâ, Kitâbü salâti'l-havf, Kitâbü salâti'l-'iydeyn, Kitâbü salâti'l-husuf, Kitâbü salâti'l-istiskâ, Kitâbü salâti'l-cenâiz, Kitâbü'z-zekât, Kitâbü's-siyâm, Kitâbü'l-i'tikâf, Kitâbü'l-hac, Kitâbü'l-bey', Kitâbü's-selem ve'l-karz, Kitâbü'r-rehn, Kitâbü't-teflis, Kitâbü'l-hacr, Kitâbü'n-nikâh, Kitâbü's-sadâk, Kitâbü'l-kasm ve'n-nüşûz, Kitâbü'l-hul', Kitâbü't-talâk, Kitâbü'r-ric'a, Kitâbü'l-ilâ', Kitâbü'z-zihar, Kitâbü'l-keffârât, Kitâbü'l-li'ân, Kitâbü'l-'idde, Kitâbü'r-rada', Kitâbü'n-nafakât, Kitâbü'l-cirâh, Kitâbü'd-diyât, Kitâbü'd-da'va'd-dem, Kitâbü'l-cinâyât, Kitâbü's-sulh, Kitâbü'l-havâle, Kitâbü'd-damân, Kitâbü'ş-şerike, Kitâbü'l-vekâle, Kitâbü'l-ikrâr, Kitâbü'l-âriye, Kitâbü'l-gasb, Kitâbü'ş-şuf'a, Kitâbü'l-kırâd, Kitâbü'l-müsâkat, Kitâbü'l-icâre, Kitâbü'l-cu'âle, Kitâbü'ihyâi'l-mevât, Kitâbü'l-vakf, Kitâbü'l-hibe, Kitâbü'l-lükata, Kitâbü'l-lakît, Kitâbü'l-ferâiz, Kitâbü'l-vesâyâ, Kitâbü'l-vedîa, Kitâbü kasmî'l-fey ve'l-ganâim, Kitâbü kasmî's-sadakât, Kitâbü mücebâti'd-damân, Kitâbü's-siyer, Kitâbü akdi'l-cizye ve'l-muhâdene, Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih, Kitâbü'd-dahâyâ, Kitâbü'l-et'ime, Kitâbü's-sebk ve'r-remy, Kitâbü'l-eymân, Kitâbü'n-nüzûr, Kitâbü edebi'l-kâdî, Kitâbü'ş-şehâdât, Kitâbü'd-de'âvî ve'l-beyyinât, Kitâbü'l-'itk, Kitâbü't-tedbîr, Kitâbü'l-kitâbe, Kitâbü 'itki ümmühâti'l-evlât”

el-Vecîz'in bu nüshalardaki kitap başlıklarına bakıldığında “ibâdât” bölümüne “Kitâbü't-tahâre” ile başlanılmış “Kitâbü'l-hac” ile bölüm bitmiştir. Buraya kadar sorun gözükmemektedir. Ancak “muamelât” kısmında “Kitâbü'l-bey'” ile başlanılmış “Kitâbü's-selem ve'l-karz, Kitâbü'r-rehn, Kitâbü't-teflis, Kitâbü'l-hacr” başlıklarından

¹⁵⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 477-480; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid Mezîdî, 667-677; Ebû Hâmid Gazzâlî, *Kitâbü'l-Vecîz fî fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî* (1899), 1-10, 1-8.

sonra “münâkahât” kısmına geçilmiştir. “Münâkahât” konularının bilinen bütün alt başlıkları ele alındıktan sonra “ukûbât” bölümünde yer alması gereken “Kitâbü’l-cirâh, Kitâbü’d-diyât, Kitâbü’d-da’va’d-dem, Kitâbü’l-cinâyât, Kitâbü’s-sulh” başlıkları yer almıştır. Buradan tekrar “muamelât” konularına dönülerek “Kitâbü’l-havâle, Kitâbü’d-damân, Kitâbü’ş-şerike, Kitâbü’l-vekâle, Kitâbü’l-ikrâr, Kitâbü’l-âriye, Kitâbü’l-gasb, Kitâbü’ş-şuf’a, Kitâbü’l-kırâd, Kitâbü’l-müsâkat, Kitâbü’l-icâre, Kitâbü’l-cu’âle, Kitâbü’l-ihyâ’l-mevât, Kitâbü’l-vakf, Kitâbü’l-hibe, Kitâbü’l-lükata, Kitâbü’l-lakît, Kitâbü’l-ferâiz, Kitâbü’l-vesâyâ, Kitâbü’l-vedîa, Kitâbü’l-kasmi’l-fey ve’l-ganâim, Kitâbü’l-kasmi’s-sadakât, Kitâbü’l-mücebâti’d-damân” başlıkları ele alınmıştır. Bu başlıklardan sonra da yukarıda zikrettiğimiz “ukûbât” konularına ait kalan başlıklara yer verilmiştir.

Görüldüğü üzere bu nüshaların sistematiği oldukça girift ve karmaşıktır. Ayrıca Dârü’l-Erkam b. Ebî Erkam matbaasında basılan nüshada diğer bütün nüshalarda bulunan “Kitâbü’l-ferâiz” bölümü bulunmamaktadır.

2.2.2. Eserin Genel Sistematiği

Belirtmek gerekir ki, araştırmamızın asıl amacı olan *el-Vecîz*’in¹⁵⁸ Şâfiî fikhındaki yerinin tespiti sadedinde eserin sistematiğinin Gazzâlî öncesi ve sonrası eserler ile yaptığımız karşılaştırmada yukarıda karmaşık olarak nitelendirdiğimiz nüshalar baz alınmayacaktır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki araştırmamızda temel alacağımız nüshanın fihristinde “Kitâbü’l-Cirâh”tan itibaren kaymalar olup 432. sayfadan itibaren konular belirtilen rakamlarda yer almamaktadır.

Eserin sistematik açıdan incelemesini yaparken de Şâfiî’nin (ö. 204/820) *el-Ûm*’ü¹⁵⁹ Müzenî’nin (ö. 264/878) *el-Muhtasar*’ı,¹⁶⁰ İbnü’l-Mehâmîlî’nin (ö. 415/1024) *el-Lübâb*’ı,¹⁶¹ Şîrâzî’nin (ö. 476/1083) *el-Mühezzeb*’i,¹⁶² Cüveynî’nin (ö. 478/1085)

¹⁵⁸ Araştırmamızın diğer bölümlerinde referans alacağımız nüsha Gazzâlî, *el-Vecîz* Kahire: Dârü’l-hadîs, 2016, baskısıdır.

¹⁵⁹ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ûm*, nşr. Rıf’at Fevzî Abdülmuttalib (Dârü’l-vefâ, 2001).

¹⁶⁰ Ebû İbrâhim İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısırî el-Müzenî, *Muhtasarü’l-Müzenî fi fûrû-i’ş-Şâfiyye*, nşr. Muhammed Ali Beydâvî (Beyrut/Lübnan: Dârü Kütübü’l-İlmiyye, 1998).

¹⁶¹ Ebu’l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dabî el-Mehâmîlî eş-Şâfiî, *el-Lübâb fi fikhi’ş-Şâfiî*, thk. Abdülkerîm b. Suneytân el-Amrî (Medîne, 1995).

¹⁶² Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi’l-İmam eş-Şâfiî*, ed. Muhammed ez-Züheylî (Şâm/Beyrut: Dârü’l-Kalem/ed-Dârü’ş-Şâmiyye, 1997).

Nihâyetü'l-matlab'ı,¹⁶³ Râfîî'nin (ö. 623/1226) *el-Muharrer*'i,¹⁶⁴ Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Minhâcü't-tâlibîn*¹⁶⁵ ve *Ravdatü't-tâlibîn*¹⁶⁶ adlı eserlerinden faydalanılacaktır.

Yaptığımız bu tetkik sonucunda zikrettiğimiz eserlerde dörtlü ve tutarlı bir konu sistematiğinin kurgulandığı görülmektedir. Bazı başlıklarda istisnâî durumlar görülse de bütün eserlerdeki tertibin sırasıyla “ibâdât”, “muâmelât”, “münâkehât”, ”ukûbât” konuları şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Bu tertibatın kaynağının direkt mezhebin kurucusu İmam eş-Şâfîî'nin (ö. 204/820) *el-Ûm*¹⁶⁷ adlı eserinin olduğu ve dolayısıyla Şâfîî mezhebinin yukarıda zikrettiğimiz sıraya göre dörtlü sistematiğini kuranın da Şâfîî'nin bizzat kendisinin olduğu görülmüştür.

Gâzzâlî dâhil eserlerini incelediğimiz bütün Şâfîî imamlar genel manada kitaplarında, İmam Şâfîî'nin yaptığı gibi öncelikle ibadetlere ait konulara sonra muâmelâta ait konulara, sonra münâkehât konularına, en sonda şeriatın ceza hukukuna verilen ad olan ukûbâta ait konuların sıralamasına yer vermişlerdir.¹⁶⁸

2.2.3. Eserin Kitap ve Bab Taksimi

Daha önce de zikrettiğimiz üzere *el-Vecîz*, muhtasar geleneğe ait bir eser olup bu eserdeki kitap ve bab taksimlerinin de o geleneğin bilinen ürünleri gibi daha dar kapsamlı olması beklenir. Ancak Gazzâlî'nin de kitabının mukaddimesinde zikrettiği üzere eser, fıkha dair hemen hemen her mevzuyu içermektedir.¹⁶⁹ Hatta eseri karşılaştırdığımız Gazzâlî öncesi teliflerden daha fazlasını içeren bu kitap, incelediğimiz eserler çerçevesinde görebildiğimiz kadarıyla bazı yeni başlıkları da Şâfîî fıkıh literatürüne katmıştır.

Örneğin Gazzâlî öncesi incelediğimiz kitapların hiçbirinde “Kitâbü't-teyemmüm” gibi bir başlık bulunmazken Gazzâlî teyemmüm için müstakil bir başlık açmıştır. Bu başlık *er-Ravdâ* ve *el-Muharrer*'de de yer alırken Nevevî *Minhâc*'ında bu başlığa yer

¹⁶³ Abdü'l-Melik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab fî Dirâyeti'l-Mezheb*, thk. Abdü'l-Azîm Muhammed ed-Dîb (Katar: Dârü'l-Minhâc, 2007).

¹⁶⁴ Ebû Kâsım er-Râfîî el-Kazvîni, *el-Muharrer fî fikhi'l-İmam eş-Şâfîî*, thk. Ebû Yâ'kub Neş'et b. Kemâl el-Mısırî (Dârü's-Selam, 2013).

¹⁶⁵ Muhyiddîn Ebî Zekeriyya b. Şeref en-Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn ve ûmdetü'l-müfîîn*, nşr. Mahmud Muhammed Tâhir Şa'bân (Beirut: Dâru'l-Mihâc, 2005).

¹⁶⁶ Muhyiddîn Ebî Zekeriyya Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, nşr. Dârü'l-İbn-i Hazm (Beirut/Lübnan: Dâru'l-İbn-i Hazm, 2002).

¹⁶⁷ Şâfîî, *el-Ûm*.

¹⁶⁸ Örnek olarak bkz. Müzenî, *el-Muhtasar*; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmam eş-Şâfîî*; Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*; Mehâmilî, *el-Lübâb*; Râfîî, *el-Muharrer*; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*.

¹⁶⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 21.

vermemiştir. Yine “Kitâbü salâti’l-müsâfirîn”, “Kitâbü salâti’l-cumu’a”, “Kitâbü da’vâ’d-demi” başlıkları diğer kitapların hiçbirinde müstakil olarak zikredilmemişken Gazzâlî bunları müstakil başlıklar olarak ele almıştır. Bu başlıklar da *er-Ravdâ*’da kitap başlığı olarak bulunmakta, *el-Muharrer*’de de bab başlığı olarak geçmektedir. *Minhâc*’da ise hiçbiri müstakil başlık hüviyetinde değildir.

Buradan şu sonuç çıkmaktadır Gazzâlî kitabın sistematığında eserlerini incelediğimiz diğer Şâfiîlerde olduğu gibi başlık olarak bir ayrışma yapmayıp konuları dörtlü taksim yapılmış gibi sıralayarak Şâfiî’nin *el-Ûm*’de yaptığı tertibata riayet etmiştir. Ancak, eserin kitap ve bab başlıklarının bir kısmında kendi kurgusuna göre hareket etmiştir.

Şöyle ki eseri incelediğimizde göze çarpan durumlardan ilki müellifin “Kitâbü’t-Tahâre” başlığını iki kısma ayırıp birinci kısımdan vudû’ konusuna kadarki bölümde sular bahsini işledikten sonra “bu kısım mukaddimattır, makâsıt kısmına gelince onda dört bab vardır” deyip abdest konusuna geçmiş olmasıdır.¹⁷⁰ *el-Vasît*’te de aynı durumun olduğu görülmektedir.¹⁷¹ Aynı şekilde “Kitâbü’l-Hac”da da mukaddimât ve makâsıt kısımları yer almaktadır.¹⁷² Müellif “Kitâbü’n-Nikâh”ta da mukaddimât kısmına yer vermiştir.¹⁷³

Gazzâlî, *el-Vecîz*’de kitap şeklindeki başlıklar kategorisinde yetmiş dört başlığa yer vermiştir. Eser, “Kitâbü’t-tahâre” ile başlayıp “Kitâbü’l-’itki ümmühâti’l-evlâd” başlığı ile son bulmuştur. Eserinin kitap düzeyindeki başlıklarında daha çok hocası Cüveynî’yi takip etmiş olan Gazzâlî, Cüveynî’den farklı olarak yeni başlıklara da yer vermiştir. O, Cüveynî’nin *Nihâyetü’l-matlab*’da yer verdiği bazı başlıklara da kitabında yer vermemiştir.

Örneğin “Kitâbü’l-müzâraâ” hem Cüveynî’de hem de Şirâzî’de olmasına rağmen Gazzâlî bu başlığı eserine almamıştır. Yine “Kitâbü’l-vedia” Gazzâlî’de ve incelediğimiz Horasan tariki müktesebatı ile yazılmış kitaplarda bulunmamaktadır. Kitap için yapılan en ilginç tespitlerden biri de Cüveynî ve Şirâzî’de müstakil başlıklar halinde olmasına rağmen hadler bahsinin müstakil kitap başlığı hüviyetinde *el-Vecîz*’de yer almamasıdır. Şirâzî ve Cüveynî’nin eserlerinde Kitâbü’l-hudud diye müstakil başlık varken Gazzâlî *el-Vecîz*’de hadleri Kitâbü’l-cinâyâti’l-mûcibeti li’l-ukûbât başlığı altında ele almıştır. *el-Vecîz*’deki

¹⁷⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 30.

¹⁷¹ Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Vasît fi’l-mezheb*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (1. Baskı: Dâru’s-Selâm, 1997), 1/107-245.

¹⁷² Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 128.

¹⁷³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 317.

bu başlık hem *Nihâyetü'l-matlab*'da hem de *el-Mühezzeb*'de bulunmasına rağmen bu eserlerde hadlere ait müstakil başlıklara da yer verilmiştir.

Gazzâlî'nin bir kitap başlığı olarak zikrettiği “Kitâbü'n-nüzur ve'n-nazaru fi erkâni ve ahkâmiha” başlığı da *el-Mühezzeb* ve *Nihâyetü'l-matlab* da bulunmayan başlıklardandır. *el-Vecîz*'in kitap başlığı düzeyinde *el-Vasît* ile karşılaştırılması sonucunda göze çarpan ilk farklılık “Kitâbü'z-zekat” başlığının altındaki nev'lerden birinde “Kitâbü's-siyâm”ın zikredilmesidir. *el-Mühezzeb*, *Nihâyetü'l-matlab* ve *el-Vasît*'te oruç kitabı müstakil bir başlık halinde olduğu için bu durumun bir matbaa hatası ya da muhakkik hatası olabileceği akla gelmektedir.

Gazzâlî, *el-Vecîz*'de *el-Vasît*'teki başlıklardan bir kısmının yerlerinde de değişiklik yapmıştır. *el-Vecîz*'de Kitâbü'l-bey'den hemen sonra zikredilen “Kitâbü's-selem ve'l-karz”, “Kitâbü'r-rehn”, “Kitâbü't-teflîs”, “Kitâbü'l-hacr”, “Kitâbü's-sulh” başlıkları, *el-Vasît*'te “Kiyâbü'l-bey”den sonra zikredilen “Kitâbü'l-havâle”, “Kitâbü'd-daman”, “Kitâbü'ş-şerike”, “Kitâbü'l-vekâle”, “Kitâbü'l-ikrâr”, “Kitâbü'l-âriyeti ve'n-nazar”, “Kitâbü'l-ğasb” başlıklarından sonraya alınmıştır. Her iki kitapta da bu takdim tehirden sonra “Kitâbü'ş-şuf'a” ile devam edilmiştir. Yine *el-Vecîz*'de müstakil halde olan “Kitâbü'l-cirâh” başlığı *el-Vasît*'te bulunmamaktadır. Ayrıca *el-Vasît*'te müstakil olarak bulunan “Kitâbü keffâreti'l-katl” ve “Kitâbü keffâreti'z-zina” başlığı *el-Vecîz*'de bab başlığı olarak geçmektedir. *el-Vasît*'te bulunan “Kitâbü da'vâ'n-nesebi ve ilhâki'l-kâif” başlığı *el-Vecîz*'de bab başlığı şeklindedir.

Gazzâlî *el-Vecîz*'de, bazı kitap başlıklarında yaptığı takdim tehir ve yukarıda zikrettiğimiz bazı değişiklikler dışında *el-Vasît*'in tertibine sadık kalmıştır.

Râfîî *el-Muharrer*'de Gazzâlî'nin müstakil kitap başlıkları halinde zikrettiği namaz çeşitlerini “Kitâbü's-salât” başlığı altında bab başlığı olarak sıralamıştır. Yine *el-Vecîz*'de bulunan “Kitâbü'l-cüale” başlığı *el-Muharrer*'de sıralaması değiştirilerek “Kitâbü'l-ferâiz”den sonraya alınmıştır. Bu başlık Şirâzî ve Cüveynî'nin eserlerinde bulunmamaktadır. Râfîî aile hukuku bölümüne Gazzâlî'den farklı olarak “Kitâbü'l-hidâne” diye bir başlık eklemiştir. “Kitâbü ehli'l-bağî” *el-Vecîz*'de bulunmayıp Râfîî'nin eklediği bir diğer başlıktır ve hadlerin hepsi Râfîî'de kitap başlığı düzeyinde işlenmiştir. “Kitâbü ilhâki'l-kâif” başlığı *el-Muharrer*'de bulunurken *el-Vecîz*'de yukarıda da zikrettiğimiz üzere bab başlığı şeklindedir. Bu farklılıklar dışında Râfîî *el-Muharrer*'in

kitap başlığı sıralamasında ve başlık isimlendirmelerinde *el-Vecîz*'e paralel bir yapıda sistematîğini kurgulamıştır.

Nevevî *Minhâc*'da *el-Vecîz*'deki “Kitâbü't-teyemmüm” ve “Kitâbü'l-hayz” başlıklarını taharet başlığı altında bab başlığı düzeyinde ele almıştır. *Minhâc*'da cemaatle namaz ve cenaze namazı bahisleri dışında, Gazzâlî'nin namaz çeşitlerini zikrettiği kitap başlığı düzeyindeki başlıkları, “Kitâbü's-salât” altında bab başlığı olarak zikredilmiştir. *el-Vecîz*'de kitap başlığı olan sulh, hacr, hivâle ve damân konuları *Minhâc*'da “Kitâbü't-teflîs” başlığı altındaki bablar olarak zikredilmiştir. “Kitâbü'l-cüâle” başlığı *el-Muharrer*'deki sıralama ile *Minhâc*'da da yer almıştır. “Kitâbü'l-keffâret” başlığı Cüveynî ve Şirâzî'nin eserlerinde olmamasına rağmen Gazzâlî zikrettiği için hem *Muharrer*'de hem de *Minhâc*'da zikredilmiştir. Nevevî *el-Vecîz*'den farklı olarak Kitâbü'l-istibrâ diye bir başlık da açmıştır.

Tespitlerimize göre incelediğimiz önceki eserlerde olmayan “Kitâbü'l-cirâh” başlığını Nevevî'de *el-Vecîz*'den almıştır. *Muharrer*'de olduğu gibi *Minhâc*'da da hadler konusu her biri kitap başlığı düzeyinde müstakil olarak ele alınmıştır. “Kitâbü mûcibâti'd-damân” başlığı Gazzâlî öncesi incelediğimiz eserlerde olmayıp Gazzâlî zikrettikten sonra Rafî ve Nevevî'nin kullandığı başlıklardandır. Diğer bütün eserlerde “Kitâbü's-sebki ve'r-remyi” şeklinde geçen başlık *Mihhâc*'da “Kitâbü'l-Müsâbaka ve'l-münâdele” olarak yer almıştır. İncelediğimiz Gazzâlî öncesi kitaplarda olmayan “Kitâbü'n-nüzur” başlığı ise *el-Muharrer*'de olduğu gibi *Minhâc*'da da bulunmaktadır.

Nevevî *Ravdâ*'da “Kitâbü'd-dahâyâ”, “Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih”, “Kitâbü'l-et'ime”, “Kitâbü'n-nezr” başlıklarını hacdan sonra zikretme ve hadleri kitap mesabesindeki başlıklar şeklinde verme dışında *el-Vecîz* ile hemen hemen aynı sistemi takip ederek konuları başlıklandırmış ve işlemiştir.

Gazzâlî öncesi ve sonrası eserlerle Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'inin sistematiklerinin mukayesesi neticesinde şu tespitleri yapmak mümkündür:

1. Gazzâlî her ne kadar Horasan tariki ile Irak tariki arasında bir köprü oluşturup ikisini cem ederek sunma eğiliminde olsa da *el-Vasît* ve *el-Vecîz* hem sistematik olarak hem de kitap başlıkları ve dolayısıyla ele alınan konular hususunda ekseriyetle Horasan tarihinin ağırlıklı olduğu eserlerdir.

2. Gazzâlî sonrası incelemeye tabii tuttuğumuz eserlerde ve Şâfî mezhebinin müteahhirin döneminde temel başvuru kaynakları olan eserlerde, birtakım farklılıklar dışında genel

sistematiik olarak Şâfiilerdeki dörtlü konu tasnifi görölmektedir. Eserlerin kitap başlıkları düzeyindeki sistematiğinde ise büyük oranda Gazzâlî'nin yolu takip edilerek Horasan ekolünün ağırlıklı olduğu bir cem faaliyetinin yapıldığı görölmektedir. Bunun da *el-Vecîz*'in etkisiyle olduğu tarafımızdan düşünölmektedir.

Araştırma örnekleminin bulunduğu münâkehât kategorisi Şâfiiler ve Hanbelilerde, Hanefiler ve Mâlikîlerden farklı olarak aile hukuku konularının muamelat konularından ayrıştırılıp müstakil bir bölümmüş gibi sıralandığı bir alandır. Mezhepler arası aile hukukunun muamelat konuları içerisine dâhil edilip edilmemesi hususunda yaşanan ihtilafın temelinde, nikâhın ibadet olarak mı yoksa muamelattaki bir akitten ibaret mi görölmeye gerektiği ihtilafı yatmaktadır. Şâfiî ve Hanbelî âlimler nikâhı ibadet boyutu ağır basan bir akit olarak gördüklerinden muamelattan tamamen ayrı kategorize etmişlerken Hanefî ve Mâlikîler muamelat kategorisindeki bir akit olarak ele almışlardır.¹⁷⁴

el-Vecîz'de, incelemeye tabii tuttuğumuz diğer Şâfiî eserlerin hepsinde olduğu gibi aile hukuku konuları ibâdât ve muamelat bahisleri bittikten sonra ele alınmıştır. Münâkehât kategorisinde yer alan konu başlıkları “Kitâbü'n-nikâh” ile başlayıp “Kitâbü'n-nafakât ile bitmiştir. Bu iki başlık arasında “Kitâbü's-sadâk”, “Kitâbü'l-kasm ve'n-nüşûz”, “Kitâbü'l-hul”, “Kitâbü't-talâk”, “Kitâbü'r-ric'a”, “Kitâbü'l-îlâ”, “Kitâbü'z-zihâr”, “Kitâbü'l-keffârât”, “Kitâbü'l-liân”, “Kitâbü'l-'idde”, “Kitâbü'r-radâ” konuları yer almaktadır.

Eserin bab taksimi örnekleme alanımız olan “Kitâbü'n-nikâh” ve “Kitâbü't-talâk” özelinde verilecektir.

Gazzâlî *el-Vecîz*'de kitap düzeyindeki başlıkların alt bölümlerini “kısm” diye isimlendirir. Kısımların “bab”lara babların “fasıllar”a ayrıldığı görölse de bu tertipte bir düzenin tutturulduğu söylenemez. Yani Gazzâlî'nin eserinde kitap başlıklarındaki insicamlı sistematiği alt başlıklarda görmek mümkün değildir. Örneğin müellif “Kitâbü'n-nikâh”ı beş kısma ayırmış sonra kısımları bablara, babları fasıllara ayırarak ele almıştır. “Kitâbü't-talâk”ta ise kısım zikredilmemiştir. Kitap başlığı “fihi şarteyni” (talağın iki şartı vardır) denilip birincisi denilerek altında beş bab zikredilmiştir. Yine bu bab başlıkları da kendi içerisinde fasıllara ayrılmıştır.

¹⁷⁴ Bilal Aybakan, “Fürû' Fıkıh Sistematiği Üzerine”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)* 31 (Şubat 2006), 15.

Gazzâlî'nin her iki kitaptaki bu ayrılığının sebebi anlaşılmasa da *el-Vecîz*'in “nikâh” ve “talâk” bölümlerindeki meselelerin aşağıda zikredeceğimiz şekilde bir sistemlikle sunulduğu görülmektedir.

2.2.2.1. Kitâbü'n-Nikâhın Bab Taksimi

2.2.2.1.1. Delil

Gazzâlî Ehl-i hadis geleneğine mensup âlimlerden biri olarak görülmesine rağmen¹⁷⁵ *el-Vecîz*'de örneklem alanımızda birkaç istisna dışında naklî delillere yer vermez.¹⁷⁶ Şâfiî mezhebinde fıkıh kitaplarının çoğunda bir konuya girildiğinde öncelikle o konu hakkındaki naklî delillerin zikredilmesi prensibi vardır. Nevevî'nin *el-Minhâc*'ı haricinde incelemeye tabii tuttuğumuz bütün eserlerde de bu prensibe riayet edilerek konuya giriş yapılırken naklî deliller zikredilmiştir.¹⁷⁷ *el-Vecîz*'de ise nikah konusuna girilirken Hz. Peygamber'e ait bazı özel durumların yer aldığı bir mukaddime bulunmakta olup delillerin zikredildiği bir bab veya fasıl bulunmamaktadır. Biz bu durumun Gazzâlî'nin eserinin hacmini olabildiğince küçültmek istemesiyle ilgili olduğunu düşünmekteyiz.

2.2.2.1.2. Hüküm

Müellif “Kitâbü't-talâk” da birinci kısma bir mukaddime ile giriş yapıp Hz. Peygamber'in özel durumlarından bahsettikten sonra nikâhın tanımına yer vermeden hükmünü zikretmiştir. Bunun dışında kişinin içinde bulunduğu duruma göre evlenmenin tâbi olduğu farklı hükümleri açıklamıştır. Ayrıca evlenecek kişilerin birbirlerini görmeleri konusundaki sınırlardan ve şartlardan da bahsetmiştir.

2.2.2.1.3. Rükünler

İkinci kısım nikâhın rükünlerine ve rükünler ile ilgili hükümlere ayrılmıştır.

Müellif ikinci kısımda nikâhın rükünlerini iki bab halinde ele almıştır. Bunlardan birinde nikâhın dört rükününü incelemiş, diğerinde bu rükünlerden olan veliyi sekiz fasla ayırarak detaylı bir incelemeye tabi tutmuştur.

¹⁷⁵ Mehmet Görmez, *Gazzâlî'de Sünnet Hadis ve Yorum* (Ankara: OTTO Yayın, 2014), 14.

¹⁷⁶ Kitabın genelinde geçen naklî delillerin durumu ise daha sonra izah edilecektir.

¹⁷⁷ Örnek olarak bkz. Şâfiî, *el-Ümm*; Mehâmilî, *el-Lübâb*; Şirâzî, *el-Mühezzeb*; Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*; Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (1. Baskı: Dâru's-Selâm, 1997); er-Râfiî, *el-Muharrer*.

2.2.2.1.4. Nikâhın Engelleri

Gazzâlî üçüncü kısımda nikâha mani olan şeyleri dört cinse ayırarak zikretmiştir. Genelde ebedî ve geçici evlilik engelleri şeklinde ikili tasnife tabi tutularak ele alınan bu konu, *el-Vecîz*'de daha ince bir tasnif yapılarak dört cinste ele alınmıştır. Burada müşriklerin nikâhlarına “bab” denilerek müstakil bir başlık altında yer verilmiştir. Bu bab da dört fasla ayrılarak yeniden tasnif edilmiştir. Bu fasıllarda nikâhı altında bulunan kişinin inancına göre hükümler, kişinin şer'an izin verilen sayıdan fazla evliliği varsa bu durumda ortaya çıkan hükümler, bu tür evliliklerde eşler arasında seçim yapma ve eşin nafakası gibi konular yer almıştır.

2.2.2.1.5. Muhayyerlikler

Bu kısımda nikâh akdindeki muhayyerliklere yer verilmiştir.

2.2.2.1.6. Nikâhın çeşitli konuları

Gazzâlî bu kısımda altı fasıl zikretmiştir. Bu fasıllarda koca için helal olan şeyler, babanın oğlunun cariyesi ile ilişkide bulunması, babanın iffetini korumak için evladının onu evlendirmeye ilişkin yapması gerekenler, annenin evlendirilmesi, kölenin evlendirilmesi ve nizâ konuları yer almaktadır. Bu fasıllardan sonra bir başka kitap düzeyindeki başlık olan “Kitâbü's-sadâk”a geçilmiştir. Bu başlık altında da mehre ilişkin ayrıntılar ele alınmıştır.

2.2.2.2. Kitâbü't-Talâkın Bab Taksimi

Gazzâlî nikâh kitabında babların üst başlıklarına “kısım” demişken talâkta “el-evvel” ve “es-sânî” şeklinde iki üst başlık zikrederek, babları bu başlıklar altında sıralamıştır. Bu birinci ve ikinci dediği başlıkları da şart olarak nitelemiştir.

2.2.2.2.1. Tarif

Müellif *el-Vecîz*'de birinci dediği başlık altında beş bab başlığı zikretmiş, birinci babı da iki fasla ayırarak birincisinde bid'î talâkın tanımını yapmıştır. İkinci fasılda bid'î ve sünî talâk hakkındaki meseleleri ele almıştır.¹⁷⁸

¹⁷⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 364.

2.2.2.2.2. Hükümler

Gazzâlî talâkın birinci babının ikinci faslında bid'î ve sünnî talâkla ilgili meseleleri ele alırken aynı zamanda bu tür boşamalar hakkındaki hükümlere de yer vermiştir.¹⁷⁹

2.2.2.2.3. Rükünler

Müellif ikinci babda talâkın beş rükününü zikrettikten sonra rükünlerden “lafız” başlığını da sarih, kinâye, fiille boşama gibi fasıllara ayırmış, sonrasında sistematüğını pek de kavrayamadığımız bazı fasıl ve furu' dediğı başlıklar zikretmiştir. Buradaki sistematik eseri neşredene de karışık gelmiş olacak ki eserin fihristinde bu fasıllara yer vermemiştir.¹⁸⁰

2.2.2.2.4. Talakın adedi

Üçüncü babda zikredilen talâkın adedi üç fasla ayrılmış, bu fasıllarda da talâk adedindeki niyet, talâkta tekrar, talâkı hesaplama mevzuları incelemiştir.

2.2.2.2.5. İstisnâ

Dördüncü babda nikâhın istisnâî durumları iki fasla ayrılarak işlemiştir. Birinci fasılda dalgın kişinin durumu, ikinci fasılda kişinin niyetine göre boşaması ele alınmıştır.

2.2.2.2.6. Vakitler

Gazzâlî “şatru's-sânî” (ikinci bölüm) dedikten sonra bu bölümde de bab başlığı açmadan direkt fasıllara geçmiştir. Beş fasla ayırdığı bu bölümde ilk olarak vakitlerle ilintilenmiş boşama yani talâkın ileriki bir vakte izafe edilmesi üzerinde durmuştur. İkinci fasılda talâkın talâka izafe edilmesi durumunun sonuçlarına yer verilmiştir. Üçüncü fasılda hamilelik ve doğum nedeniyle boşamanın bir vakte izafe edilmesi hâli açıklanmıştır. Dördüncü fasılda boşamanın hayız nedeniyle bir vakte izafe edilmesi durumuna yer verilirken beşinci fasılda boşamanın iradeye izafe edilmesi hususu ele alınmıştır. Son olarak altıncı fasıl İbn-i Süreyc'e nispet edilen devr meselesinin ele alındığı başlıktır. Müellif bu fasıldan sonra aile hukukuna ilişkin bir diğer konu olan Kitabü'r-ric'âya geçmiştir.

¹⁷⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 365.

¹⁸⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 366.

Gazzâlî her ne kadar kitap başlıkları altında incelediği konular bakımından yeknesak bir kısım, bab, fasıl tasnifi yapmasa da *el-Vecîz*'de mevzuların birbirine karışmasının önüne geçecek bir sistematiğin kurgulanmış olduğu, konuların çok ince bir planlama yapılarak detaylı bir tasnife tabi tutulduğu barizdir. Eserde, kitap düzeyindeki başlıklarda sergilenen tutarlılık bu başlıklar altında yapılan tali taksimatta yer yer görülmemektedir. Konuların tali tasnifinde yeknesaklığın olmaması kanaatimizce şu şekilde izah edilebilir. Müellif Kitâbü'n-nikâhta rükünleri "kısım" dediği başlık altında zikretmişken Kitâbü't-talâkta bâb başlığı altında vermiştir. Yine nikâh ile ilgili tarifleri "kısım" dediği yerde yapmışken talâkla ilgili tanımları fasıl başlığı altında yapmıştır. Yani işlenen aynı konuların başlıklarının kuvvet dereceleri arasında farklılık vardır. Bu gibi durumlara rağmen incelemeye tabi tuttuğumuz eserlerin iç sistematiği ile kıyaslandığında Gazzâlî'nin kendinden önceki Şâfiî telifatının girift iç sistematiğini uzun uğraşları sonucunda *el-Vecîz*'deki tertipli sistematiğe kavuştuğu barizdir. Öyle ki *el-Vecîz*'de kullanılan sistem mezhepte otorite kabul edilen *el-Muharrer* ve *Minhâc*'da da kanaatimize göre bulunmamaktadır.

Bu durumu biraz daha açmak gerekirse Gazzâlî öncesi incelemeye tabi tuttuğumuz hiçbir eserde onun yaptığı düzeyde bir tali taksime rastlanmamıştır. Şâfiî *el-Üm*'de kitap düzeyindeki başlıklarda verdiği nikâh konusunun altında bab, fasıl şeklinde bir taksimat yapmamaktadır. Ayrıca meselelerin sıralamasında Gazzâlî'de olduğu gibi tanım, rükün gibi sistemli bir kurguyla yapılan sıralamaya da sahip değildir. Diğer bölümlere baktığımızda bazen bab başlıklarının zikredildiği görülmekteyse de nikâh ve talâk bölümlerinde böyle bir taksimat bulunmamaktadır. Diğer bölümlerde zikredilen bab başlıklarında da dağınıklık ve düzensizlik hâkimdir.¹⁸¹ Fıkıh ilminin teşekkül dönemlerinde kaleme alınan ve mezhebin ilk eserleri hüviyetini taşıyan *el-Üm*'deki sistematiğin sonraki dönemlerdeki eserlere göre bu şekilde bir görünüm arz etmesi tabii bir durumdur.

Müzenî'nin *Muhtasar*'ında kitap şeklindeki başlıklardan sonra bab başlıklarına yer verilmiş olsa da hiyerarşik ve sistematik diyebileceğimiz bir düzen bulunmamaktadır. Kitap başlıkları da sonraki eserlerde olduğu gibi kısa ve net olmayıp uzun cümlelerden müteşekkildir. Şâfiî'de de başlıklar bu şekildedir. *Muhtasar*'ın üst başlıklandırılmasında da bir tertip ve düzen olmayıp eser, *el-Üm*'ün muhtasarı olması hasebiyle kitap düzeyinde

¹⁸¹ Şâfiî, *el-Üm*, 6/5-60, 457-474.

verilmesi gereken çoğu başlık “muhtasar” denilerek verilmiştir. Mesela “Muhtasarun fî'n-nikâhi'l-câmi'i min kitâbi'n-nikâh” şeklinde verdiği başlıkta olduğu gibi.¹⁸²

Mehâmili'nin *el-Lübâb* adlı eserinde de Gazzâlî'deki kadar hiyerarşik bir sistematik ve tâli bir taksim bulunmamaktadır. Müellif bazen ele aldığı konuları bab diye zikredip ardından konunun çeşitleri, şartları diye başlıklar açarak bir iç sistematığı kurgulamaya çalışsa da bu düzeni, ele aldığı her konuda sağlayamamıştır. Ancak kitap düzeyindeki başlıklar düzenli bir şekilde verilmiştir.¹⁸³

Gazzâlî öncesi incelemeye tabi tuttuğumuz eserler arasında kitap-bab-fasıl düzeylerinde, tanım, rükün, şartlar gibi hiyerarşik bir sistematığın kurgulandığı en benzer kitap Şirâzî'nin *el-Mühezzeb* adlı eseridir. Müellif kitap başlıklarından sonra nikâh öncesi konular olan; evlenilecek kadının seçimi, kişilerin birbirlerini görmeleri nişanlılık dönemi gibi konuları ve tarifleri ayrı ayrı fasıllarda işlemiştir.¹⁸⁴ Gazzâlî bu konuları birinci kısım, mukaddimât dediği alanda incelemiştir.¹⁸⁵ Gazzâlî'nin ikinci kısım rükünler dediği başlığı Şirâzî bab diyerek nikâhın sahih olduğu şeyler diye adlandırmış ve aynı konuları ele almıştır.¹⁸⁶ Rükünler *el-Vecîz*'de birinci rükün, ikinci rükün şeklinde sıralanmışken Şirâzî eserinde bu rükünleri fasıllar şeklinde vermiştir. Ancak yine de Gazzâlî'nin rükün dediği bazı başlıkları bahsi geçen babda değil de başka babların altında zikretmiştir. Gazzâlî'nin kısım başlığında zikrettiği evlilik engellerini Şirâzî bab başlığı altında nikâhta helal ve haram olan şeyler şeklinde isimlendirerek zikretmiştir. *el-Mühezzeb*'de bu başlık altında sadece *el-Vecîz*'de olduğu gibi evlilik engelleri ile ilgili konular işlenmiş olup içerik olarak çok daha zengin bir yelpaze sunulmuştur. Konu sıralamasında yine paralel bir şekilde *el-Mühezzeb*'de nikâhtaki muhayyerlikler ve ayıp nedeniyle red konuları bab başlığı olarak zikredilmiş olup Gazzâlî bu konuları kısım üst başlığı altında “muhayyerliği gerektirenler” şeklinde alt başlık koymak suretiyle ele almıştır. Şirâzî'nin son bab başlığında ele aldığı müşriklerin nikâhı konusuna Gazzâlî evlilik engelleri başlığı altında değinmiştir. *el-Mühezzeb* her ne kadar tali taksimatta başlıkların derecelendirilmesi hususundaki isimlendirmeler *el-Vecîz*'den farklı olsa da konuların

¹⁸² Müzenî, *el-Muhtasar*, 218.

¹⁸³ Mehâmili, *el-Lübâb*, 298-324, 326-332.

¹⁸⁴ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/111-117.

¹⁸⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 317.

¹⁸⁶ Şirâzî, *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmam eş-Şâfi*, 4/118-143.

genel işleniş sırası ve işlenen konular sadedinde *el-Vecîz* ile paralellik arz ettiği görülmektedir.¹⁸⁷

Gazzâlî yukarıda da zikrettiğimiz üzere hocası Cüveynî'nin kitap düzeyinde başlıklarına büyük oranda sadık kalsa da babların sistematiği hususunda yaptığı taksimatta *el-Vecîz*'in Şirâzî'nin *el-Mühezzeb*'i ile daha benzer bir yapıda olduğu söylenebilir. Ancak yine de Şirâzî ile Gazzâlî'nin eserleri arasında sistem bakımından gelişmişlik düzeyinde çok büyük farklılıklar vardır.

el-Vecîz dâhil olmak üzere Gazzâlî'nin fûru fıkha dair üç kitaplık serisinin dayanağını teşkil eden, Cüveynî'ye ait *Nihâyetü'l-matlab*'da kitap düzeyindeki başlıklar bablara, bablar fasıllara, fasıllar da bazen ferlere ayrılmıştır. Bu taksimatın sistematiği Gazzâlî ve Şirâzî'de olduğu gibi tarif, rükünler, evlilik engelleri, muhayyerlikler gibi belli bir düzen ve hiyerarşi ile zikredilmemiştir.¹⁸⁸ Buradan Gazzâlî'nin kitap başlığı düzeyinde ele alınan konular hususunda hocası Cüveynî'nin sistematiğini takip ettiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Ancak kısım, bab, fasıl düzeyindeki iç sistematikte Şirâzî'den daha fazla etkilenmiştir denilebilir. Bu etkilenme hiyerarşik sıraya göre yani tali taksime verilen isimler düzeyinde olmayıp mesailin ele alınış sırasına göre olmuştur. Ya da Gazzâlî tam manada kendi kendine yeni bir düzen inşa etmiştir. Bu ikincisinin doğrulanabilirliği daha mümkün gözükmemektedir.

el-Vasît ile yaptığımız iç sistematiğin karşılaştırılması sonucuna göre müellifin *el-Vecîz*'de *el-Vasît*'ten farklı olarak bazı konularda değişikliğe gittiği görülmektedir. Mesela nikâhın rükünleri kısmında *el-Vasît*'te sekizinci fasıl velilerin tek derecede toplanması şeklinde isimlendirilmişken *el-Vecîz*'de velilerin çekişmesi-rekabeti olarak adlandırılmıştır. Bazı konularda *el-Vecîz*'in sistematiğinin *el-Vasît*'e göre daraltıldığını görmekteyiz. Örneğin *el-Vasît*'te talâk kitabında üçüncü bab denip hastanın boşaması diye müstakil bir başlık bulunurken *el-Vecîz*'de bu konu ikinci babın en sonuna bir cümle ile iliştilmiş sadece İmam Şâfî'nin bu konudaki kavli cedidine yer verilmiştir.¹⁸⁹

el-Muharrer adlı eserinde Râfîî, Gazzâlî'nin aksine naklî delilleri en başta zikretmiştir. Müellif, kitap başlıkları altında fasıl dışında tali bir ayrıma gitmemiştir. *el-Muharrer*'de Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'inde kısım, bab, fasıl dediği her konuya Râfîî'nin fasıl demiş olmasının dışında konuların tertibi hususunda *el-Vecîz*'den farklı bir sistematik inşa

¹⁸⁷ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/111-190, 278-385.

¹⁸⁸ Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, 12/5-550, 14/5-383.

¹⁸⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 370.

edilmiştir. Mesela Gazzâlî'nin mukaddimât dediği ve Hz. Peygamber'e mahsus hallerin zikredildiği kısım *el-Muharrer*'de yer almaz. *el-Vecîz*'de mukaddimât kısmında çok kısa zikredilen nişanlılıkla ilgili durumlar *el-Muharrer*'de bab başlıkları altında zikredilir. Eserin mesâil sıralaması ile *el-Vecîz*'in konu taksimatı arasında da tâlî anlamda bir uyum görülmemektedir. Muhtasar eserlerin ya da şerhlerin ilintili olduğu kitapla genel manada hem sistematik açıdan hem konuların işleniş sıralaması ve ele alınış şekilleri açısından hem de içerik olarak uyumlu olması beklenirken *el-Muharrer* ve *el-Vecîz* arasında kitap düzeyindeki başlıklar dışında zikredilen hususların çoğunda böyle bir uyumun olmadığı göze çarpmaktadır.

Her iki eserin inceleme alanımızın karşılaştırılması sırasında yukarıda da zikredildiği üzere *el-Muharrer*'in genel sistematüğinde *el-Vecîz* ile paralel bir yapı arz ettiği görülse de iç sistematiğe bu eserin *el-Vecîz*'in ihtisarı olma ihtimalinin oldukça zayıf olduğu görülmüştür. Nitekim eserin iç sistematüğünde gerek tertipte gerekse ele alınan konular sadedinde *el-Vecîz*'in ihtisarı olamayacağını gösteren emareler, ihtisarı olduğunu gösteren emarelerden daha fazladır. Bu hususta yaptığımız araştırma sonucunda *el-Muharrer*'in *el-Vecîz*'in ihtisarı olmadığı, aksine müstakil hüviyette bir telif olduğu hususuna başka kaynaklarda da dikkat çekildiğine rastlanmıştır. Nitekim *el-Muharrer*'i neşreden Ebû Yâkub Neşet b. Kemâl el-Mısrî'nin yazdığı mukaddimeye göre kitabın aslı hususunda üç görüş bulunmaktadır.¹⁹⁰

Birinci görüşe göre kitap, müstakil bir telif hüviyetinde olup herhangi bir kitabın ihtisarı değildir. Bu görüşte olan İbn Hacer el-Heytemî (974/1566) *Tuhfetü'l-muhtâc bi şerhi'l-Minhâc* adlı eserinde *el-Muharrer*'in lafzen az kelime kullanıldığı için muhtasar bir kitap olduğunu, ancak bu kitabın içeriği ile başka bir kitabın eşleşmediğini belirtmiştir.¹⁹¹

Bu husustaki bir diğer görüş, eserin Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'inin ihtisarı olduğu yönündedir. Bu görüşte olan *Hâşiyetü'l-Büceyramî ale'l-Minhâc* adlı eserin sahibi Büceyramî (1221/1806) eserinde *el-Muharrer*'in *el-Vecîz*'in ihtisarı olduğu yönünde görüş beyan etmiştir.¹⁹²

¹⁹⁰ Râfî, *el-Muharrer*, neşredeninin mukaddimesi, 57.

¹⁹¹ Râfî, *el-Muharrer*, neşredeninin mukaddimesi, 57.

¹⁹² Râfî, *el-Muharrer*, neşredeninin mukaddimesi, 57-58.

Eserin aslıyla ilgili bir başka görüş de *el-Muharrer*'in Gazzâlî'nin bir başka fûrû fıkıh eseri olan *el-Hülâsâ*'nın ihtisarı olduğu yönündedir. Allâme Abdullah b. Hüseyin'e (1266/1850) ait olan bu görüş müellifin *Matlabü'l-îkâz* adlı eserinde zikredilmiştir.¹⁹³

Biz de bu eserin incelenmesi ve *el-Vecîz* ile karşılaştırılması sonucunda Türkiye'deki pek çok araştırmada geçen *el-Muharrer*'in *el-Vecîz*'in ihtisarı olduğu yönündeki kanaatlerin¹⁹⁴ aksine onun müstakil bir kitap hüviyetinde olduğunu düşünmekteyiz.

Nitekim Nâşîr el-Mısırî *el-Muharrer*'e yazdığı mukaddimede bu görüşleri zikrettikten sonra tercih ettiği görüşün bizim de paylaştığımız kanaat doğrultusunda *el-Muharrer*'in *el-Vecîz*'in ihtisarı olamayacağı yönünde olduğunu belirtmiştir. Râfî'nin de eserinin mukaddimesinde *el-Muharrer*'in *el-Vecîz*'in ihtisarı olduğu yönünde bir bilgi beyan etmemesi bizim iddiamızı güçlendirmektedir. Ayrıca *el-Minhâc* adlı eserinde *el-Muharrer*'i ihtisar eden Nevevî'nin ve başka eserlerin müelliflerinin mukaddimelerinde de bu eserin herhangi bir kitabın ihtisarı olduğu yönünde bir bilginin beyan edilmediği bildirilmektedir.¹⁹⁵

Nevevî *er-Ravdâ* adlı eserinde kitap başlıklarında Gazzâlî gibi tali bir taksimata gitmiş olup kitap başlıklarını bablara, fasıllara, ferlere ayırdığı bir tertibat yapmıştır. Gazzâlî'nin mukaddimât dediği kısım Nevevî de bab diye geçmektedir. Yani Nevevî Gazzâlî'nin hem kısım dediklerine hem de bab dediklerine numaralar vererek sadece bab demiştir. Bu bablar darblara ayrılmış olup eserde en az Gazzâlî kadar tutarlık içinde kurgulanmış bir sistematığın yer aldığı görülmektedir. *el-Vecîz*'in nikâh kısmındaki mukaddimât bölümünü Nevevî iki babda incelemesine rağmen konular *el-Vecîz* ile paraleldir. Her ne kadar tali bölümlendirmelere verilen isimler farklı olsa da *er-Ravdâ*'da *el-Vecîz*'de olduğu gibi naklî deliller zikredilmeden sırasıyla tarif, rükünler, nikâhın engelleri, muhayyerlikler, nikâh konusunda bazı meseleler *el-Vecîz* ile paralel bir şekilde ele alınmıştır. Talâk bölümünde de *el-Vecîz* ile *er-Ravda*'nın konu sistematığı tamamıyla aynıdır.¹⁹⁶

Buradan şu sonuç çıkarılabilir ki Râfî'nin *el-Muharrer*'inin *el-Vecîz*'in ihtisarı olduğu yönündeki görüşün aksine Nevevî'nin *er-Ravdâ*'sının *el-Vecîz*'in şerhi olabileceği

¹⁹³ Râfî, *el-Muharrer*, neşredenin mukaddimesi, 58.

¹⁹⁴ Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 386; Aybakan, “*el-Vecîz*”, 42/587-588; Bilal Aybakan, “Râfî, Abdülkerim b. Muhammed”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/394-396.

¹⁹⁵ Râfî, *el-Muharrer*, neşredenin mukaddimesi, 57.

¹⁹⁶ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1163-1264/1343-1415.

yönünde bir izlenim bizde hâsıl olmuştur. Çünkü Nevevî'nin eserinde Gazzâlî'nin hem genel sistematîğini hem de iç sistematîğini takip ettiği görülmektedir. *er-Ravdâ* ile *el-Vecîz* arasında sağlam bağlar tespit edilse de bu konu tartışmaya açıktır. Nitekim Nevevî eserinin mukaddimesinde *el-Vecîz* şerhi olan *Fethü'l-Azîz*'in eserin hacminin kullanıma elverişli olmaması sebebiyle özetlenmeye muhtaç olduğunu belirterek eseri ihtisar etmeye karar verdiğini ve *er-Ravdâ*'yı telif ettiğini belirtmiştir.¹⁹⁷ Ancak yukarıda belirttiğimiz eserler arası benzerlik görüşüne binaen Nevevî'nin bu ihtisar çalışmasında *Fethü'l-Azîz*'in özü olan *el-Vecîz*'in ana omurgasını kullanarak ve eseri biraz daha açık hale getirerek yeniden yapılandırıldığını söylemek de mümkündür.

el-Minhâc'ın, *Râfî*'nin *el-Muharrer*'inin ihtisarı olduğu hususunda Nevevî'nin kendi beyanları nedeniyle şüpheye yer kalmaz. Bu nedenle *Râfî*'nin bu eserini müstakil bir kitap olarak te'lif edip kitabın *el-Vecîz*'in ihtisarı olmasının söz konusu olmadığını düşündüğümüzden dolayı, *el-Minhâc*'ında tıpkı *el-Muharrer* gibi iç sistematik olarak *el-Vecîz* ile bağlantısını kurmak pek de mümkün gözükmemektedir. Ancak yukarıda zikrettiğimiz üzere genel sistematik olarak *Minhâc* da *Ravdâ* gibi kitap başlıklarında *el-Vecîz* ile paralel bir başlıklandırmaya sahiptir. Ama bu durumu direkt olarak *el-Vecîz* ile ilişkilendirmemek gerekir. Çünkü Şâfî mezhebinin Gazzâlî öncesi telifatınının kitap düzeyindeki başlıklarının genelinde bu paralellik söz konusudur.¹⁹⁸

Buraya kadar zikrettiğimiz bilgilerin daha iyi anlaşılması için eserlerin bazılarının hem kitaplar düzeyinde genel sistematîğinin hem de iç sistematîğinin karşılaştırılarak tablolaştırılmış şekli araştırmamızın ekler bölümünde yer alacaktır.

2.3. Eserin Üslûbu

Gazzâlî'nin uzun müddet kelime bilgisi ve yapısı üzerinde mesaisini harcaması kitaplarında üst düzey bir üslubun olmasını sağlamıştır. Öyle ki Abdülğâfir Fârisî onun için “Öyle vaazlar veriyor, öyle ibarelerle yazarak açıklıyordu ki edipler onun gibi yazmaktan aciz kalıyorlardı”¹⁹⁹ demiştir. Müellifin *el-Müstasfâ* adlı eserinin hüküm

¹⁹⁷ Soner Duman, “Nevevî'nin Şâfî Fürû-i Fıkıh Literatürünü Dönüştüren Eserleri”, *İslam İlim Gelenğinde Nevevî*, ed. Nail Okuyucu, 1 Cilt, İslâmî Araştırmalar Dizisi 99 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 300.

¹⁹⁸ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 372-397, 413-429.

¹⁹⁹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 6/211; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 9.

çıkarma kutbundaki dilin felsefesi, lafızlar, dilin anlamı ile ilgili açıklamaları onun dil konusundaki kemalini gözler önüne sermektedir.²⁰⁰

Gazzâlî'nin hitabetinde fasih Arapça kullandığı rivayet edilirken, kitabetinde de fasih Arapça kullandığı eserlerinde barizdir. Arapçayı eğitim-öğretim, hitabet, vaaz gibi alanlarda mükemmel bir şekilde kullandığı eserlerindeki duru, yalın, vecîz ifadelerinden anlaşılmaktadır. Ancak *el-Vecîz*'de uyguladığı ihtisar yöntemi, eserin bazen zor anlaşılmasına sebep olmaktadır. Aslında müellifin eserini yazmadaki maksadı ilim taliplerinin ilmî metinleri anlamada çektikleri güçlüğü önüne geçmek ve onların yüklerini olabildiğince hafifletmektir. Ancak onun bu ihtisar üslûbu, fazlalıktan sakınmak maksadıyla *el-Vecîz*'de sıkı bir şekilde kullanması, eserin anlaşılmasında şerhlere başvurmayı gerekli kılmaktadır. Zaten Râfî' de *el-Vecîz*'in şerhi olan *Fethü'l-'Azîz*'i bu gerekliliği sağlıklı bir şekilde gidermek için yazdığını belirtmiştir.²⁰¹ Müellifin bu sıkı ihtisarının sebebi ise yukarıda da zikrettiğimiz üzere bilginin özünü kabuğundan ayırarak eserini olabildiğince özetleme isteğidir. Bu amacını gerçekleştirmek için iyi organize edilmiş bir nazım kullanmış, eseri kısa tutmak adına çeşitli yollara başvurmuştur.

Eserde konular genel hatlarıyla ortaya konulduktan sonra farklı görüşlere de yer verilmiştir. Daha sonra görüşlerin daha iyi anlaşılması ve müellifin kendi tercihinin doğruluğunu ispat cihetinde diyalog üslubuyla bir takım sorular sorulmuştur. Sorulara verilen cevaplardan önce o konuda mezhep içinde kaç görüş bildirilmişse onlardan bir kısmı zikredilmiştir. Bazen *و قيل* (ve denildi ki) denilerek zayıf görüşlere de yer verilmiştir. Bu üslup Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ* adlı eserinde de sıklıkla başvurduğu bir yöntemdir.²⁰²

Gazzâlî eserinde dil tahlillerine de yer vermiştir. Müellif nikâhta akdin neden sadece belli lafızlarla yapılabileceğini neden başka lafızların kullanılmayacağını çeşitli dil tahlilleriyle izah etmiştir. Bunun gibi talâkta kullanılan lafızların zâhiriyle mi hüküm verileceği, yoksa hükümde lafzın kullanım şeklinin, örfün, âdetin, niyetin etkisinin bulunup bulunmadığı da yapılan dil tahlilleriyle açıklığa kavuşturulmuştur. *el-Vecîz*'de bu konunun izâhı için “Açık Lafız”, “اللفظ الصريح” şeklinde bir başlığa da yer verilmiştir.²⁰³

²⁰⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/234.

²⁰¹ Râfî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 2/3-4.

²⁰² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, örnek olarak bkz. 1/513-514-515.

²⁰³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 366.

Bunun yanında müellif eserin çeşitli yerlerinde ve örnekleme alanımızda Farsça pek çok cümleye de yer vermiştir. Örneğin nikâh ve talâkta kullanılan lafızların başka dillerde tercümelerinin de kullanılabileceğini bildirirken Farsça'da o lafızlara karşılık gelen cümlelere yer vermiştir.²⁰⁴ Örneklerin Farsça zikredilip başka dillerden zikredilmemiş olması, Farsça'nın müellifin doğup büyüdüğü yerdeki hâkim dil konumunda olmasından kaynaklanmaktadır.

2.4. Eserde Şer'î Delillerin Kullanılması

Gazzâlî *el-Müstasfâ*'da hükmün delillerini dört asla ayırmıştır. Bu asıllar Allah'ın Kitâb'ı²⁰⁵, Resullullah'ın Sünnet'i²⁰⁶, icmâ'²⁰⁷, akıl ve istishâbdır.²⁰⁸ Biz bu bölümde müellifin bu delillere yüklediği anlamları son usul eseri olarak bilinen *el-Müstasfâ*'dan iktibas ederek açıklamaya çalışıp bu delillere *el-Vecîz*'de yer verip vermediğini tespit etmeye çalışacağız.

2.4.1. Kur'ân-ı Kerîm

Gazzâlî *el-Müstasfâ*'da hükmün kaynağının aslında tek olduğunu, bununda Allah'ın kelamı olduğunu söylemiştir. Ona göre Hz. Peygamber ilahi bir buyruğa dayanmaksızın bir söz söyleseydi o söylediği sözü hüküm de olmazdı, bağlayıcı da olmazdı. Ancak hükmün ortaya çıkışı da Hz. Peygamber'in sözü ile ve dolayısıyla hükmün belirgin hale gelmesi, bize ulaşması Hz. Peygamber'in onu ızhar etmesi ile mümkündür. O heva ve hevesinden konuşmaz, O'nun konuştukları ilâhî kontrol altında olup O'na tâbi olunması gerekmektedir.²⁰⁹

Gazzâlî'ye göre Hz. Peygamber'in konuştukları ile zahir hale gelen de aslında Allah'ın hükmünün O'nun sözlerinde vücut bulmasıdır. Bu söz tilâvet edilebildiği (metlûv) gibi tilâvet edilmez (gayr-ı metlûv-Sünnet) de olabilir. Ancak her ikisi de vahiy ve hüccettir.²¹⁰ Müellif bir diğer asl olan icmânın Sünnet'e, Sünnet'in de aslında tek asl olana, derinlemesine düşünüldüğünde hükümlerin tek kaynağı olan Allah'ın bildirmesine tabi

²⁰⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 366.

²⁰⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/287-288.

²⁰⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/364.

²⁰⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/505.

²⁰⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/565.

²⁰⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/285-287.

²¹⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/384.

olduğunu belirtir. Çünkü icmâ, Hz. Peygamber'in ashabının onun sözlerine isnad ettikleri ile ortaya çıkar. Sünnette ise Allahu Teâlâ'nın şu veya bu şekilde hükmettiği bildirilir. Dolayısıyla her birinin asıl kaynağı aslında Allah'ın buyruklarıdır.²¹¹

Akla gelince, onun hükmün kaynağı olması durumu mecâzîdir ve aslında sem'in (vahiy) olmadığı durumlarda hükmünde olamayacağına delalet eder.²¹²

Gazzâlî bu açıklamaları yaptıktan sonra Kitâb'ı, "Mushaf'ın iki kapağı arasında meşhur yedi harf üzere mütevatir olarak bize kadar ulaşan ve bu iki kapak arasında üzerine yazılması için sahabenin ittifak ettiği şeydir" diye tarif etmektedir.²¹³

Yukarıda zikrettiklerimize ve yaptığı bu tarife istinaden şer'î hükümleri bu asıllar üzerine bina eden Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de hükümlerin delillerini verirken ilk olarak tek asl diye tarif ettiği Kur'ân-ı Kerim ayetlerini zikretmesi beklenir. Kaldı ki Şâfiî mezhebinde incelemeye tabii tuttuğumuz eserlerin hemen hepsinde bir mesele ele alınırken ilk önce eğer varsa o husustaki naklî deliller Kur'ân-Sünnet hiyerarşisinde sunulur.²¹⁴ İncelediğimiz eserler arasında naklî delilleri sunma durumunun tek istisnası Nevevî'nin *el-Minhâc* adlı eseridir. *el-Minhâc*, esas itibarıyla *el-Muharrer*'in ihtisarı olmasına ve *el-Muharrer*'de Râfiî, mezhebin genel prensibine uyup sem'î delilleri öncelikli olarak zikretmesine rağmen Nevevî, Gazzâlî'nin yaptığı gibi naklî delillere eserinde yer vermez. Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de bazı istisnâî durumlar hariç naklî delillere yer vermediği hatta tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur'ân-ı Kerîm'den bir âyetin hiç geçmediği görülmektedir.

Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de genel olarak delilleri hazfedip hükümleri ve görüşleri zikretmesinin temelde muhtemel iki sebebinden söz etmek mümkündür. Bunlardan biri eserin mukaddimesinde de zikrettiği üzere ilim taliplerinin eseri ezberleme konusundaki ağır yükünü hafifletmek amacıyla eserini olabildiğince kısa tutma isteği olabilir.²¹⁵ Diğer de, *el-Vecîz*'in muhtasar geleneğe uygun bir eser olup bu geleneğe göre yazılmış eserlerin yapısında delillerin pek fazla zikredilmemesi âdetinin zaten var olan bir durum olmasıdır. Ancak Şâfiî mezhebinde eser muhtasar da olsa naklî delillerin mutlaka zikredildiğini de belirtmek gerekir. Ayrıca müellif eserinin pek çok yerinde "bunları *el-Basît* ve *el-Vasît*'te

²¹¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/285-287.

²¹² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/285-287.

²¹³ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/292.

²¹⁴ Şirâzî, *el-Mühezzeb fî fîkhi'l-İmam eş-Şâfiî*, 4/111-281; Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, 12/5, 14/5; Râfiî, *el-Muharrer*, 929-1061.

²¹⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 21.

zikrettik, *el-Vecîz*'de incelenmesi ise mümkün değil” diyerek okuyucusunu diğer eserlerine yönlendirmektedir.²¹⁶

el-Vecîz'de geçen sem'î deliller de olabildiğince ihtisar edilerek zikredilmiştir. Delilleri *el-Vasît*'te bırakıp meseleleri ve hükümlerini *el-Vecîz*'e alan Gazzâlî'nin *el-Vasît*'te ele aldığı mesâilde delil hiyerarşisine dikkat ederek öncelikle konu hakkında Kur'ân'dan ayetler varsa onları zikrettiği görülmektedir.²¹⁷

Örneğin nikâh bölümünün ilk kısmı olan mukaddimâtta Gazzâlî sadece Hz. Peygamber'e özgü nitelikleri bildirirken Hz. Peygamber'e vacip olup da ümmetinin sorumlu tutulmadığı vitir namazı, duha namazı, kurban kesmek hususundaki hadisten²¹⁸ sonra teheccüd namazı kılma ve işlerini danışarak yapma hususlarındaki ayetlere²¹⁹ yer vermiştir. Burada hadisi öncelemesi Hz. Peygamber'e mahsus hasletleri zikretme sebebiyledir. Nitekim müellif bu hususların Hz. Peygamber için vâcib olduğu hükmünü öncelikle âyetlerle delillendirmektedir, sonra hadislerle yer vermektedir. Âyetlerin zahirî olarak emir sığasıyla vârid olmasının, söz konusu emrin başka hiçbir delile ihtiyaç duymaksızın vücûba delalet ettiğini belirten müellif, bu gibi usul kaideleriyle hükümler hakkında teknik bilgiler vermeyi de ihmal etmemiştir.²²⁰

Yine nikâhın engellerinin ilk cinsi olarak işlediği mahremiyet konusunda muharremâtın yedi sınıf olduğunu ve bunların bizzat Allahû Teâlâ'nın Kitâb'ında zikredildiğini belirterek ilgili ayeti²²¹ delil olarak sunmuştur. Ayrıca müellifin *el-Vasît*'te ayetleri olabildiğince ihtisar edip ayetlerin tamamını değil de hükme delâlet eden kısmını vermekle yetinmeside dikkat çeken bir husus olup bu ayetleri *el-Vecîz*'de ise tamamen hafzetmiştir.²²²

Bu zikrettiğimiz âyetler *el-Vecîz*'de bulunmamakla birlikte Gazzâlî'nin daha önce açıkladığımız sebeplerden ötürü sem'î (vahiy) delilleri Şâfiî mezhebinin alışlagelmiş

²¹⁶ Örnek olarak bkz. Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 289, 315.

²¹⁷ Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, 5/6.

²¹⁸ Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, 5/6, bu husustaki hadis şu şekildedir : "Üç şey benim üzerime yazıldı (farz kılındı), sizin üzerinize yazılmadı: Duha namazı, kurban kesmek, vitir namazı", eserin muhakkiki Muhammed Muhammed Tâmir, hadis hakkında bilgi verdiği dipnotta zikredilen hadisin zayıf olduğunu bildirmektedir.

²¹⁹ Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, 1997. "Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl..." (el-İsrâ 17/79), "...iş hakkında onlara danış..." (Âli İmrân 3/159).

²²⁰ Örnek olarak bkz. Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*.

²²¹ Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, 5/101, "Anneleriniz size haram kılındı" (en-Nîsâ 4/23).

²²² Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, 5/101. Müellifin *el-Vasît*'te nassî delillerin tamamını zikretmeyerek onları da olabildiğince ihtisar edip sadece hükme delalet eden kısmını verdiği hususuna örnek olarak bkz. 5/457, 458 - 1/310, 413.

çizgisinden ayrılıp zikretmediği izleniminin oluşmaması için örnek olarak verme gereği hissettik. Müellif *el-Vasît*'te örneklem alanımızda bunlar gibi pek çok ayete yer vermiş olmakla beraber bu ayetleri *el-Vecîz*'de zikretmediği için biz burada bu kadarına yer vermekle yetiniyoruz.

2.4.2. Sünnet

Gazzâlî Sünnet'i Hz. Peygamber'in sözü olarak tanımlar ve O'nun sözünün hüccet olduğunu söyler. Ona göre Allahû Teâlâ'nın Kur'ân mucizesi elçisinin doğru sözlü olduğuna delalettir. Bu yüzden O'na tabîî olmak gerekir, çünkü O, hevâ ve hevesinden konuşmaz. O'nun konuştukları da vahiydir. Vahyin bir kısmı tilavet edilir ki buna metlûv denir ve bu Kur'ân'dır. Bir kısmı da tilavet edilmez ki buna da gayr-i metlûv denir ve bu da Sünnet'tir.²²³

Hz. Peygamber'in sözü, O'ndan işitenler için hüccet olduğu gibi bu sözün bize kadar ulaşip gelmesi halinde bizim için de hüccet niteliği taşımasını gerektirir. Tabi bu sözlerin bize ulaştırılma şekilleri hücciyetlikleri bakımından derecelendirilmelerini de gerektirir. Ashabın O'ndan gelen sözleri naklederken kullandığı lafızlar, nakledenlerin sayısının tevatür derecesine ulaşması veya âhad olarak gelmesi, haberlerin senetlerinin muttasıl-munkatı' vs. olması gibi durumlar, Sünnet'in hücciyetinin derecelerini belirleyen etmenlerdir.²²⁴

Gazzâlî *el-Müstasfâ*'da hadis ilmine dair geniş bilgiler vermesine rağmen onun hadisleri delil olarak kullanımı pek çok kişi tarafından tenkid edilmiştir. Gazzâlî'nin usul eserlerinde reddedilmesi gereken hadisler kapsamındaki şartları haiz hadisleri bile ahlâka dair eserlerinde kullanmaktan çekinmediği yönünde görüşler sarf edilmiştir.²²⁵ Mesela Tacüddîn es-Sübkî *İhyâ*'da geçen ama senedini tespit edemediği dokuz yüz kırk üç hadisi *Tabakât*'ında zikretmiştir.²²⁶ Zayıf ve mevzû hadisleri kullanma durumunun Gazzâlî'nin fûrua dair eserlerinde olup olmadığı ise eserlerin özellikle naklî delillerin tümünü ihtivâ eden çalışmaları için henüz araştırılmamış bir mevzudur. Her ne kadar Nevevî'nin *et-Tehkîh fî şerhi'l-Vasît* adlı eserinde, Gazzâlî'nin *el-Vasît*'inde yer alan hadislerin

²²³ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/384.

²²⁴ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/384-393.

²²⁵ Mehmet Görmez, *Gazzâlî'de Sünnet Hadis ve Yorum* (Ankara: OTTO Yayın, 2014), 31-32.

²²⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 6/187-389.

durumunun ele alındığı kaynaklarda²²⁷ bildirilse de, bu kitabın Nevevî'nin kaybolan telifleri arasında sayılması ve sadece bir kısmının Gazzâlî'nin *el-Vasît fi'l-mezheb* adlı kitabıyla birlikte basılmış olması konu hakkında detaylı bir bilgi kaynağının şuan için mevcut olmadığını göstermektedir.²²⁸

Buna ek olarak Nevevî *el-Vasît* üzerine böyle bir çalışma yapmasının gerekçesini eserin bazı hususlara dikkat edilmeden incelendiği taktide yanlış sonuçlara ulaşmanın muhtemel olduğu şeklinde beyan etmiştir. O, *el-Vasît*'te dikkat edilmesi gereken durumların on iki başlık altında incelenebileceğini bildirmiş, bu başlıklar arasında hadislerin sıhhatinin irdelenmesi ve yanlış ibareli hadislerin doğru ibarelerle nakledilmesi konusunda bulunduğuna yer vermiştir.²²⁹

Aslında Gazzâlî'nin *Kânûnü't-te'vîl* adlı eserinde bir öz eleştiri yaparak o zamana kadar hadis ilmiyle yeterince ilgilenmediğini belirttiği ve hayatının sonlarına doğru makam ve mevkilerinin hepsinden sıyrılıp sadece ilmî faaliyetlerini yürüttüğü dönemde hadis ilmine yönelmiş olduğu da kaynaklarda geçmektedir.²³⁰

Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de Sünnet'i kullanma durumuna gelince, müellif ayetlerde olduğu gibi Sünnet'e de eserinde pek yer vermemiştir. Ancak çok az da olsa *el-Vecîz*'de hadisleri zikrettiği olmuştur. Müellifin hadislerin çoğunu ihtisar edip eserinde nadir olarak sunduğu yerlerden bir tanesi de örneklem alanımız olan Kitâbü'n-Nikâhta bulunmaktadır. Gazzâlî istisnâ olarak zikrettiği hadisi bile eseri vecîz olsun diye çok kısa seçmiştir. Bahsi geçen hadis, iki kız kardeş ile evli iken Müslüman olan Feyrûz ed-Deylemî adlı sahabeye Hz. Peygamber'in "O ikisinden birini seç" demesinden ibarettir.²³¹ Bahsi geçen bu hadis hasen dereceli olup Tirmizî'nin *Câmi*'i²³², İbn Mâce'nin *Sünen*'i²³³ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçmektedir.

²²⁷ Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, Nevevî'nin *et-Tehkîh*'inin *el-Vasit* ile basılan kısmında esere yönelik değerlendirmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. 381-382.

²²⁸ M. Yaşar Kandemir, "Nevevî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 33/45-49.

²²⁹ Duman, "Nevevî'nin Şâfiî Fürû-i Fıkıh Literatürünü Dönüştüren Eserleri", 314 - 315.

²³⁰ Mustafa Çağrırcı, "Gazzâlî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/489-505.

²³¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 329.

²³² Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiü'l-Kebîr*, thk. Beşşâr 'İvâd Mârûf (Beirut: Dâru'l-Ğarb el-İslâmiyye, 1997) 2/423.

²³³ Ebû Abdillâh Muhammed bi Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn-i Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdilbâkî (Dâru İhyâi'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 2009), 1/627.

Belirttiğimiz gibi *el-Vecîz*'de örneklem alanımızda tek hadis zikredilmiştir. Kitabın tamamı incelendiğinde zikredilen hadis sayısı çok olmayıp bu hadisler de eseri neşreden Seyyid b. Muhammed es-Sennârî tarafından tenkidi yapılarak dipnotlarda verilmiştir.²³⁴ Yukarıda zikrettiğimiz bilgilere istinaden Gazzâlî'nin fûrû fıkıh eserlerinde hüccet olarak geçen hadislerin sıhhat derecelerinin ne durumda olduğunu tespit için *el-Vecîz* özelinde yaptığımız incelemede eserde elli yedi hadisin zikredildiğini görmekteyiz.²³⁵ Bu hadislerden kırk bir tanesi sahih olup yirmi dört tanesi Sahîhayn'da geçmektedir. On sekiz tanesi ise Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Dâvud (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915), İbn-i Mace (ö. 273/887), Beyhâkî (ö. 458/1066), Ebû Ya'lâ (ö.307/919), Hâkim en-Nîsâburî (ö. 405/1014) gibi muhaddislerin eserlerinde yer almaktadır.

Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de zikrettiği hadislerin üç tanesi de hasen niteliğindedir. Bu hadisler de yukarıda saydığımız Kütüb-i tis'â müelliflerinin eserlerinde geçmektedir.²³⁶

Eserde altı tane de zayıf dereceli hadis delil olarak kullanılmıştır. Bunlardan birisi "Namazın Şartları" başlığı altında zikredilmiş, Tirmizi, İbn Mace ve Beyhâkî'nin eserinde geçen İbn Ömer'den rivayet edilmiş bir hadistir.²³⁷ Müellifin sunduğu zayıf dereceli bir diğer hadis ise "Kabzdan Önce ve Sonra Akdin Hükümü" başlığı altında geçmektedir. Bu hadis Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mace'nin eserlerinde yer alır.²³⁸ Bir diğeri "Yolcunun Namazı Kitabı" başlığı altında zikredilmiş, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, Beyhâkî'nin eserlerinde geçen hadistir.²³⁹ Müellifin eserinde yer verdiği bir diğer zayıf dereceli hadis de "İflas kitabı" başlığı altındadır. Bu hadis İmam Şâfi'nin *Müsned*'i, İbn Mace'nin ve Hâkim'in eserlerinde geçmektedir.²⁴⁰ "Şuf'a Hakkının Düşmesi" başlığı altında zikredilmiş bir diğer zayıf hadisi muhakkik "çok zayıf" diye nitelemiştir. Bu hadis de İbn-i Mace'de geçmektedir ve İbn Ömer'den rivayet edilmiştir.²⁴¹

²³⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, örnek olarak bkz. 44-63-65-67-69-91-108-329.

²³⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 26-28-47-55-63-65-67-69-78-86-90-91-108-122-142-146-156-157-158-161-165-166-169-170-176-178-184-275-292-293-294-298-329-351.

²³⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 47-65-329.

²³⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 67.

²³⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 166.

²³⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 146.

²⁴⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 192.

²⁴¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 240.

Eserde muhakkik Sennârî'nin tahkiki sonucu mevzu olduğunu haber verdiği bir hadis de yer alır. Bu hadis de İbn Mace'nin *Sünen*'inde geçmektedir. Hadis "Bayram Namazları" başlığı altında sunulmuştur.²⁴²

Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de zikrettiği hadislerin sıhhat durumu bu şekildedir.

2.4.3. İcmâ

Gazzâlî *el-Müstasfa*'da icmâyı Hz. Peygamber'in ümmetinin dini bir konu üzerindeki ittifakı olarak tanımlar. İcmâ'nın fiilen gerçekleşmesinin imkân dâhilinde olduğuyula ilgili akli bir izahta bulunarak Hz. Peygamber'in ümmetinin nasslara ve onun gereklerine uyma konusunda icmâ etmişken bunun imkânsız olduğunu ileri sürmenin mümkün olmadığını söyler. Ayrıca bunun dışında namaz, oruç gibi ibadetler hususunda her ikisinin de farz olduğuna dair ümmetin icmâ' ettiği inkâr edilebilir mi, diye sorar. İcmâ'nın hüccet oluşunun delilinin ise Kitap, mütevatir Sünnet ve akıl olduğunu belirterek bu husustaki delilleri sırayla ve geniş bir şekilde sunar.²⁴³

Fıkıh ilminde icmâ hususundaki genel kabul, deliller hiyerarşisinde üçüncü sırada yer aldığıdır. İcmânın hücciyeti Kur'ân ve Sünnet ile meşrulaştırıldığı için nassa öncelenemeyeceği yönünde bir kanaat da âlimler arasında hâkim durumda olan bir diğer düşüncedir.²⁴⁴

Ancak Gazzâlî'ye göre icmâ, dinin temellerinin yani usûlü'd-dînin en büyüğüdür.²⁴⁵ İcmâyı usûlü'd-dînin en büyüğü olarak niteleyen Gazzâlî'ye göre hükümün kaynakları arasında bakılması gereken ilk delil de icmâ delilidir. Bir konu hakkında hüküm verilecekse ve bu hükme icmâda rastlanılırsa Kur'ân ve Sünnet'e bakmaya gerek kalmaz, çünkü Kur'ân ve Sünnet neshe açık olup icmânın nesh edilmesi söz konusu olamaz. Bir icmâ Kitap ve Sünnet ile çelişiyorsa bu durum çelişen nassın nesh edildiğinin delilidir ve bu da kat'î bir delildir. Zîrâ icmâya konu olmuş bir hükümün delâleti kat'îdir ve bu kat'îlik de Gazzâlî'nin icmâyı Kur'ân ve Sünnet naslarının önüne geçirmesinin temel dayanağıdır.²⁴⁶

Gazzâlî'nin icmâ hakkında genel kanaatleri bu minvalde olup usul eserinde icmâyaya konu olan meseleleri ve hükümleri geniş ve ayrıntılı bir şekilde zikretmiştir. Ancak *el-Vecîz*'de

²⁴² Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 90.

²⁴³ Gazzâlî, *el-Müstasfa*, 1/505.

²⁴⁴ Adem Yenidoğan, "İmâm Şâfiî (ö. 204/820)'nin İcmâ Anlayışı", *Marife* 13/1 (2013), 90.

²⁴⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfa*, 1/513.

²⁴⁶ Yenidoğan, "İmâm Şâfiî (ö. 204/820)'nin İcmâ Anlayışı", 90.

bu durumun tam aksine ya yukarıda belirttiğimiz ihtisar gerekçesinden dolayı ya da örneklem alanımızda icmâ deliline konu olan bir mevzunun bulunmayışından dolayı zikredebileceğimiz herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

2.3.4. Akıl ve İstishâb

Yukarıda Gazzâlî'nin hükümlerin kaynağını aslında tek asıl olan Allah'ın kelamı olarak gördüğünü belirtmiştik. *el-Müstasfâ*'da Sünnet ve icmâ da, asıl olana delalet etmeleri itibariyle hükmün kaynağı, yani asıl olarak zikredilmiştir. Akıl ise sadece sem'in (vahiy) bulunmadığı yerde hükmün de bulunmadığını idrak edebilir. Yani vahye dayalı bir hüküm yok ise bir hükmün varlığının idraki akıl ile olamaz. Sem' vârid olana kadar hükmün ve dolayısıyla mesuliyetin bulunmadığı hususu da akıl sayesinde bilinebilir. İşte bir nass vârid olana kadar hükümsüzlük durumunun devam etmesi de istishâbdır. Bu hükümsüzlük durumunun devam etmesi de akli delil konumuna getirir. Çünkü hükümsüzlük durumunun devam ettiği akıl ile kavranır.²⁴⁷

Aklın hücciyetini istishâba indirgeyen Gazzâlî, istishabı da dörde ayırır. Bunlardan birincisi yukarıda zikrettiğimiz anlamıdır. İkincisi, bir tahsisin vüruduna kadar umumun, bir neshin vüruduna kadar da nassın istishâbıdır. Üçüncüsü ise şer'in sübut ve devamına delalet ettiği bir hükmün istishâbıdır ki bu hüküm aslî değil şer'i bir hükümdür. Buraya kadar zikrettiklerimiz Gazzâlî'nin sahih gördüğü istishâb türleridir. Dördüncüsü ise icmâ' istishabıdır ki Gazzâlî bu istishâb türünü sahih görmez.²⁴⁸

Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'da aslî delillerin yanında zikrettiği mevhum deliller de vardır. Bunlardan ilki şer'u men kablena yani daha önceki peygamberlerin bizim şeriatımız tarafından nesh edildiği bilinmeyen şeriatleridir ki Gazzâlî bunu delillerle reddeder.²⁴⁹

Bir diğeri sahabi kavlidir ve müellif başta ismet sıfatının onlarda bulunmadığı delili olmak üzere birçok ispat yöntemiyle bunun hücciyetini de reddetmektedir.²⁵⁰

İstihsân da Gazzâlî'nin hüccet olarak kabul etmediği bir diğer delildir. O, Hanefilerin delili olarak nitelediği istihsânı Şâfiî'nin gittiği yolu izleyerek yeni bir hüküm koymak olarak değerlendirmiştir. Fakat bu değerlendirmesi sırf Şâfiî'ye tabii olarak yaptığı bir değerlendirme değildir. Çünkü ona göre bir şeyi reddetmek için önce o şeyin ne olduğunu

²⁴⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/585-586.

²⁴⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/506-508.

²⁴⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/604.

²⁵⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/616.

bilmek gerekir ve kendisi de istihsânın ilk önce ne olduğunu anlamış daha sonra delillerle onu reddetme cihetine gitmiştir.²⁵¹

Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'da zikrettiği bir diğer delil de ıstıslah delilidir. Müellif ıstıslahı geçerli, geçersiz ve muteber-batıl olduğu hususuna şahitlik eden muayyen bir nassın bulunmadığı maslahat diye üç kısımda incelemiştir. O, geçerli saydığı maslahatı (ıstıshab) özü itibariyle kıyas olarak nitelemiştir.²⁵² Yani Gazzâlî'ye göre maslahat, makâsîdü'ş-şeriâya riayettir, makâsîdü'ş-şeriâ ise dinin beş aslının korunmasıdır.²⁵³

Mesela sarhoş ediciliği nedeniyle aklın zail olmasına neden olan her türlü içeceğin şaraba kıyas edilerek haram kılınması bu türden bir maslahattır. Geçersiz olan ıstıslah, bir maslahat sebebiyle asıl olan bir hüccetin hilafında hüküm vermektir. Buna bir hükümdara Ramazan ayında cinsel ilişkiye girmesi sebebiyle ödemesi gereken keffâreti ona ağır gelmeyeceğini düşünerek köle azadı değilde onun için daha ıslah edici olabilecek bir sonraki keffaret olan altmış gün peşpeşe oruç tutmasını söylemek, örnek olarak verilebilir.

Üçüncü tür maslahat ise maslahat-ı mürseledir. Gazzâlî burada maslahatın zarûriyat-hâciyat-tahsîniyat mertebelerini açıklar. Dinin beş aslı koruma amacına uygun olan zarûriyat (zaruretler) mertebesindeki maslahatı en muteber maslahat türü olarak gördüğünü bildirir.²⁵⁴

Hâciyat (ihtiyaçlar) mertebesindeki maslahat türü ikinci sırada gelmektedir. *el-Müstasfâ*'da müellif bu tür maslahata örnek olarak küçük kız ve erkek çocuklarının bir zaruret bulunmadığı halde evlendirilme yetkisinin onların maslahatına binaen velisine bırakılması gerektiğini vermektedir.²⁵⁵

Ancak müellif *el-Vecîz*'de bâkire olup da kendi maslahatına veya mefsedetine karar verebilecek duruma gelmiş bâliğâ kızın da velisinin izni olmadan evlenemeyeceğini bildirmektedir. Çünkü bâkire kız akdin tarafı olamamaktadır. Veli, dul bâliğâ kadın dışında ister küçük olsun ister büyük olsun velisi olduğu kadını cembrî olarak da evlendirebilir. İster bâkire olsun ister dul olsun, ister izinli olsun isterse izinsiz olsun bir kadın kendisi ve başkası için bir nikâh akdinin tarafı olamamaktadır. Çünkü âkid yani veli

²⁵¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/626.

²⁵² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/634-635.

²⁵³ Soner Duman, "İmam Gazzâlî'nin Maslahat Düşüncesine Katkıları", *Journal of Islamic Law Studies* 18 (2011), 14 - 15.

²⁵⁴ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/336-337.

²⁵⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/638.

akdin rükünlerinden olup kadın olamamaktadır. Nikâh akdinde her iki tarafın da erkek olması gerekmektedir.²⁵⁶

Müellif *el-Müstasfâ*'da bir kadının nikâh akdinde taraf olamamasının onun utanıp sıkılmasına bağlanarak tahsîniyat kabilinden olmadığını bildirir. Bu durumun kadının kocasını seçerken gevşek davranabilmesi, ya da çabuk kanabilmesi hasebiyle hâciyat kabilinden görülmesi gerektiğini söylemektedir. Nikâhta kadın için veli kaydının konulması da bu sebeptir. Münasip olan da budur. Ancak bu gerekçeler kadının başkası için akdin tarafı olması konusunda ve kadının dengi ile evlilik akdini kendi lafızlarıyla yapması hususunda geçerli değildir. Müellif buradaki maslahatı da kadındaki hayâ etme duygusuna binaen tahsîniyat kabilinden görmektedir.²⁵⁷

Gazzâlî bu tahsîniyat ve hâciyât kabilinden olan maslahatın bir asılla desteklenmedikçe sırf kişilerin maslahatlarına dayandırılarak hüküme bağlanmasının câiz olmadığını belirtir. Ancak bu maslahatlar zarûriyat mertebesine dönüşünce o zaman maslahata binaen hüküm verilebileceği kaydını düşer.²⁵⁸

Müellif şahısların cüz'î maslahatları hususuna dair bir örneğe de velilerin birden fazla olması konusunda yer vermiştir. Buna göre aynı derecede olan birden fazla velî ve vekil bulunup da bunlar bir kadını farklı iki şahısla evlendirseler, bu nikâhlardan ilk önce yapılmış olan geçerli olur sonraki ise batıldır. Ancak bu nikâhlardan hangisinin önce yapıldığı tespit edilemezse ve tespit edilme umudu da kalmazsa ortaya ciddi sorunlar çıkmaktadır. Şöyle ki, bu kadın kocasından hayatı boyunca ayrı mı tutulacaktır? Bunda kadın için bir mefset yok mudur? Aynı zamanda erkek açısından bakıldığında kendisine helal olduğu halde karısının kendisine haram kılınması onun için de mefset değil midir?²⁵⁹

Gazzâlî bu gibi durumlara çözüm mahiyetinde Şâfiî'den iki görüş aktarır ki bunlardan biri nikâhın imkânsızlık sebebiyle akdin aslen fesh edilmesi yönündedir. Şâfiî'den gelen bir diğer kavil ise tevakkuf (duraksamak) edilmesi gerektiği yönündedir. Müellif Kâdi'nin²⁶⁰ bu hususta feshin inşâ edilmesi gerektiği yönünde bir görüşü olduğunu da

²⁵⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 318-319 .

²⁵⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/639-640.

²⁵⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/640.

²⁵⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 324.

²⁶⁰ Buradaki Kâdi'nin Horasan'ın Şâfiî şeyhlerinden olan Kâdi Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed Ebû Ali el-Merverûzî olduğu neşreden tarafından belirtilmiştir. Bkz. Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 379.

bildirir. Gazzâlî bu fesih hükmünün kadının maslahatı için verildiği yönünde bir zayıf görüşten de bahseder. Aynı zamanda erkeğin maslahatı için verilmiş olduğu yönünde zayıf bir görüşün olduğunu da belirtir.²⁶¹

Müellif bu zayıf görüşleri burada bildirmekle birlikte yukarıda da zikredildiği üzere *el-Müstasfâ*'da bir asıl ile desteklenmedikçe sırf maslahata dayanarak bu hükümlerin verilemeyeceğini belirtir. Akdin gereken sonucu verecek şekle gelmesinin imkânsızlığı sebebiyle fesh edilmesi gerektiği yönünde kabul edilen görüşün, sırf erkek veya kadından bir mefsedeti def edip maslahatı celb etme kabilinden bir hüküm olmadığını söyler. Bu durumda hükmün bu şekilde verilmesini îcap ettiren muayyen asılların bulunduğunu bildirir.²⁶²

Gazzâlî'nin maslahatın zarûriyât dışında bir asla dayanmaksızın delil olarak kullanılmaması gerektiği hususundaki görüşünü defâatle yinelediği görülmektedir.²⁶³

Müellif sırf maslahata binâen verilen hükümleri “ve kîle” “و فيل” diyerek zayıf görüş olarak aktarmıştır.

Örneğin velayet altında olan kişinin vasıflarını işlediği babda akıl hastası kadının ister küçük, ister büyük; ister bekâr, ister dul olsun sırf maslahatı için evlendirilmesi hususunu ele alırken bu evliliğin ancak bir zarûret hâsıl olması durumunda yapılabileceğini hatta bunun belirli şartlar altında vâcip olduğunu belirtmiştir. Bir zarûretin olmaması durumunda sırf maslahatına binaen yapılmasını yine zayıf bir görüş olarak nitelemiştir.²⁶⁴

2.3.5 Kıyas

Gazzâlî'nin hüküm teorisine göre kıyas, bir meselenin hükmünün ortak bir gerekçeden dolayı hükmü bilinmeyene hamledilmesidir. Kıyasın rükünleri fer, asl, illet ve hükümdür. İlet, hükmün dayanağı olup (hükmün kendisine izâfe edildiği şey) içtihad mahsülüdür. Bu içtihad tahkîkü'l-menât, tenkîhü'l-menât, tercîhü'l-menât şeklinde yapılır. Menât – illet - dayanak aynı manadadır.²⁶⁵

²⁶¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 324.

²⁶² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/649-651.

²⁶³ Örnek olarak bkz. Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 324,325.

²⁶⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 324. Gazzâlî'nin maslahat düşüncesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Soner Duman, “İmam Gazzâlî'nin Maslahat Düşüncesine Katkıları”, *Journal of Islamic Law Studies* 18 (2011).

²⁶⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 2/277-288.

Tahkîkû'l-menât, menâtın mahiyetinin tespiti için yapılan içtihadıdır ve ihtilafsız câizdir. Tenkîhü'l-menât, menâtın Şârîce bir sebebe izafe edilmesi durumunda bu izafe ile alakasız durumların asıl sebepten ayıklanmasıdır. Tahrîcû'l-menât ise menâtın sadece konu ve hüküm zikredilerek rey' ve nazar yoluyla istinbâtıdır. Kıyâsî içtihad da denen bu kıyas çeşidi en fazla ihtilafın yaşandığı türdür.²⁶⁶

Biz burada Gazzâlî'nin kıyasa yüklediği anlamı çok kısa bir şekilde ele almaya çalıştık. Onun bu teorisinin detaylarını burada sunmak konumuzu amacından saptıracağından çok fazla ayrıntıya girmeden *el-Vecîz*'de kıyası bir hüccet olarak kullanma şeklini inceleyeceğiz.

el-Vecîz'de küçüğe malı konusunda velayet edilmesinin dayanağı onun küçüklüğüdür, denmiştir. Burada küçüğün malının korunması gibi bir maslahatının celb, malının telef olması gibi bir mefsetetin de def edilmesi söz konusudur. Ancak Gazzâlî'nin zarûriyât kabilinden bir mertebede bulunmaksızın bir asla dayanmadan mücerred maslahat ile hüküm verilmesini câiz görmediğini de belirtmiştik. Müellif eserinde küçüğün malına velayet edilmesinin mücerred bir maslahata binaen olmadığını, bunun müessirinin öncelikle icmâ delili ile kâim olduğunu bildirmiştir. Buradaki hükümde müessir vasıf icmâ ile sabittir. Bu sebebe tesir etmeyen vasıfların ayıklanması da tenkîhü'l-menât kabilindedir ve bu vasfa zıt olmayan bazı vasıflar da o hükme hamledilebilir. Böylelikle hakkında hüküm bulunmayan vasıfların hükmü, hakkında hüküm bulunana hamledilerek hüküm verilebilir.²⁶⁷

Nitekim *el-Vecîz*'de geçtiği üzere küçüğün malının korunması üzere kendisine velayet edilmesindeki vasıf (malın korunması anlamı) bir zıtlık bulunmadığı için evliliğe de hamledilip mal, evliliğe kıyas edilmiş, buradan küçüğe evlilik hususunda da velayet edilmesi gerektiği hükmü çıkarılmıştır.²⁶⁸

Gazzâlî'de kıyas ile istinbât konusuna verebileceğimiz bir diğer örnek, örneklem alanımızda ismen zikrettiği nâdir delillerden bir diğeridir. Müellif nikâhın rükünlerinden biri olarak zikrettiği sığa hususunda, nikâh akdinin ancak nikâhlanmak ve evlenmek (التزويج ve الانكاح) gibi lafızlarla ve bu lafızlara delalet eden tercümelemlerle mün'akit olacağını belirtmiş, bunlar dışındaki lafızlar ve kinaye ile nikâhın mün'akit olmayacağını bildirmiştir. Bu durum nikâhın bir diğer rükünü olan şahitlerin kişinin kinaye yaparkenki

²⁶⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 2/277-288.

²⁶⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 2/285.

²⁶⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 323.

niyetini bilememesinden kaynaklanır. Bey' akdinin kinayeli lafızlarla olup olmadığı hususunda iki görüş bulunduğunu belirten müellif, nassın (Şâfiî'nin görüşü) muhatabın buradaki niyeti bilememesi sebebiyle akdin münakid olmayacağı yönünde olduğunu söylemiştir. Ancak talâk, ibrâ ve feshin kinaye ile de sahih olacağını bildiren Gazzâlî, bunun gerekçesini de bu konuların hafife alınmaması gerektiği olarak zikretmiştir.²⁶⁹

Sonrasında müellif zevcin kabul ettim demesinin akdin nefazı açısından yeterli olup olmadığı hususunda bir soru sormuştur. Ardından âkitlerden birinin îcabda bulunulduktan sonra diğersinin “onun nikâhını kabul ettim” (قبلت نكاحها) demesi gerekir mi, diye başka bir soru daha yöneltmiştir. Bu konuda iki vechin bulunduğunu söyleyen müellif, Şâfiî'nin görüşünün (nass) îcab ve kabulün bu lafızda bulunması nedeniyle akdin münakid olacağı yönünde olduğunu bildirmiştir.

Gazzâlî, hul', kasten adam öldürme suçundan karşı tarafa yapılan sulh ve kitâbe gibi akitlerin ise bu şekildeki lafızlar ile evleviyetle mün'akid olacağını belirtmiştir. Bey konusunda ise iki görüşün bulunduğunu bildiren Gazzâlî, bu görüşlerin ne olduğunu zikretmeden bu husustaki zayıf görüşten bahsetmiştir. Bu zayıf görüş, bu iki lafız haricinde bütün lafızlarla bey' akdinin münakid olacağı yönündedir. Müellif bu zayıf görüşün kıyas ile istinbât edildiğine de yer vermiştir.²⁷⁰

Buraya kadar Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'da “Hükümlerin Delilleri” başlığı altında ele aldığı delil teorisini ve bu teorinin kısmen de olsa *el-Veciz*'deki yansımalarını vermeye çalıştık. Gazzâlî'nin hükümlerin delilleri bölümünde değinmediği ancak *el-Veciz*'de bazı hükümlerin dayanaklarını zikrederken kullandığı bir delil daha vardır ki o da örfdür. Aşağıda Gazzâlî'nin örfle alakalı mülâhazalarına ve örfle dayandırdığı bazı meselelere değinilecektir.

2.3.6. Örf

Belirtildiği gibi Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'daki deliller teorisinde hüccet niteliği taşıyan ve taşımayanlar diye zikrettikleri arasında örf bulunmamaktadır. Kaynaklarda örfün kavramsal çerçevesinin çizildiği ilk tanımına Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1320) *el-Müstasfâ* adlı telifinde rastlandığı bildirilmiştir.²⁷¹ Bazı kaynaklar buradaki *el-*

²⁶⁹ Gazzâlî, *el-Veciz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 318.

²⁷⁰ Gazzâlî, *el-Veciz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 318.

²⁷¹ İbrahim Kâfi Dönmez, “Örf”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/87-93.

Müstasfâ'nın Gazzâlî'nin eseri olduğu yönünde bir bilgi serdetse de eserin, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'ye ait olduğu ve örfün tanımına²⁷² da Gazzâlî'nin eserinde rastlanmadığı tespit edilmiştir.²⁷³

Ancak Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'nın hüküm istinbâtı konularının ele alındığı elfâz bahsinde, mücmel - mübeyyen lafızları açıklarken, şer'î ve örfî kullanımın çatışması konusunda örfe ilişkin bazı izahlarda bulunduğu görülmektedir. Bir lafızın ya tek anlam ihtimali taşıdığını ya da birden fazla anlama gelebildiğini belirten müellif, muhtemel tek anlama gelen kelimelere mübeyyen ya da nass dendiğini bildirir. Birden fazla anlam taşıma ihtimali bulunan lafızların ise mücmel lafız diye adlandırıldığını söyleyerek zahirde mücmel olarak beliren bir lafızın örfî kullanımının onu mübeyyen yapıp yapmayacağı hususuna açıklık getirir.²⁷⁴

Onun bu hususta yaptığı açıklamalara göre mücmel lafız, ne lügavî vaz'ın ne de örfün belirginleştirmede, kendisinde birden fazla anlamın ihtimali olduğu lafızdır. Ancak bir lafız bir anlamda kullanıla kullanıla bir karineye ve aklî bir istidlâle gerek duymaksızın ilk anda zihinlerde bir anlamı belirginleştiriyorsa bu, lafzî örfür ve lafzî örf bir lafız üzerinde bir anlama delalet ediyorsa o lafız için bu mücmeldir denilemez.²⁷⁵

Bu hususta Kaderîler'in yaklaşımını eleştiren müellif, “*Size analarınız haram kılınmıştır*”²⁷⁶ ayetinde annenin nesinin haram kılındığı konusunda bir mücmelliğin bulunduğu iddiasının doğruyu yansıtmadığını, örfün aynı zamanda bir vaz' olduğunu ve kullanım örfüne göre anne ile cinsel ilişkiye girmenin haram kılındığı hususunun dildiler nezdinde şüpheye mahal bırakmayacak şekilde açık ve kesin olduğunu belirtir.²⁷⁷

Müellif lafzî örfün bir lafızın anlamını belirlemedeki rolüne kısaca bu şekilde açıklık getirirken kendisi de şarta bağlanmış ifadelerin örfî anlamlarını sözlük anlamlarına tercih eder.²⁷⁸ Vaz'î kullanım ile örfî kullanım arasında yaşanacak bir çatışmada ise vaz'ın örf

²⁷² Nesefî'nin *el-Müstasfâ* adlı fûrû fıkıh eserinde geçen bu tanımın karmaşıklığından arındırılarak mana itibarıyla anlamlandırılması şu şekildedir: “Aklî verilerin süzgecinden geçerek vizdanlarda yer tutan ve selim tabiatlarca uygun bulunan davranışlar, söz ve eylem biçimleri.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Dönmez, “Örf”, 34/87-93.

²⁷³ Dönmez, “Örf”, 34/87-93.

²⁷⁴ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/681.

²⁷⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ* 1/689-690.

²⁷⁶ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Erişim 29 Mayıs 2022), en-Nîsâ 4/23.

²⁷⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/689-690.

²⁷⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 389.

öncelenmesi gerektiğini belirtir. Gazzâlî *el-Vecîz*'de de şarta izâfe edilen boşamalar hususunda örfî kullanım ile lügavî kullanım hakkında bazı izahlarda bulunur.²⁷⁹

Örneğin Gazzâlî şarta ta'lik edilmiş boşamalar bölümünde, bir adamın karısına bir ekmek ya da bir nar yersen boşsun dediğinde karısı o ekmeği ya da narı bir parçası veya bir tanesi kalacak şekilde yese kadın boş olur mu, diye bir soru sorar. Bu hususta tereddüt olduğunu söyleyen müellif, lafzın zâhirî dereceleri ve örfün dereceleri arasında ihtilaf olduğunu bazen örf'e bazen de lafzın zahirine göre hüküm verilebileceğini belirtir.²⁸⁰

Onun ifadesine göre her ne kadar o kadının ekmekten bir parça ve nardan bir tane kalacak şekilde yemiş olması örf gereğince onun boş olmasını icap ettirse de lafzî kullanıma göre talâk hususunda bu kişi için "ekmeği yedi" ya da "narı yedi" demek doğru olmaz. Lafzî manaya göre kalan miktar nedeniyle boşama gerçekleşmez, ancak örfteki rahat kullanıma göre kadının boş olması gerekir. Yeminler örf'e göre yorumlanır ve lafzî anlam örfî anlama hamledilir. Yemin bozulur ve kadın da boş olur.²⁸¹

Müellifin bu hususta zikrettiği bir başka mesele de şu şekildedir. Mesela bir kadın kocasına "ey hasis" (ey cimri-ey sefih) dese, kocası da ona "eğer ben öyle isem sen boşsun" dese, adamın buradaki kastı kadının bu sözüne karşılık vermeye her halükarda kadın boş olur. Ancak eğer adam kadının sözüne karşılık verme kastını taşıyamıyorsa ve adamda da hasislik gibi bir haslet bulunmuyorsa kadın boş olmaz. Fakat adam bu sözünü boşamayı şarta bağlamayı kastetmiş ise ve kendisinde de hasislik varsa kadın boşanmış olur. Eğer adam mutlak olarak söylemişse örf lafzın anlamını tayin eder. Örf'e bakılır ve bağlam tercih edilir.²⁸²

Buraya kadar Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de şer'î delillere yüklediği anlamları ve onları kullanım şekillerini inceledik. Müellifin delil teorisini son usul eseri olan *el-Müstasfâ*'dan yararlanarak vermeye çalıştık ve onun usul eserinde zikrettiği delil teorisiyle fûrua yansımasının örneklem alanımız çerçevesinde örtüştüğüne şahit olduk.

İncelememizde Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de delilleri kullanırken örf dışında mezhep çizgisinden ayrılmadığı görülmüştür. Örfü bir delil olarak meselelerin hükümlerini belirlemede zikretmesi ise Şafiî mezhebinin lafzî istidlâl metoduna aykırı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü mezhep genelinde lafzî kullanım her zaman örf'e

²⁷⁹ el-Hâtip eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc İlä ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*, thk. Muhammed Halil İtânî (Dârü'l-Ma'fire, 1997), 3/436; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 379.

²⁸⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 389.

²⁸¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 379.

²⁸² Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 379.

tercih edilmektedir.²⁸³ Bunun sebebi ise bir lafzın örfen ne anlama geldiğini tespit etmenin mutlak manada mümkün olmamasıdır. Ama Gazzâlî'ye göre yukarıda zikrettiğimiz üzere lafzın örfi kullanımını dilcilere apaçıktır. Özellikle şarta bağlı ifadelerde örfi kullanım esas alınır. Gazzâlî'nin talâkı istisna tuttuğunu lafzî kullanımını esas almanın evlâ olacağını söylediğini yukarıda zikretmiştik. Aynı tavrın Cüveynî'de de olduğu kaynaklarda geçmektedir.²⁸⁴

Gazzâlî'nin *el-Vecîz* deki delil kullanımını hususunda mezhebe kattığı bir başka husus da delilleri mümkün merteye hasretmesi durumudur. Çünkü *el-Minhâc* dışında incelemeye tabîi tuttuğumuz eserlerin hepsinde mesâil ele alınırken ilk önce naklî delillerin Kur'ân-Sünnet hiyerarşisinde zikredilmesine özen gösterilmiştir. Gazzâlî'nin naklî delilleri az bir kısmı dışında hasretmesi, onun hasretme sebeplerinin getirisi olarak mezhebe kattığı bir yeniliktir. Nitekim Râfî'nin *el-Muharrer* adlı eserinde naklî deliller mezhep çizgisinde zikredilmesine rağmen Nevevî'nin *el-Vecîz*'de olduğu gibi *el-Minhâc*'ında naklî delillere yer vermemesi Nevevî'nin de Gazzâlî'nin ihtisar usûlünü kullandığını gösterir.²⁸⁵

Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'in de şer'î delilleri metot olarak kullanması hususunda söyleyebileceklerimiz bu kadarla sınırlı olmakla birlikte müellifin eserinde şer'i delillerle verdiği hükümlerin incelenmesi ve bu hükümlerin mezhebe etkisi üçüncü bölümümüzde, eserin muhtevâ olarak incelenmesi sırasında ele alınacaktır.

2.5. Eserin Terminolojisi

Bu bölümde eserde yer alan bazı ifadelerin ne anlamda kullanıldığı açıklanacaktır.

2.5.1. Eserde Yer Alan Görüşleri Gösteren Lafızlar

Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de kullandığı ihtisar üslubu ve gerek mezhep içi gerekse mezhepler arası pek çok görüşü okuyucusuna aktarma çabası, onun eserinde bir takım ıstılahları kullanmasına sebep olmuş böylelikle eser içerisinde bir terminolojinin ortaya çıkması sağlanmıştır. Müellifin görüşleri verirken isim zikretmek yerine kullandığı bu ıstılahlar eserin hacminin küçülmesini sağlarken aynı zamanda içeriğinin zenginliğinden de bir şey

²⁸³ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/436.

²⁸⁴ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, çev. Soner Duman, 13/509.

²⁸⁵ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, örnek olarak bkz. 372-414.

kaybettirmemiştir. Nitekim Gazzâlî eserine yazdığı mukaddimede kitabın bu yönüne dikkat çekmiş ve onu kavrayanın uzun eserlere ihtiyacının kalmayacağını belirtmiştir.²⁸⁶ Aşağıda Şâfiî mezhebi içerisinde mukayyed müctehid derecesine ulaştığı söylenen Gazzâlî'nin²⁸⁷ *el-Vecîz*'inde meseleleri ele alırken bu minvalde kullandığı ifadeleri ve bunların anlamları aktarılacaktır.

2.5.1.1. Kadîm (القديم)

Mezheb-i kadîm olarak da bilinen bu ıstılah İmam Şâfiî'nin Bağdat'taki ve belki de daha öncesinde karar kıldığı görüşleri ifade eder. Şâfiî'nin kadîm görüşlerinin bazı kaynaklarda Mısır'a intikal etmeden önceki görüşlerinin hepsi için kullanıldığı belirtilmektedir.²⁸⁸ Bu görüşlerin yer aldığı bir eseri günümüze ulaşmasa da Iraklı talebelerinin rivayet etmeleri ve bu kavillerin bazı kitaplarda yer alması ile biz onun Mısır öncesi bu kavillerine vakıf olmaktadır. Şâfiî'nin cedîd kavli varken kadîm kavli ile bazı meseleler dışında hüküm verilmez. İbnü's-Salâh'a göre Şâfiî'nin cedîd görüşü dururken kadîm görüşü ona nispet edilemez kadîm olan görüşün alınarak fetva verilmesi ile başka bir müctehidin görüşünü alıpta fetva vermek arasında fark yoktur.²⁸⁹

Şâfiî'nin kadim görüşlerinin daha sonra tedvin edilmesi sonucunda cedid görüşlerinden farklı olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılığın sebebinin yöresel şartlar, Şâfiî'nin ilimde olgunlaşması ve hocalarından etkilenmesi neticesinde meydana geldiği yönünde yorumlandığı görülmektedir. Özellikle hocası Mâlik b. Enes'in Şâfiî'nin kavli-kadîmlerinin oluşumunda etkili olduğu belirtilmiştir.²⁹⁰

Gazzâlî de İmam Şâfiî'nin kadîm kavillerine yer yer değinmekte hatta bazı durumlarda kavli-kadîmi İmam'ın kavli-cedidine tercih etmektedir. Bu hususa Gazzâlî'nin kadîm

²⁸⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 21.

²⁸⁷ Hacı Yunus Apaydın, "İçtihad", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000) 21/232-245; Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 383.

²⁸⁸ Şâfiî'nin kadim görüşleri konusunda Remlî'nin Irak veya Mısır'a intikalinden önceki görüşleri olduğunu söylediği, Şirbînî'nin Şâfiî'nin *el-Hüccce* adlı eserindeki görüşlerinin kavli-kadîm olduğu konusunda görüş beyan ettiği, Fuat Sezgin'in ise Mısır'dan önce Bağdat ve Mekke'deki görüşlerinin Şâfiî'nin kadim görüşleri olduğunu bildirdiği kaynaklarda geçmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Abdurrahman Candan, "İmam Şâfiî'nin Kadim Görüşlerinin Oluşum Süreci ve Cedit Görüşlerine Geçişin Temel Nedenleri", *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kışkacında İmam Şâfiî*, ed. Mahfuz Söylemez (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 473-516.

²⁸⁹ Bilal Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010) 38/233-247.

²⁹⁰ Abdurrahman Candan, "İmam Şâfiî'nin Erken Dönem (Kadim) Görüşlerinin Oluşmasında İmam Mâlik'in Etkisi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü* 47/2 (Haziran 2011), 118.

ellerinin de avretten sayılması ve velilerin tertibi hususunda ana-baba bir erkek kardeşin baba bir erkek kardeşe öncelenemeyeceği konularında tercih ettiği hükümler örnek olarak verilebilir ki Gazzâlî bu konularda İmam Şâfiî'nin kavli kadimine göre hüküm vermiştir.²⁹¹ Bu husus daha sonraki bölümlerde detaylı bir biçimde ele alınacaktır. Mezhep içerisinde Şâfiî'nin kavli kadiminin kavli cedidine tercih edildiği yirmi veya daha fazla meselenin olduğu bildirilmektedir.²⁹² Gazzâlî Şâfiî'nin kavli kadim bir görüşünü zikredecekse “ale'l kadîm” (على القديم), “fi'l-kavli'l-kadîm” (في القول القديم)²⁹³, “fi'l-kadîm” (في القديم)²⁹⁴ şeklinde atıflarda bulunmuştur.

2.5.1.2. Cedîd (الجديد)

Bu ıstılah kaynaklarda mezheb-i cedîd olarak da geçer. İmam Şâfiî'nin hayatının yaklaşık son dört yılını geçirdiği Mısır'daki görüşlerini ifade eder. Şâfiî'nin günümüze ulaşan fıkıh külliyyatının hepsinin bu dönemin mahsulü olduğu bildirilir. Şâfiî'nin öğrencilerinden olan Rebî' b. Süleyman el-Mûrâdî tarafından rivayet edilen bu görüşleri kadîm görüşlerine öncelenir.²⁹⁵

İmam Gazzâlî *el-Vecîz*'de Şâfiî'nin bu görüşlerini verirken direkt “ale'l-cedîd” (على الجديد) dediği de olmuştur.²⁹⁶

Örneğin kocası Müslüman olduğu halde kendisi bir süre Müslüman olmayıp daha sonra iddeti dolmadan Müslüman olan Mecûsî veya putperest kadının Müslüman olmadan önce nafakayı hak edip etmediği hususunda, İmam Şâfiî'nin cedîd görüşüne göre kadın, nafakayı hak eder.²⁹⁷ Şâfiî'nin bu görüşü dışında bazı görüşlerini daha zikreden Gazzâlî, onun cedîd görüşünün tercihe şayan olduğunu belirtmek için “ale'l-cedîd”, (على الجديد) deyip tercihte bulunduğu görüşü bu şekilde belirtmiş olur. Sonra “çünkü” (لان) diyerek bu tercihinin gerekçesini açıklar.²⁹⁸

Bu kullanıma verilebilecek bir diğer örnek, nikâhta muhayyerlik meselesinde nikâh akdi gerçekleşikten sonra zevcede sonradan beliren ayıplarda, velilerin muhayyerlik

²⁹¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 317, 321.

²⁹² Muhyiddin Ebî Zekeriyya b. Şeref en-Nevevî, *Kitâbü'l-Mecmû' şerhü'l-Mühezzeb li'ş-Şirâzî*, thk. Muhammed Necib el-Mütîî (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, 2008), 1/108.

²⁹³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 389.

²⁹⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 430.

²⁹⁵ Nevevî, *Kitâbü'l-Mecmû' şerhü'l-Mühezzeb li'ş-Şirâzî*, 1/108.

²⁹⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 331-332.

²⁹⁷ Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 8/127.

²⁹⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 331.

durumunun olup olmadığı konusudur. Akıl hastalığının akit yapıldığı esnada mevcut olması halinde velilerin muhayyerliklerinin sabit olup olmadığı mevzuunda velilerin muhayyer olduğunu söyleyen Gazzâlî, siyah mantar hastalığı, iktidarsızlık, alaca hastalığı, cüzzam gibi konularda Şâfiî'den gelen iki kavlin bulunduğunu bildirir.²⁹⁹

Gazzâlî, tercih ettiği görüşe göre velinin bu durumda muhayyer olmadığını belirtir. Aynı zamanda zayıf olan bir görüşe göre ise her türlü ayıpta velinin nikâh akdini bozup bozmama hususunda muhayyer olduğunun söylendiğini de bildirir. Hükümün devamında velinin akde bitişik akıl hastalığında, akdi fesh etmesi durumunda eğer cinsel ilişki olmamışsa muhayyerliğinin hemen hüküm ifade ettiğini ve fesih nedeniyle mehri düşürdüğünü de söyler. Ancak eğer cinsel ilişkiden sonra akit muhayyerlikle bozulmuşsa Gazzâlî burada riddeden³⁰⁰ bir görüşün çıkarıldığını belirterek ne olursa olsun velinin zararından dolayı mehirден rucûnun olamayacağını belirtir. Bu hükmü de “ale'l-cedîd” (على الجديد) diyerek İmam Şâfiî'nin kavli-i cedîdine dayandırır.³⁰¹

2.5.1.3. Kavî - Akvâl (القول و الأقوال)

“Kavî” ifadesi İmam Şâfiî'nin görüşleri için kullanılır. “Akvâl” denildiğinde ise İmam Şâfiî'nin o hususta birkaç görüşü bulunmaktadır, anlamı kastedilir.³⁰²

Örneğin, Gazzâlî talakta şüphe konusunda koca iki eşine birden hangisini kastettiği belli olmadan yani birini tayin etmeden seni boşadım deyip ölse ve ardından kadınlar da ölse mirasçının miras hakkı için tayin hakkı var mıdır, şeklinde bir soru sorar. Ardından bu konuda İmam Şâfiî'den gelen üç kavil olduğunu söyleyerek (فيه ثلاثة أقوال) ve bu kaviller arasında tercih ettiği görüşü gerekçelendirerek belirtir.³⁰³ Bu gibi durumlarda, yani Şâfiî'nin bir konudaki iki kavlinin birbiriyle çelişmesi halinde bunları tek yol üzere hamletmek mezhep içerisinde câiz görülür.³⁰⁴

²⁹⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 332.

³⁰⁰ Burada riddeden bir görüşün çıkarılmış olmasındaki kasıt, irtidat eden bir kadın ile cinsel ilişkide bulunduğu takdirde kadına mehrinin verilmesi gerektiği hükmüne binaen aynı hükmün muhayyerlik sebebiyle cinsel ilişki sonrası mehrin ödenip ödenmeyeceği mevzusuna kıyas edilerek, mehrin ödenmesi gerektiği sonucunun çıkarılmasıdır.

³⁰¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 332.

³⁰² Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/35.

³⁰³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 374.

³⁰⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî, 585.

Müellif bazen kaviller arasında tercih ettiği görüşü “iki kavilden en güçlüsüne göre” (في أقوى القولين)³⁰⁵, “iki kavilden en sahih olanına göre” (على أصح القولين)³⁰⁶, “tashih edilmiş kavle göre” (على قول التصحيح)³⁰⁷, “iki kavilden en meşhuruna göre” (على أشهر القولين)³⁰⁸ diyerek belirtir.

2.5.1.4. Vech - Vucûh (الوجه و الوجوه)

Bu ıstılahlar Şâfiî mezhebine müntesip fakihlerin İmam Şâfiî'nin usûlünü ve kâidelerini kullanarak istinbat ettiği görüşler için kullanılır. Nevevî'nin mezhep içi yaptığı müctehid tasnifine göre Şâfiî'nin temas etmediği bir meselede onun usulüyle hüküm verme yetkinliğine sahip bu kişilere “ashâbü'l-vücûh” denir ve bu kişiler “mutlak müntesib müctehidler”den sonra gelen “müntesib müctehid” sınıfı içerisinde kabul edilir.³⁰⁹ Bu müctehidler görüşlerinde bazen asıl olanı almazlar, bunun yerine kendileri içtihad ederler. Bu vecihler tek kişinin görüşü de, birkaç kişinin görüşü de olabilir. Vecihler yollar “الطرق” manasında kullanılmış da olabilir; tabii bunun aksi de söz konusudur. Çünkü “الوجه” ve “الطرق” lafızları Şâfiî'nin ashâbı arasında aynı anlamda kullanılmaktadır.³¹⁰ Gazzâlî de *el-Vecîz*'de farklı görüşleri bu ıstılahlarla belirtmiş olup tercih ettiği görüşü belirginleştirmek için bazı terkipler kullanmıştır. Mesela hesap ile talâk (bununla sayıların çarpımını kastediyor) faslındaki bir meseleye göre, bir kimse eşine “sen iki kere bir” boşsun dese burada talâk, irade ettiği şekilde gerçekleşir. Yani iki talâkı kastetmişse iki talâk gider, tek talâk kastetmişse tek talâk gider. Bu kişi eğer hepsine birlikte niyet etmişse yani hem iki kere hem de bir kere boşama niyetinde ise bu kişi eşini üç talâkla boşamış olur. Bu kişi hesap bilerek bu tasarrufta bulunmuşsa kastettiği şekilde talâk gerçekleşir. Ancak hesap bilmeden bunu yapmışsa ya şarta havale edecektir ve talâkların ikisinden biri gidecektir ya da hesaba hamledilecek ve iki talâk birden gitmiş olacaktır. Bu, iki kavilden birine göre böyledir. Ancak bu hesap bilmeyen kişi, ben onunla hesabı kastetmiştim dese iki vecihten birine göre (على أحد الوجهين) bu söylediği kabul edilmez.³¹¹

³⁰⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 322.

³⁰⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 324.

³⁰⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 330.

³⁰⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 335.

³⁰⁹ M. Esat Kılıçer, “Ashâbü'l-Vücûh”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991) 3/472.

³¹⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî, 585.

³¹¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 371.

Gazzâlî bu şekilde iki veya daha fazla görüşün olduğu bir konuda ya sadece tercih ettiği görüşü zikreder bırakır diğerlerine değinmez ya da “iki vecihten en meşhur olanına göre”³¹² (في أشهر الوجهين), “iki vecihten birine göre”³¹³ (في أحد الوجهين), “iki vecihten en sahih olanına göre”³¹⁴ (على أظهر الوجهين) “iki vecihten en zâhir olanına göre” (على وجه) gibi terkiplerle tercih ettiği görüşü belirtir. Bazen de sadece “bir veche göre” (على وجه) deyip tercih ettiği görüşü zikrederek bırakır. Müellif bir hususta birden fazla vecih zikredecekse “ve bir veche göre şöyledir, bir veche göre de şöyledir” (و في وجه... و في) ...وجه)³¹⁵ der ve bunlar arasında tercih ettiği görüşü “o en sahih olandır” (هو الأصح) diyerek aktarır.

2.5.1.5. Tarîk – Turuk (الطريق و الطرق)

Şâfiî mezhebinde mezhebin kurucu imamı Şâfiî'nin veya ashab-ı vücuttan olan âlimlerin görüşlerini aktaran rivayetlerde ihtilaf olduğu zaman bu durum tarîk (çoğulu turuk) kelimesi kullanılarak ifade edilir.³¹⁶ Bir meselede İmam Şâfiî'ye veya mezhebin ashâb-ı vücutundan olan bir âlime ait birkaç görüşün bulunduğu, bu ıstılahlarla zikredilir. Bahsedilen bu tarikler Horasan ve Bağdat tarikleridir.³¹⁷ Bu ifade her ne kadar yukarıda da belirttiğimiz üzere mezhep içerisinde bazen vecih anlamında kullanılsa da Gazzâlî'nin bu ifadeyi örneklem alanımızda hiç kullanmadığı görülmüştür.

2.5.1.6. en-Nass (النص)

“Nass” denilince İmam Şâfiî'nin görüşü kastedilir. Bu terim özellikle Şâfiî'nin *el-Üm*'deki ifadeleri için kullanılır. Bu görüşler Şâfiî'nin cedîd ve kesin görüşleridir. *el-Vecîz*'de müellif bir konuda iki vecih olduğunu belirtip, kendi tercihini “nass” diyerek bildirir. Yani Şâfiî'nin cedîd ve kesin görüşü ve dolayısıyla benim de tercihim budur demek ister. Mesela nikâhın rükünlerinden olan sîga konusunda nikâhın ancak “nikâhlanmak” ve “evlenmek”, “الإنكاح”, “التزويج” lafızları veya onların tercümeleri ile münakid olacağını belirten müellif, bir kişinin icâbına karşılık kabulde bulunanın sadece

³¹² Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 323.

³¹³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 324.

³¹⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 335.

³¹⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 337.

³¹⁶ Şemseddin Muhammed b. Hatîb Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, thk. Muhammed Halil İtânî (Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Ma'fire, 1997), 1/35.

³¹⁷ Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, çevirenin mukaddimesi, 12/18.

“kabul ettim” demesi ile nikâh akdinin tamamlanıp tamamlanmadığı hususunda iki vechin olduğunu belirtir. Gazzâlî, nassın (Şâfiî’nin görüşünün) nikâhın ancak îcab ve kabulle münakid olacağı yönünde olduğunu söyler. Dolayısıyla “onu kabul ettim” demekle de nikâhın münakid olacağını belirtir.³¹⁸

2.5.1.7. el-Kâdî - el-Kâdiyeyn (القاضي-القاضيين)

el-Kâdî denince Şâfiî mezhebinin Horasan şeyhlerinden olan Kadı Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Merverûzî (ö. 462/1070) kastedilir.³¹⁹ Kâdiyeyn denince Abdülvâhid b. İsmâîl er-Rûyânî et-Taberî (ö. 502/1108) ve Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (ö. 450/1058) kastedilir.

2.5.2. Eserdeki Tashîh ve Tercih İfadeleri

2.5.2.1. Kîle (قيل)

Bir konuda meseleye ait zayıf bir görüş varsa orada bu ıstılah kullanılır. Yani zayıf bir görüşe göre şöyle de denilmiştir demektir.³²⁰ Gazzâlî yukarıda da belirttiğimiz üzere her ne kadar eserin mukaddimesinde uzak vecihlere yer vermeyeciğini belirtse de hem “vav” (و) harfini kullanarak hem de “kîle” lafzını kullanarak zayıf ve uzak vecihlere yer vermiştir.

Örneğin veli ister büyük olsun ister küçük olsun; ister bekâr olsun ister dul olsun ihtiyaç hâsıl olamasa bile, sırf maslahatına binaen kadını/kızı evlendirebilir. Ancak bu kız/kadın eğer yetimse yani baba veya dedesi yoksa evlendirilemez. Ama bâliğâ olduğunda ve ihtiyaç da hâsıl olmuşsa devlet başkanı akrabalarına danışarak onu evlendirir. Buraya kadar tercih ettiği görüşleri zikreden müellif “ve kîle” (و قيل) diyerek zayıf olanı zikreder ki o görüş de bir ihtiyaç hâsıl olmasa da mücerret maslahatına istinaden yetim, bâliğâ olduğunda evlendirilir görüşüdür. Gazzâlî’nin maslahat konusunda zarûriyat dışında maslahat ile hüküm verilemeyeceğini, haciyat kabilinden maslahatlar için ise bir asla dayandırılması gerektiği görüşünü zikretmiştik. Gazzâlî’nin bu görüşü de zayıf olarak nitelemesinin nedeni bu hükmü dayandıracak bir aslın olmaması durumu olabilir.³²¹

³¹⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 318.

³¹⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 379; Râfî, *el-Azîz şerhü’l-Vecîz*, neşredenin mukaddimesi, 1/92.

³²⁰ Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, çevirenin mukaddimesi, 12/18.

³²¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 324.

2.5.2.2. Sahîh (الصحيح)

Mezhebin tercih ehlinde âlimlerin bir meselede birden fazla kavil veya vecih zikretmeleri halinde bu görüşlerden mezhepte esas kabul edilen, sahih olanını bildirmek için bu ifade kullanılır. Bu ifade kullanıldığında sahih olan güçlü görüştür diğerleri zayıf olan görüşlerdir.³²²

Nitekim Gazzâlî de eserinde, daha önce kavil ve vecih bahislerini verirken zikrettiğimiz üzere bu ıstılahı görüşler arası tercihte bulunurken kullanmıştır. Müellifin bazı durumlarda kavil veya vecih olduğunu zikretmeden direkt “sahih olan” diye tercihini belirttiği de olmuştur.

Mesela talâkın rükünleri konusunda Gazzâlî’ye göre koca mahal konumundaki karısını boşarken onun yarısının boş olduğunu söylese kadın boş olur. Boşamayı el, baş, ciğer, dalak gibi muayyen bir uzvu katarak gerçekleştirse kadın yine boş olur. Ancak kadının bedenindeki fazlalıklardan olan tükürük, süt, meni gibi şeyleri katarak kadını boşasa kadın boş olmaz. İki vecihten birine göre kadının karnındaki cenin, kadının kanı ve iç yağı da boşamada fazlalıklar gibidir. Yine kadının rengi, güzelliği ile ilgili bir sıfatını ekleyerek kadını boşasa kadın boş olmaz. Kadının ruhunu, hayatını boşamak bedeninin cüzleri gibidir ve kadın bu durumda boş olur. Adam karısına sen eve girersen senin sağın boştur dese, kadının sağ tarafı kesilse sonra eve girse iki vecihten birine göre kadın boş olur. Adam sağ eli kopuk olan karısına senin sağın boştur dese sahih olan görüşe göre “على الصحيح” kadın boşanmış olmaz. Nasıl ki bir kadına senin zekerin (erkeklik organın) veya sakalın boştur demek muzafun ileyhin (izâfetin) yokluğundan kadını boş kılmıyorsa sağ eli olmayan birine de senin sağın boştur demek onu boş kılmaz diyerek “sahih” ifadesini mutlak olarak kullanmıştır.³²³

2.5.2.3. Esah (الأصح)

Ashâb-ı vücuhtan bir meselede birden fazla görüş bulunması halinde bu ıstılah kullanılarak daha sahih olan belirtilir.³²⁴ Gazzâlî’nin eserinde kavilleri veya vecihleri zikrettikten sonra tercih ettiğini bu lafızla bildirmesi yanında bazen sırf “en sahih olana göre” (على الاصح) deyip tercih ettiği görüşü direkt verdiği de olmuştur.

³²² Gazzâlî, *el-Vecîz*, Ahmed Ferid el-Mezîdî, 585.

³²³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 369.

³²⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî, 585.

Mesela Şâfiî mezhebine göre evlilik engellerinden olan kölelik hususunda bazı durumlar ruhsat kabilinden sayılmış, kişi zinaya bulaşma korkusuna düşerse ve evlenmeye de gücü yetmiyorsa bu sıkıntısını gidermek için ona bir cariye ile evlenilmesi ruhsatı verilmiştir. Ancak bu cariyenin de Müslüman olması şartı koşulmuş olup Gazzâlî bu görüşü “en sahih olana göre” (على الاصح) deyip tercihte bulunmuştur.³²⁵

2.5.2.4. Zâhir (الظاهر)

Bir konuda İmam Şâfiî'nin aralarında ihtilafın kuvvetli olmadığı görüşleri bulunursa, bu görüşlerden kuvvetli olanı ifade etmek için bu ıstılah kullanılır. Burada kastedilen Şâfiî'nin bu konudaki görüşlerinden güçlü olan görüşüne göre şöyledir, manasıdır.³²⁶ Gazzâlî *el-Vecîz*'de sünî talâk, bid'î talâk ve talâkın geleceğe izafe edilmesi konularında bu ıstılahla tercihini beyan eder. Şöyle ki, bir kişi karısına “sen bir kısmı sünnet üzere bir kısmı da bid'at üzere üç kere boşsun dese ve bununla üç talâk kastetmişim dese kadın hemen üç talâkla boşanmış olur. Eğer ben bununla birinin derhal diğer ikisinin de gelecekte olmasını murad ettim dese, zâhir olana göre “فالظاهر” dediği kabul edilir.³²⁷

2.5.2.5. Azhar (الأظهر)

Şâfiî'nin bir meselede birden fazla görüşü bulunursa, bu görüşlerden daha kuvvetli olanını belirtmek için bu ıstılah kullanılır.

Örneğin, velayeti düşüren sebepler konusunda âkid, akdin ister icabda bulunan tarafında isterse kabulde bulunan tarafında olsun, bu kişinin/kişilerin ihramlı olması, nikâh akdinin sıhhatine engeldir. Bu durumda velayet hakkının uzak veliye intikal edip etmeyeceği konusundaki görüşleri bildiren müellif, velayetin uzak veliye intikal etmeyeceği görüşünü benimser. Vekilin durumunun da aynı şekilde olduğunu söyleyen Gazzâlî, nasıl ki ihramda olmak velayeti uzak veliye intikal ettirmiyorsa vekâleti de iptal ettirmez ve vekil, azledilmez demiştir. Bunun gâib olup azledilmeyen vekilin durumu gibi olduğunu söyleyen müellif, tercihini “daha kuvvetli olan görüşe göre” (الأظهر) diyerek bildirmiştir. Buna göre vekil, ihramlı haldeki müvekkile de vekâlet edemez, aksine müvekkili ihramdan çıktıktan sonra vekâlet eder.³²⁸

³²⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 327.

³²⁶ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, trc. Soner Duman 12/18.

³²⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 365.

³²⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 322.

2.5.2.6. Ale'l-Mezheb (على المذهب)

Bu tabirle bir mevzuda mezhebin üzerinde ittifak ettiği görüş kastedilir. Kaynaklarda Nevevî'nin, bu ifadeye verilen manaya ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini söylediği bildirilir. Zira bir ıstılahla bu mananın kastedildiğinin anlaşılması için mezheb literatüründeki önemli eserlerin çoğunun incelenmesi gerekmektedir.³²⁹

Gazzâlî *el-Vecîz*'de evlilik engellerinden olan küfür konusundaki nafaka bahsinde bu ıstılahla tercihini yapar. Şöyle ki bir adam Müslüman olduğu halde karısı iddet süresi içerisinde önce küfür üzere kalıp sonra Müslüman olsa Şâfiî'nin cedîd görüşüne göre küfür üzere kaldığı süre içerisinde nafakayı hak etmez. Önce kadın Müslüman olsa, kadının iddet süresi içerisinde koca da Müslüman olsa, kadın koca Müslüman oluncaya kadar geçen iddet süresinde mezhebin üzerinde ittifak ettiği görüşe göre, "ale'l-mezheb" (على المذهب) nafakayı hak eder.³³⁰

2.5.2.7. Kavluñ Muharrecun (قول مخرج)

Bu ıstılah, ashab-ı vücuh kategorisinde yer alan âlimlerin, İmam Şâfiî'nin bir mesele hakkındaki görüşü esas almak suretiyle istidlâlde bulunarak ortaya koydukları görüşü ifade eder. Örneğın Gazzâlî, "Muhayyerliğın Gereklilikleri" başlığı altında kocanın akit esnasında delilik, iktidarsızlık, siyah mantar hastalığı, gibi bir durumu ortaya çıkısa velinin akdi bozma gibi bir muhayyerliğının olup olmaması hususunu ele alır. Bu durumda müellif, velinin muhayyer olduğunu bildirir. Cüzzam ve alaca hastalığı konusunda ise iki vecih bulunduğunu bildiren Gazzâlî, bu konudaki zayıf görüşün ise âr (utanma, rezillik) olması sebebiyle muhayyerliğın bütün ayıplar için sabit olduğunu bildiren bir vecihin de olduğunu belirtir.³³¹

Bu muhayyerliğın kullanılmasında derhal yerine getirilmesi gereken bir hak olduğunu belirten Gazzâlî, muhayyerlik hakkı temastan önce kullanılırsa, bu hakkın mehri derhal düşürdüğünü bildirir. Bu durumunda ancak muhayyerliğın fesih olarak kabul edilmesi halinde meydana geleceğini belirtir. Muhayyerlik hakkının temastan sonra kullanılması

³²⁹ Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/233-244.

³³⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 331.

³³¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 331.

halinde ise Şâfiî'nin riddeden³³² çıkardığı görüş esas alınarak verilen hükme göre “قول مخرج من الردة” mehrin, kadına verilmesi gerekir.³³³

2.5.2.8. Râcih (راجح)

Bu terim birbiriyle çatışır durumda olan, birden fazla görüş içinde tercihe şayan olan görüşü belirtmek üzere kullanılır. Bunun karşısında yer alan mukabil görüşlere mercûh denir.

2.5.2.9. Tercîh (ترجيح)

Bu ifade birbiriyle çatışır durumdaki kavil, tarîk ve vecîhlerin bazı usuller çerçevesinde incelenerek aralarında tercihe en uygun olanını belirlemek demektir. Gazzâlî *el-Vecîz*'de tercih ettiği görüşü direkt “tercih edilir” (يرجح) diyerek de belirtir.³³⁴

2.5.2.10. Tahrîc (التخریج)

“Tahrîc” Mezhep imamının usulü ile onun hüküm vermediği bir konuda hüküm vermektir. Bu işlemi yapabilecek düzeye gelen müçtehide “ashâbü'l-vücûh” veya “ashâbü't-tahrîc” denir. Gazzâlî bu ıstılahı Şâfiî için kullandığında “nakil ve tahrîcle elde edilmiş iki kavil vardır” (قولان بالنقل و التخریج) şeklinde de kullanır.³³⁵

2.5.3. Eserde Yer Alan Rumuzlar

Gazzâlî *el-Vecîz*'de, Şâfiî mezhebinin mezhepte muteber olan ve olmayan farklı görüşlerini delilsiz bir şekilde, tartışmaksızın ve aralarında tercihte bulunarak vermesinin yanında Mâlikî ve Hanefî mezheplerinin görüşlerine de yer vermiştir. Bu görüşleri zikrederken de yine kitabı en vecîz şekilde sunma prensibinden vazgeçmeyerek kendince belirlediği yöntem olan rumuzla bildirmeyi kullanmıştır. Rumuzla görüşü belirtme yöntemi, Gazzâlî sonrasında da farklı mezhep mensuplarınca kullanılmıştır. Bu yöntemle

³³² Nikâh, temastan sonra eşlerden birinin irtidatı sebebiyle fesh olsa - burada iddet meydana gelmez nikâh hakları fesihle birlikte tamamen ortadan kalkar, dolayısıyla iddet esnasında Müslümanlıkta birleşme imkânları da ortadan kalkar – kadına akit esnasında karar kılınan mehrin ödenmesi gerekir. Çünkü irtidattan önce cinsel ilişkinin gerçekleşmesi ile kadının mehri hak etmesi kesinleşmiştir. Sonradan gerçekleşen İrtidat hükmü daha öncesinde gerçekleşmiş bir hükme (mehrin hak edilmesi) etki etmez. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, çev. Soner Duman, 12/475.

³³³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 332.

³³⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 379.

³³⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 332.

müellifler hem kitaplarının hacminde ihtisara gitmiş hem de eserlerinde farklı görüşlere yer vererek onlara zenginlik katmışlardır. Bunlardan en bilineni Hanefî mezhebinin temel metinlerinden olan Mevsîlî'nin *el-İhtiyâr* adlı eseridir.

Gazzâlî'nin kullandığı bu alametler ile hâlihazırda matbu kitaplarda bulunan alametler farklılık göstermektedir. Gazzâlî muhalif olan görüşü verirken kelimeler üzerine kırmızı kalemle her kişi için işaretler kullanmıştır.³³⁶ Günümüz matbu eserlerde de kelimeler arasına her görüş için önceden belirlenmiş harfler yerleştirilmiştir.

Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de meseleler hakkında zikrettiği muhalif görüşleri belirtmek maksadıyla kullandığı alametler, sonradan muhakik veya neşredenlerce kaldırılarak yerlerine kullanılan harfî semboller şu şekildedir:

(م) : Bu harf İmam Mâlik'in görüşlerini bildirmek için kullanılmıştır.

(ح) : Bu rumuz İmam Ebû Hanîfe'nin görüşlerini temsil eder.

(ج) : Bu harf mezhep imamlarından Müzenî'nin görüşlerini belirtmek için kullanılır. Gazzâlî Müzenî'nin görüşlerini mezhebin diğer görüşlerinden ayırarak "Müzenî'nin mezhebi" diye nitelemiştir.³³⁷

(ج) : Bu alâmet ise Şâfiî mezhebi ileri gelen imamlarının tahriclerini belirtmek için kullanılmış bir diğer rumuzdur.

2.6. Müellifin Farklı Görüşlere Yer Vermesi ve Kendi Görüşünü Belirtmesi

el-Vecîz Şâfiî mezhebinin en muteber muhtasarlarından biri olup müellifi Gazzâlî, muhtasar eserlerin genel amacına uygun olarak eserini mümkün olduğunca öz ve özet bir şekilde sunmaya çalışmıştır. Bu yüzden eserinde yer verdiği farklı görüşlerin aidiyetini ya ismen zikrettiği ya da yukarıda açıkladığımız mezhebin terminolojisindeki ıstılahlarla belirttiği görülmektedir. Müellifin bazen fıkıh ıstılahlarını açıkladığı da görülmektedir.

Örneğin, müellif kadına boşama yetkisinin verilmesi olan tefvizin, erkeğin kadına "kendini boşa!" demesiyle kadının da ona "boşadım" demesiyle meydana geldiğini belirtir. Bu açıklamadan sonra böyle bir diyalog ile boşamanın gerçekleştiğini söyleyen müellif, daha sonra bu boşama hükmünün nasıl verildiği hususunda Şâfiî'den iki kavlin olduğunu bildirir. Bunlardan biri, verilen bu boşama yetkisinin temlik olduğudur ki bu,

³³⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 9.

³³⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 21.

Şâfî'nin cedîd görüşüne göredir. Bir diğeri de boşama yetkisinin kadına verilmesi kadının vekil kılınmasıdır ki bu da Şâfî'nin kavli-i kadimine göredir.³³⁸

Gazzâlî bu bilgileri verdikten sonra kendi terciğini belirtir. Müellife göre bu boşama yetkisini vermek temlîktir ve kadının boşamayı ertelemesi caiz değildir, çünkü buradaki boşama, [akitlerdeki] kabul gibidir. Gazzâlî burada hem terciğini bildirir hem de terciğinin gerekçesini açıklar ve Şâfî'nin kadîm kavlinin sonuçları hakkında da açıklamalar yapar. Buna göre, verilen bu yetkinin vekillik olması durumunda, ertelemenin caiz olup olmadığına dair iki vecih bulunduğunu söyler. Bu vecihlerin ne yönde olduğuna değinmeyen ve tercihte bulunmayan müellif, kadının boşamasından önce rucû etmesi durumunda da iki kavil olduğunu zikreder. Gazzâlî, bu kavillerden birine göre bu rucûnun caiz olduğunu belirtir. Son olarak bu hususta zayıf bir görüşe de değinerek temlik olarak kabul edilen kavle göre rucûnun caiz olmadığını bildirir.³³⁹

Bu örnekte de görüldüğü üzere Gazzâlî eserini olabildiğince ihtisar etmek maksadıyla meseleleri birbiriyle bağlantılı bir örgüyle kurgular. Biri olumlu diğeri olumsuz iki kavil, iki vecih vs. olması durumunda o kavil ve vecihler arasında tercihte de bulunmayacaksa bu konuda iki kavil-vecih vardır diyerek cümleyi sonlandırır. Bazen de anlaşılması zor grift ifadelere yer verir. Okuyucunun bu ifadelerden kastedilene anlayabilmesi için eserin en önemli şârihi olan Râfî'nin de belirttiği üzere geniş şerhlere başvurması icap eder.

Her ne kadar ihtisar maksadıyla eserin anlaşılması hususunda bir takım problemler oluşsa da müellifin tek bir konuda birden fazla kavli, vecih, mezhebin zayıf görüşünü ve kendi terciğini sunması, ihtiyaç duyulabilecek ıstilahî açıklamaları yapıp sebep ve sonuçlara da değinerek, okuyucusuna zengin bir içerik sunmuş olduğu zikredilmesi gereken önemli bir husustur.

Gazzâlî *el-Vecîz*'de mezhep içi farklı görüşleri özel ıstilahlarla vermesinin yanısıra, İmam Ebû Hanîfe'nin ve İmam Mâlik'in ele alınan konularda tercih edilen görüşlere muhalefet ettiklerine dair bilgilendirmeleri de rumuzlar yardımı ile yapmaktadır. Bunun dışında mezhebin uzak vecihlerine ve Müzenî'nin görüşlerine de yine rumuzlar yardımı ile olabildiğince muhtasar bir şekilde yer vermektedir. Eserde Hanefî ve Mâlikî mezheplerinin haricinde başka mezheplerden bir hilaf veya görüş aktarılmaz.

³³⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 368.

³³⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 368.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Gazzâlî eserinin nikâh ve talâk bölümlerindeki hükümlere muhalif mezhebin uzak vecihlerinden elli dokuz, Ebû Hanîfe'den altmış, İmam Mâlik'den yirmi ve Müzenî'den üç ihtilaflı görüşü rumuzlar vasıtasıyla aktarmıştır. Bu duruma Şâfiî'nin kavillerini, kadîm ve cedîd olarak nitelediği görüşlerini, mezhebin tercihe şayan ve zayıf vecihlerini zikretmesini de eklersek *el-Vecîz*'in mezhep içi olduğu kadar aynı zamanda mezhepler arası mukayeseli bir fıkıh metni olduğunu söylememiz mümkündür.

Mesela Gazzâlî nikâh bölümünün mukaddimât kısmında kadınlar ile erkeklerin birbirlerine bakma ve dokunma konusunu işlerken bu hususun tüm bakma hükümleri için geçerli olduğunu belirtir. Bir erkeğin mahremi olmayan bir kadının yüzü hariç başka hiçbir yerine bakamayacağını söyleyen müellif, bu hükmün yanına “و - ح - م” rumuzlarını koyarak mezhebin uzak vecihlerinin, Ebû Hanîfe'nin ve İmam Mâlik'in bu hükme muhalefet ettiğini zikreder. Erkeğin kadının yüzüne bakarken ondan izin almasına gerek olmadığına da değinen Gazzâlî, burada “mim” (م) rumuzunu kullanarak İmam Mâlik'in bu hükme de muhalif olduğunu bildirir.³⁴⁰

Gazzâlî'nin hükümleri verip mezhep içi ve mezhep dışı ihtilafları da zikrettikten sonra mezhebin çizgisi dışında tasarruflarının olduğu da görülmektedir. Nitekim yukarıda zikrettiğimiz ellerin avretten olması tercihi Gazzâlî'nin hem İmam Şâfiî'nin kavli cedidine hem mezhebin tercihinine hem de diğer mezheplerin görüşlerine aykırı bir durumdur.

Şöyle ki, Gazzâlî'nin yüz hariç kadının her yerinin avret olduğu hususunda görüşleri sıraladıktan sonra “و” rumuzunu koyma sebebi, mezhebin ileri gelenlerinin görüşlerine ve mezhebin genel tercihinine göre ellerin avretten sayılmamasıdır. Nitekim *el-Vecîz* şerhi *Fethü'l-Azîz*'de Râfiî'nin yaptığı açıklamalara göre eller avretten değildir. Râfiî bu hususta Hz. Peygamber'den gelen hadisleri sıralar. Bu hadislere istinaden İmam Mâlik'in yüz, eller ve ayakların bir kısmının avretten sayılmadığı yönünde bir görüşünün olduğunu zikreder. Ayrıca İmam Mâlik'e göre bir erkeğin evlilik niyetiyle de olsa yabancı bir kadına izinsiz bakmasının haram olduğu yönündeki görüşünü de aktarır.³⁴¹

Ebû Hanîfe'ye göre yüz, eller ve ayakların üst kısmı avretten değildir ve erkeğin evlenmeyi düşündüğü kadının bu bölgelerine izinsiz bakmasında bir beis yoktur.

³⁴⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 317.

³⁴¹ Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/470.

Râfiî'nin yer verdiği bu görüşler hem Gazzâlî'nin tercihinin hilâfıdır hem de mezhepler arası ihtilafı olan görüşlerdendir³⁴²

Râfiî ellerin de avret olmadığı hususunda İmam'dan³⁴³ deliller sunar. Râfiî Gazzâlî'nin burada elleri zikretmediğini, ancak ellerin de avretten olmadığını zikretmesi gerektiğini belirtir.³⁴⁴

Gazzâlî *el-Vecîz*'de mezhebin farklı vecihlerine yer verirken çoğu zaman görüşlerin aidiyeti hakkında bilgi vermez, ancak bazen vecihlerin kime ait olduğunu ismen zikreder. Kitabın genelinde İmam Şâfiî dışında görüşlerine ismen yer verdiği âlimlerden ilki Müzenî'dir (ö. 264/878). Müellif "Müzenî'nin mezhebi" diyerek sanki başka bir mezhebin mensubunun görüşüymüş gibi ondan tercih ettiği görüşlere eserinde çokça yer verir. Müzenî'nin mezhebinden kasıt Müzenî ve önde gelen talebeleridir.³⁴⁵ Yukarıda da belirtildiği üzere Gazzâlî, Müzenî'nin hem kendi tercihlerine hem de mezhebin genelinin tercihlerine muhalif olduğu görüşleri için ayrıca "za", (ج) rumuzunu kullanır.

Örneğin Gazzâlî *el-Vecîz*'de velâyet konusunu ele aldığı babın "velilerin tertibi" başlığını taşıyan faslında velayete en layık olan kişinin, öncelikle akrabalar, sonra da sultan olduğunu belirtir. Akrabaların tertibinin ise sırasıyla baba, dede - burada "م" rumuzunu kullanarak İmam Mâlik'in bu görüşe ihtilaf ettiğini belirtir - erkek kardeş, erkek kardeşin oğlu, amca, amcaoğlu, sonrasında da mirastaki asabe tertibine göre velilerin sıralandığını bildirir.³⁴⁶

Müellif ana - baba bir erkek kardeşin baba bir erkek kardeşe öncelenemeyeceğini zikrederek buraya "ج - م - ح" rumuzlarını koyar, buna göre Müzenî, İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe'nin bu görüşe ihtilaf ettiklerini belirtmiş olur.³⁴⁷

Râfiî *eş-Şerhü'l-kebir*'de ana-baba bir kardeş ve baba bir kardeşin velâyeti hakkında iki kavil bulunduğunu söyler. Bunlardan kadîm kavle göre bu ikisi velâyet hususunda eşittir. Çünkü anne yönünden yakın olmanın mirasa etkisinin aksine, nikâhtaki velâyette bu durumun bir etkisi yoktur. Cedîd kavle göre ise mirasta olduğu gibi ana - baba bir kardeş

³⁴² Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/470.

³⁴³ Her ne kadar Şâfiî literatüründe "İmam" denildiğinde çoğu zaman İmam Şâfiî anlaşılrsa da buradaki İmam'dan kasıt Cüveynî'dir. Bkz. Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 12/29-30.

³⁴⁴ Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/470.

³⁴⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 219, 220, 253, 258, 365.

³⁴⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 321.

³⁴⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 321.

baba - bir kardeşe öncelenir. Râfî bu kavli daha sahih olanına göre “esah” diyerek aktarır. O, İmam Mâlik, Ebû Hanîfe³⁴⁸ ve Müzenî'nin de bu görüşte olduğunu bildirir.³⁴⁹

Gazzâlî *el-Vecîz*'de Şâfiî'nin bu husustaki kadîm kavlini vermekle yetinmiş cedîd kavli ile ilgili bir şey dememiştir. O, ana - baba bir kardeşin baba - bir kardeşe mirasta, cenaze namazında, vasiyette öncelense bile nikâhta, dolayısıyla velâyette öncelenemeyeceğini söylemiştir. Bu da Gazzâlî'nin burada Şâfiî'nin kavli-i kadimini tercih ettiğini göstermektedir.³⁵⁰

Gazzâlî *el-Vecîz*'de rumuzlarla belirttiği ihtilafli görüşler dışında bazen ismen zikrettiği bazı müctehidlerin görüş ve tercihlerine de yer vermiştir. Şâfiî mezhebinin Horasan şeyhlerinden Abdullah b. Ahmed b. Abdullah Ebû Bekir el-Mervezî el-Kaffâl (el-Kaffâl es-Sağîr) (ö. 417/1026) Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de ismen zikrettiği Şâfiî müctehidlerdendir.³⁵¹ İbn Süreyc'in (ö. 306/918) görüşlerine de pek çok kez ismen yer veren müellif³⁵², bazen de Irâkiyyun³⁵³ diyerek Bağdat tarikinin görüşlerini zikretmiştir. Eserde Şâfiî'nin kavli cedidinin râvilerinden olan Harmele b. Yahyâ'dan³⁵⁴ (ö. 243/858) da rivayetlere yer vermiştir.³⁵⁵ Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ el-Ensârî el-Kûfî (ö. 148/765)³⁵⁶, Ebû Hanîfe (ö. 150/767)³⁵⁷, Horasan şeyhlerinden Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed Ebû Ali el-Mervezî (Merverûzî) (ö. 462/1069)³⁵⁸, Rebî' b. Süleymân el-Mûrâdî (ö.270/884)³⁵⁹, Mâlik b. Enes (ö. 179/795)³⁶⁰, Ebû Zeyd Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Fâşânî (ö. 301/913)³⁶¹ Gazzâlî'nin eserinde görüşlerine ismen yer verdiği diğer müctehidlerdir.

Müellif eserinin mukaddimesinde de zikrettiği üzere ilim talibinin yükünü hafifletmek maksadıyla gerek rumuzlarla gerekse kullandığı özel ıstılahlarla bir cümleye

³⁴⁸ Burhâneddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebu Bekîr el-Merğînânî, *el-Hidâye şerhü Bidâyeti'l-Mübtedî*, thk. Ahmed Mahmud eş-Şehâde (İstanbul: Dârü'l-Mizân, 2020) 202.

³⁴⁹ Râfî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/545.

³⁵⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 321.

³⁵¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 155, 221, .

³⁵² Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 213, 232, 233, 238.

³⁵³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 216.

³⁵⁴ Vecdi Akyüz, “Harmele b. Yahyâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997) 16/232.

³⁵⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 238.

³⁵⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 258.

³⁵⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 258, 322, 322, 356.

³⁵⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 379.

³⁵⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 434.

³⁶⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 258.

³⁶¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 221.

yüklenebilecek pek çok anlamı yüklemiştir. Gazzâlî bir konuda nass (Şâfiî'nin görüşü) varsa tercihini çoğu zaman Şâfiî'nin görüşünden yana kullanmıştır. Yaptığı tercihlerin sebebini de zaman zaman kısa bir şekilde izah etmiştir. Bu izah bazen dil kâideleriyle, bazen de usul kâideleriyle, bazen istinbat yöntemleriyle olmuştur.

Mesela talakta lafızların tekrarı konusunu ele alırken bir adamın karısına “sen boşsun, sen boşsun, sen boşsun” derken te’kide niyet etmişse kadının sadece bir talakla boşanmış olduğunu belirtir. Eğer adam üç talâka niyet etmişse kadının üç talâkla boş olduğunu söyler. Adam karısına “sen boşsun ve boşsun bilakis boşsun” (انت طالق و طالق بل طالق) veya “sen bir talâkla ardından bir talâkla boşsun” (انت طالق طلاقاً فطلقاً) şeklinde ilk talâk ifadesini merfû diğerlerini mansub okusa, nassa göre (Şâfiî'nin son – kesin görüşüne göre) iki talâkın vukû bulduğunu bildirir. Gazzâlî Şâfiî'nin bu hükmünün sebebini, tekrar etmenin inşâ etmeksizin habere uyması gerektiği şeklinde bir dil tahlili yaparak açıklamaya çalışır. Bu konuda zayıf iki kavlinde bulunduğunu söyleyen müellif, bu kavillerden birinin nakil ile geldiğini diğerine de tahrîc ile ulaşıldığını bildirir.³⁶²

Gazzâlî, eserinde her ne kadar mezhebin râcih, uzak, zayıf görüşlerine, Hanefî ve Mâlikî mezheplerinin muhalif görüşlerine çoğunlukla yer vermiş olsa da hem kendi mezhebinin hem de diğer mezheplerin delillerine genelde yer vermemiştir. Gazzâlî tercihlerini çoğu kez mezhep çizgisinde verse de bunlar bu çizgiye bağlı kalmak için verilen kararlar olmayıp üzerine düşünüp araştırıp kendi tasarruflarıyla hareket ederek verdiği kararlardır. Bu durumun en bariz delili yukarda yer verdiğimiz meselelerde müellifin mezhep çizgisinden ayrılıp kendi tercihleriyle karar vermesinde görülmektedir. Öyle ki, Gazzâlî'nin yukarıda zikrettiğimiz bazı görüşleri *el-Veciz*'e kaynaklık eden ve *el-Veciz*'in kaynaklık ettiği eserlerle ve mezhep kabulleriyle çatışmaktadır.

Örneğin Şirâzî *el-Mühezzeb*'de Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadisle bir erkeğin izdivaç için kadının el ve yüzüne bakmasında bir sakınca olmadığına hükmetmiştir. Müellif adamın kadının eli ve yüzü haricinde başka bir yerine bakamayacağını belirttiikten sonra bunun sebebini de o kısımlar dışında kadının tüm bedeninin avretten olmasıyla izah etmiştir.³⁶³

³⁶² Gazzâlî, *el-Veciz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 371.

³⁶³ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/114.

Cüveynî de *Nihâyetü'l-matlab*'da Şirâzî gibi erkeğin izdivac düşündüğü kadının ellerine ve yüzüne bakabileceğini belirtmiştir.³⁶⁴ Yine Râfî de *el-Muharrer*'de erkeğin kadının elleri ve yüzüne zâhiren ve bâtınen bakabileceğini söylemiştir.³⁶⁵ Nevevî ise *el-Minhâc*'da bir erkeğin bir kadınla izdivaç etmek istediğinde onu görmesinin sünnet olduğunu zikrettikten sonra ister izinli ister izinsiz olsun erkeğin evlenmek istediği kadının eli ve yüzüne birden fazla kez bakabileceğini bildirmiştir.³⁶⁶

Gazzâlî *el-Vasît*'inde ise Hz. Peygamber'den gelen bir hadisi zikrederek bir adamın bir kadınla evlenmeyi istediğinde ona bakmasının müstehap olacağını belirtmiştir. Bu bakmayı *el-Vecîz*'de olduğu gibi sadece yüz ile sınırlandırmış, ayrıca bu bakma için kadından izin almaya gerek olmadığı görüşüne de eserinde yer vermiştir.³⁶⁷

Burada Gazzâlî'nin hem *el-Vasît*'te hem de *el-Vecîz*'de aynı minvalde görüş bildimesi ve mezhebin genelinden farklı olarak elleri de avretten görmesi onun kendi kanaatiyle İmam Şâfî'nin kavli kadimini benimsediğini, ellerin avretten olup olmaması konusunda mezhepten ayrıldığını göstermektedir.

Yine velayet konusunda velilerin tertibi meselesinde Şirâzî, ana-baba bir erkek kardeşin baba bir erkek kardeşten daha öncelikli olması gerektiğini, Şâfî'nin yukarıda da geçen kavli cedidine dayandırmıştır. Müellif *el-Mühezzeb*'de Şâfî'nin kavli kadimini de zikrettikten sonra kavli cedîdi tercih ettiğini belirtmiş ve ana-baba bir erkek kardeşi baba bir erkek kardeşe öncelimenin mirasta olduğu üzere daha uygun olduğunu söylemiştir.³⁶⁸

Cüveynî *Nihâyetü'l-matlab*'da bu meseleye değinmemiş, Râfî *el-Muharrer*'de öncelikle velâyet sıralamasını baba, dede, ana-baba bir kardeş, baba bir kardeş... şeklinde verdikten sonra ana-baba bir kardeşin baba bir kardeşe Şâfî'nin daha sahih kavline göre öncelenmesi gerektiğini söylemiştir.³⁶⁹

Nevevî ise *el-Minhâc*'da velâyet hakkına sahip olma önceliğinin ana – baba bir erkek kardeşte olduğunu söylemiştir ve bu görüşü “azhar” olarak nitelemiştir.³⁷⁰

Gazzâlî bu hususu *el-Vasît*'te ele alırken velâyet sırasının nesebe göre olduğunu belirtmiş ve nesebin sıralamasını baba, dede, üste doğru dedenin babası şeklinde sıralamış sonraki

³⁶⁴ Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, 12/36.

³⁶⁵ Râfî, *el-Muharrer*, 931.

³⁶⁶ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 372.

³⁶⁷ Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, 5/28.

³⁶⁸ Şirâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-İmam eş-Şâfî*, 4/120.

³⁶⁹ Râfî, *el-Muharrer*, 945.

³⁷⁰ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 376.

tertibinde, mirastaki gibi asabeler sırasına göre olduğunu söylemiştir. Ancak mirastan farklı olarak üç konudaki hükmün miras hükümleri dışında tutulması gerektiğini bidirerek bu üç meselenin istisna olduğunu zikretmiştir.³⁷¹

Gazzâlî'nin zikrettiği bu üç meseleden birincisi, oğlun mirasta asabeden olduğu halde oğulluk hükmü nedeniyle annesini evlendirememesidir. Bu hükmün Ebû Hanife'nin görüşünün hilafına olduğunu bildiren müellif, ancak oğlun kâdı, asabe (kadının sülalesinden olması) veya kadını azad eden kişi olması halinde annesini evlendirebileceğini belirtmiştir.³⁷²

İkincisi, dedenin mirasta kardeşe birlikte pay alırken velayette kardeşe tercih edilmesidir. Çünkü dede, torununa olan şefkati ve sevgisi sebebiyle nesebin omurgası gibidir.³⁷³

Üçüncüsü de ana – baba bir kardeşin baba - bir kardeşe mirasta öncelenmesidir. Bu kişilerin cenaze namazında öncelik sırasının da mirastaki gibi olduğunu söyleyen Gazzâlî, velayet hususunda iki kavlin bulunduğunu belirtmiş ve bu üç meseleyi istisna tutarak zaten tercihinin Şâfiî'nin eski kavlinde yana kullandığını bildirmiştir. Müellif Şâfiî'nin kavli kadimini tercih etme sebebinin de anneliğin velayet konusunda bir rolünün olmamasına bağlamış, bu durumda ana-baba bir kardeşin öncelenmesi hususunda bir etkisinin olmayacağını belirtmiştir. Ayrıca o, Müzenî'nin evlilikte velayet hususunda ana – baba bir kardeşin baba - bir kardeşe öncelenmesi gerektiği tercihinin de kendi tercihinin hilafında belirtmiştir.³⁷⁴

Her iki meselede de Gazzâlî'nin mezhebin genel kabulünü dikkate almadan kendi kanaatlerine göre hüküm verdiği görülmektedir.

Yukarıda sunduğumuz örneklerden de anlaşılacağı üzere Gazzâlî *el-Vecîz*'i son derece muhtasar te'lif etmesine rağmen içeriği oldukça zengindir. Ayrıca Gazzâlî'nin eserinde her görüşü, hükmü kendi süzgecinden geçirip tercihlerde bulunması, onun yalnızca fikhî mirası aktarmakla yetinmeyip aynı zamanda bir müctehid gibi davranarak eserini özgün bir şekilde kaleme aldığına göstergesidir. Gazzâlî'nin eserindeki bu tercihleri kitabın muhteva analizinin ve etkilerinin inceleneceği üçüncü bölümde daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

³⁷¹ Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, 5/68.

³⁷² Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, 5/68.

³⁷³ Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, 5/68-69.

³⁷⁴ Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, 5/69.

2.7. Müellifin Yararlandığı Kaynaklar

Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'ine kaynaklık eden eserleri daha önce de defaatle zikrettiğimiz üzere eserinde kullandığı ihtisar üslubu sebebiyle kitabın metninde bulmamız pek de mümkün görünmemektedir. Çünkü o konuları olabildiğince öz vermek için eserinde hükümlerin kaynaklarını çoğunlukla belirtmediği gibi, kitabına kaynaklık eden eserleri de ekseriyetle zikretmemiştir. Biz *el-Vecîz*'in kaynaklarını ancak onun ilim serüveninden, eserlerine yazdığı mukaddimelerden ve kitabın genelinde yer alan görüşlere ismen yaptığı atıflardan tespit edebiliriz. Bunun yanında eserin ihtisarı olduğu *el-Vasît* adlı kitabı ve *el-Vecîz*'in şerhi olup Râfî'ye ait olan *Fethü'l-Azîz*'de, müellifin eserini te'lif ederken yararlandığı kaynakları belirlememizde müracaat edeceğimiz kitaplar olacaktır.

2.7.1. Hadis Kaynakları

Araştırmamızın eserdeki şer'î delillerin kullanımının işlendiği bölümünde Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de elli yedi hadis zikrettiğini belirtmiştik. Bu hadislerin nâşir Seyyid b. Muhammed es-Sennârî tarafından yapılan tahkikinin sonuçlarına da ilgili bölümde yer vermiştik. Bu tahkik sonucunda eserde geçen hadislerin kaynakları aynı zamanda *el-Vecîz*'in de kaynakları arasında zikredilmelidir. Nâşir Seyyid b. Muhammed es-Sennârî'nin verdiği bilgiye göre *el-Vecîz* de geçen elli yedi hadisin³⁷⁵ kırk bir tanesi *Sahîhayn*'da geçmektedir. *Sahîhayn* Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmi'u's-sahîh*³⁷⁶ adlı eserlerine verilen addır.³⁷⁷ Dolayısıyla bu iki eser *el-Vecîz*'in kaynakları arasındadır.

Zikredilen hadislerin on sekiz tanesinin kaynaklarını ise Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i³⁷⁸, Ebû Dâvud'un (ö. 275/889) *es-Sünen*'i³⁷⁹, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-*

³⁷⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 26-28-47-55-63-65-67-69-78-86-90-91-108-122-142-146-156-157-158-161-166-169-170-176-178-184-275-292-293-294-298-329-351.

³⁷⁶ Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Muğîre el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Dârü'l-İbn-i Kesîr (Beyrut/Dimeşk: Dârü'l-İbn-i Kesîr, 2002); Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *Sahîhu Müslim*, thk. Nazır b. Muhammed el-Fâriyâbî Ebû Kuteybe (Dârü'l-Tabîa, 2006). Bu eserler bazı âlimlerce Kur'an-ı Kerîm'den sonra en sahih kitaplar olarak kabul edilmiştir. Eserler şaz ve illetli olmayan ve muttasıl senetlerle rivayet edilen hadisleri içermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Sahîhayn", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/527-530.

³⁷⁷ Kandemir, "Sahîhayn", 35/527-530.

³⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvud - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessisetü'r-Risâle, ts.).

³⁷⁹ Süleyman b. Eş'âs b. İshâk b. Beşîr el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şuayb el-Arnâvud (Dârü'r-Risâleti'l-el-Âlemiyeye, 2009).

Câmi'u'l-kebir'i³⁸⁰, Nesâî'nin (ö. 303/915) es-Sünen'i³⁸¹, İbn-i Mace'nin (ö. 273/887) *Sünen*'i³⁸², Beyhâkî'nin (ö. 458/1066) es-Sünen'i³⁸³, Ebû Ya'lâ'nın (ö.307/919) *Müsned*'i, Hâkim en-Nisâburî'nin (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*³⁸⁴ adlı eseri olarak gösteren es-Sennârî'nin verdiği bilgilere göre bu eserler, aynı zamanda *el-Vecîz*'in hadis kaynaklarıdır. Eserde geçen hadislerin bir kısmının Cüveynî'nin *Nihâyetü'l-matlab*'ında da geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla Gazzâlî'nin bu hadisleri doğrudan bu eserden almış olması da ihtimal dâhilindedir.

2.7.2. *el-Vasît*

el-Vecîz'in ana kaynağı Gazzâlî'nin daha önce kaleme aldığı ve *el-Vecîz*'in ihtisarı olduğu *el-Vasît*'tir.³⁸⁵

2.7.3. *el-Basît*

Gazzâlî'nin *el-Vasît* adlı eserinin kaynağı da büyük oranda müellifin Horasan'da iken hocası Cüveynî'nin (ö. 478/1085) *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb* adlı eserine yazdığı ihtisar olan *el-Basît*'idir.³⁸⁶ Dolayısıyla Gazzâlî'nin bu eseri de *el-Vecîz*'in ana kaynakları arasındadır. Ayrıca Gazzâlî eserinde okuyucusunu kaynak olarak bazen bu kitabına yönlendirmekte detaylı bilgiyi orada bulacağını zikretmektedir.³⁸⁷

2.7.4. *el-Üm*

el-Üm Şâfiî'nin cedîd kavillerinin olduğu, ömrünün son beş senesini geçirdiği Mısır'da telif ettiği eseridir.³⁸⁸ Yukarıda da belirttiğimiz üzere müellifin rumuzlarla, çeşitli ıstılahlarla ve ismen yaptığı atıflar aslında eserine kaynaklık eden teliflere işaret etmektedir. Kavî, nass, kavli cedîd, kavli kadîm ve bizzat Şâfiî'nin (ö. 204/820) ismiyle yaptığı atıflar, Şâfiî'nin eserlerinin *el-Vecîz*'in kaynağı olduğuna delalettir. Gazzâlî'nin

³⁸⁰ Tirmizî, *el-Câmiü'l-Kebîr*.

³⁸¹ Ebû Abdurrahman en-Nesâî, *es-Sünen-i el-kübrâ*, thk. Hasan Abdü'l-Menâm Şelbî (Müessesetü'r-Risâle, 2001).

³⁸² Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn-i Mâce*.

³⁸³ Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhâkî, *es-Sünenü el-Kübrâ* (Dârü Kütübü'l-İlmiyye, 2003).

³⁸⁴ el-Hâkim en-Nisâburî, *el-Müstedrek alâ es-Sahîh*, thk. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ (Dârü'l-Kütübi el-İlmiyye, 2011).

³⁸⁵ Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/578, 8/148, 483, 503.

³⁸⁶ Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 8/494, 503, 504. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. s. 11.

³⁸⁷ Örnek olarak bkz. Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 279, 315.

³⁸⁸ Bilal Aybakan, "el-Üm", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012) 42/298-300.

eserinde “nass” şeklinde yaptığı atıfları, ıstılahları açıkladığımız bölümde de belirttiğimiz üzere Şâfiî'nin *el-Üm* adlı eserindeki nihai görüşlerini bildirmektedir.³⁸⁹ Şâfiî'nin kavli kadiminin yer aldığı eser olduğu rivayet edilen *el-Hücce*, günümüze kadar ulaşmadığı için Gazzâlî'nin bu görüşleri elde ettiği kaynağın tespiti oldukça zordur. Zira Şâfiî'nin bu kadim kavilleri dağınık halde farklı eserlerde geçmektedir.³⁹⁰ *el-Vecîz*'in kaynakları arasında gösterebileceğimiz bir diğer eser, Şâfiî'ye ait *el-İmlâ* adlı telifidir.³⁹¹ *el-Vasît*'in kaynaklarını zikreden muhakkiki Muhammed Muhammed Tâmir Şâfiî'nin *el-Üm* ve *el-İmlâ* adlı eserlerinin ihtisar edilmiş halinin Büveytî (ö. 231/846) ve Müzenî'nin (ö.264/878) *el-Muhtasar*'ları olduğunu söylemiştir. Cüveynî'nin *Nihâyetü'l-matlab*'ının Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ının³⁹² şerhi olması hasebiyle eser, dolaylı olarak da *el-Vecîz*'in kaynakları arasındadır.

2.7.5. *er-Risâle*

Müellifin, yer yer Şâfiî'nin usulüne de atıfta bulunduğu görülmesi *el-Vecîz*'e kaynaklık eden bir başka Şâfiî eserinin de *er-Risâle* olduğunu göstermektedir.³⁹³ Günümüze ulaşan ilk fıkıh usûlü eseri olma özelliğine sahip bu telifi Şâfiî'nin Adurrahman b. Mehdî'nin isteği üzere kaleme aldığı kaynaklarda geçmektedir.³⁹⁴

2.7.6. *el-Muhtasar*

Müzenî'ye ait olan bu eser, yukarıda da zikrettiğimiz üzere Şâfiî'nin *el-Üm* ve *el-Emâlî* adlı eserinin şerhidir. *el-Muhtasar* Cüveynî tarafından şerh edilmiş, *Nihâyetü'l-matlab* adlı eser telif edilmiştir. *Nihâyetü'l-matlab* da Gazzâlî tarafından *el-Basît* ismiyle ihtisar edilmiştir. Bu eserden sonra Irak tarikini de tanıma imkânı bulan Gazzâlî'nin Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed el-Fûrânî el-Mervezî (ö. 461/1069)'nin *el-İbâne*'sinden şeklen, Ebü İshak Cemâlüddîn İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf eş-Şirâzî'nin (ö. 476/1083) *el-Mühezzeb*'inden de içerik olarak istifade edip *el-Vasît*'i telif ettiği kaynaklarda geçmektedir.³⁹⁵ Dolayısıyla *el-Vecîz*'e de büyük oranda kaynaklık eden bir

³⁸⁹ Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/494, 580, 8/34, 170, 115, 486.

³⁹⁰ Aybakan, “el-Üm” 42, 298-300.

³⁹¹ Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/494, 505, 580, 8/36, 41, 123.

³⁹² Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, 1/12-13; Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 381.

³⁹³ Örnek olarak bkz. Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 296, 318-338, 364-379.

³⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Murteza Bedir, “er-Risâle”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/117-119.

³⁹⁵ Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, 1/12-13; Aybakan, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, 381.

eserdir.³⁹⁶ Zaten müellifin eserinde hem “j” rumuzunu kullanarak hem de ismen Müzenî'nin görüşlerine atıfta bulunması, eserin *el-Vecîz*'e kaynaklık ettiğine delalet etmektedir.³⁹⁷

2.7.7. et-Takrîb beyne'l-Müzenî ve's-Şâfî

İbn Süreyc'e (ö. 306/918) ait olan bu eser,³⁹⁸ *el-Vecîz*'in ana kaynakları arasındadır.³⁹⁹ Gazzâlî eserinde İbn Süreyc'in görüşlerine defâatle yer vermiştir. Onun görüşleri çoğu kez Gazzâlî'nin tercihi olmuştur.⁴⁰⁰ Ayrıca *el-Vecîz*'de Irâkiyyun tabirinin zikredilmiş olması müellifin Bağdat tarikinin görüşlerine ve nakillerine de yer verdiğini göstermektedir.⁴⁰¹

2.7.8. Nihâyetü'l-matlab fî dirâyetü'l-mezheb

Eser, Cüveynî'ye (ö. 478/1085) aittir. Cüveynî'nin kendisi ve İzzeddin İbn Abdüsselam (ö. 660/1262) tarafından ihtisar edilmiştir.⁴⁰² Öte yandan her ne kadar Gazzâlî'nin fûrû fikha ait eserlerinin aslı Cüveynî'nin bu kitabına dayansa da müellifin *el-Vecîz*'de Cüveynî'nin ismini zikrettiğine ya da ona atıf yaptığına rastlanmamıştır.

2.7.9. et-Ta'likâ

Ebû Ali el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Merverûzî'ye (ö. 462/1069) ait olan bu eser, mezhepler arası mukayeseli bir fıkıh kitabıdır. Eser Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ının şerhi olup içerisinde Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Dâvud Zâhirî (ö. 270/884) Evzâî (ö. 157/774) ve daha pek çok müçtehidin görüşlerini barındırmaktadır.⁴⁰³ Râfîî Gazzâlî'nin bu eserden edindiği görüşlere *el-Vecîz*'de yer verdiğini zikreder.⁴⁰⁴

³⁹⁶ Râfîî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/504, 562, 580, 8/61, 81, 115, 157, 207.

³⁹⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 321, 333, 365, 369.

³⁹⁸ Şükrü Özen, “İbn Süreyc, Ebû'l-Abbas”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999) 20/263-266.

³⁹⁹ Râfîî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/557, 8/6, 114, 124, 158, 171, 183, 520.

⁴⁰⁰ Örnek olarak bkz. Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 213, 232, 233, 238.

⁴⁰¹ Örnek olarak bkz. Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 216; Râfîî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/457.

⁴⁰² Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, “Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn”, 8/141-144.

⁴⁰³ Ahmet Özel, “Merverrûzî, Ebû Alî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/232-233.

⁴⁰⁴ Râfîî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/474, 543.

2.7.10. *el-Fetâvâ*

Bu eser de Merverûzî'ye (ö. 462/1069) aittir. Râfiî *Fethü'l-Azîz*'de birkaç *el-Fetâvâ*'dan görüşler aktarır. Ancak eserler karışmasın diye müellifinin künyesiyle birlikte eserlerin isimlerini zikreder.⁴⁰⁵

2.7.11. *el-Fetâvâ*

Yukarıda da belirttiğimiz kaynak olarak geçen birkaç *el-Fetâvâ*'dan ikincisi İmam Ebu Bekir el-Mervezî el-Kaffâl (el-Kaffâl es-Sağîr)'ın (ö. 417/1026) eseridir. Gazzâlî *el-Vecîz*'in pek çok yerinde Kaffâl'in tercihinine göre (على اختيار القفال)⁴⁰⁶, Kaffâl'a göre (عند القفال)⁴⁰⁷ diyerek onun görüşlerinden istifade ettiğini belirtmiştir. Bu da el-Kaffâl'in bu eserinin Gazzâlî tarafından *el-Vecîz*'i telifinde referans alındığını göstermektedir. Ayrıca Râfiî *Fethü'l-Azîz*'de Kaffâl'in görüşlerinin Gazzâlî'nin eserine kaynaklık ettiğine işaret etmektedir.⁴⁰⁸ *Şerhu Fûrû'i İbni'l-Haddâd el-Mısırî, Şerhu't-Telhîs* adlı eserler de Kaffâl'a ait olup⁴⁰⁹ Râfiî eserinde *Şerhu't-Telhîs*'e bazen atıfta bulunarak Gazzâlî'nin bu eserden de görüş naklettiğini bildirmektedir.⁴¹⁰

2.7.12. *et-Telhîs*

İbn Kâs'a (ö. 335/946) ait olan bu eser, Şâfiî mezhebinin önemli muhtasarlarından⁴¹¹ Râfiî eserinde Gazzâlî'nin bu eserden pekçok konuda görüş aktardığını zikreder.⁴¹²

⁴⁰⁵ Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 8/514.

⁴⁰⁶ Örnek olarak bkz. Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 155.

⁴⁰⁷ Örnek olarak bkz. Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 221.

⁴⁰⁸ Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/541, 8/225.

⁴⁰⁹ Cengiz Kallek, "Kaffâl, Abdullah b. Ahmed", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001) 24/146.

⁴¹⁰ Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 510.

⁴¹¹ Ahmet Özel, "İbnü'l-Kâs", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/100-102.

⁴¹² Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/547, 563, 8/27, 64, 127; Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 198.

2.7.13. *et-Tehzîb*

Muhammed el-Ferrâ el-Begavî'ye (ö. 516/1122) ait bu eser, Kâdî Hüseyin'in (ö. 462/1069) *et-Ta'likâ* adlı eseri referans alınarak telif edilmiştir.⁴¹³ Bu eserin de *el-Vecîz*'in büyük oranda referansı olduğu Râfî'nin atıflarından anlaşılmaktadır.⁴¹⁴

2.7.14. *et-Tetimmetü'l-ibâne*

Abdurrahman b. Me'mun b. Ali el-Mütevellî en-Nisâbüri'ye (ö. 478/1086) ait olan bu eser, hocası Fûrânî'nin *İbâne*'sinin "hudûd" bahsine kadar yazılmış bir zeylidir. Müellifin vefatıyla eser yarım kalmıştır.⁴¹⁵

Eser, Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'inin temel kaynaklarındanıdır. Râfî Gazzâlî'nin bu eserden oldukça fazla görüş zikrettiğini aktarır.⁴¹⁶

2.7.15. *eş-Şâmil fî usûlü'd-dîn*

Cüveynî'nin (ö.478/1085) kelâma dâir eseridir.⁴¹⁷ Râfî eserinin pek çok yerinde bu kitaba atıfta bulunarak Gazzâlî'nin bu eserden görüş aktardığını bildirir.⁴¹⁸

2.7.16. *el-Mühezzeb*

Ebû İshak eş-Şirâzî'nin (ö. 476/1083) Irâk tarikinden edindiği müktesebâtı yansıtan eseridir. Eserde Şâfî mezhebinin temel hükümleri delilleriyle ele alınmış, mezhep içi ihtilaflar gerekçeleriyle zikredilmiştir.⁴¹⁹ Eserdeki pekçok görüşün Gâzzâlî tarafından zikredildiği *Fethü'l-Azîz*'de geçmektedir.⁴²⁰

⁴¹³ Mevlüt Güngör, "Begavî, Ferrâ", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/340-341.

⁴¹⁴ Râfî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/550, 555, 557, 567, 569, 581, 8/10, 12, 496, 500.

⁴¹⁵ Metin Yurdagür, "Mütevellî, Abdurrahman bi Me'mun", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/220.

⁴¹⁶ Râfî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/557, 578, 8/28, 52, 57, 101, 127, 141, 142, 181, 210.

⁴¹⁷ Bekir Topaloğlu, "eş-Şâmil", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/331-333.

⁴¹⁸ Râfî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/505, 578, 8/44, 139, 160, 161, 206, 495, 522.

⁴¹⁹ Bilal Aybakan, "el-Mühezzeb", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020).

⁴²⁰ Râfî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/551-580, 8/9, 24, 45, 56, 179.

2.7.17. *et-Tecrîbe*

Abdülvâhid b. İsmâil b. Ahmed er-Rûyânî et-Taberî'ye (ö. 502/1108) ait olan bu eser, günümüze ulaşmamış, kaynaklarda ismi geçmektedir.⁴²¹ Râfî *el-Vecîz*'de Rûyânî'nin *et-Tecrîbe*'si⁴²² dışında *Bahrü'l-mezheb fî fûrû' mezhebi'l-İmam eş-Şâfi*⁴²³ adlı eserinden görüşlere de atıflarda bulunmuştur.

el-Vecîz'de görüşlerine gerek rumuzlarla gerekse ismen yer verilen bir başka müctehid Ebû Hanîfe (ö. 150/767)'dir. Gazzâlî'nin eserinde görüşleri verirken Hanefî mezhebine değilde direkt Ebû Hanîfe'ye atıfta bulunması onun görüşlerinin bulunduğu eserlere de başvurduğunu göstermektedir. Ancak hem *el-Vecîz*'in metninde hem de yukarıda zikrettiğimiz *el-Vasît* ve *Fethü'l-Azîz* adlı eserlerde Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin alıntılı olduğu ismen atıfta bulunulmuş bir esere rastlanmamıştır.

Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de hem ismen hem de rumuzlarla görüşlerine yer verdiği bir diğer âlim Mâlik b. Enes (ö. 179/795)'tir.⁴²⁴ Ebû Hanîfe'de olduğu gibi Mâlik b. Enes'in ya da Mâlikî mezhebinin herhangi bir eserine atıf yapılmaması bizi kaynak olarak bir eser zikretmekten alıkoymaktadır.

Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ el-Ensârî el-Kûfî (ö. 148/765)⁴²⁵ Gazzâlî'nin ismen zikrettiği kişilerden olup onun görüşüne de eserinde yer vermiş ve tercihte bulunmuştur.⁴²⁶

Daha önce de belirttiğimiz üzere Gazzâlî *el-Vecîz*'inde ekseriyetle kaynak eserleri zikretmemektedir. Bu durum Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de görüşüne ismen yer verdiği pek çok âlimin eserlerinin *el-Vecîz*'in kaynakları olarak zikredilmesini zorlaştırmaktadır. Burada kaynak eser olarak yer verdiklerimiz ise Gazzâlî'nin ilmî serüveni, eserlerinin mukaddimesinde zikrettikleri, *el-Vasît* ve *Fethü'l-Azîz*'de geçen kaynaklar ve Gazzâlî'nin eserleri üzerine yapılmış bazı çalışmalardan edinilen bilgilerle elde ettiklerimizden ibarettir.

⁴²¹ Ali Bakkal, "Rûyânî, Abdülvâhid b. İsmâil", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/275.

⁴²² Râfî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/415, 8/181, 516.

⁴²³ Râfî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 8/59.

⁴²⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 258, 317, 319, 321, 322, 323, 328, 334.

⁴²⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 258.

⁴²⁶ Kâdî Muhammed b. Ebî Leylâ'ya *el-Ferâiz* ve *el-Firdevs* adında iki eser nispet edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Saffet Köse, "İbn Ebû Leylâ Muhammed b. Abdurrahman", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999) 19/436-437.

Araştırmanın ikinci bölümünde Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'deki metodu ortaya konmaya çalışıldı. Sonrasında bu metodun *el-Vecîz* öncesi ve sonrası mezhebin önemli eserleriyle bağlantısı kurularak eserin, Şâfiî fihhına katkıları ve Şâfiî mezhebindeki yeri tespit edilmeye çalışıldı. Yöntemin tespiti çoğunlukla “Kitâbü'n-Nikâh” ve “Kitâbü't-Talâk” özelinde yapılırken bazen de kitap genelinden elde edilmesi gereken bilgilere ihtiyaç duyulduğu için eserin diğer bölümlerine de müracaat edildi.

Elde edilen veriler ışığında Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'nin metot olarak Şâfiî mezhebine katkısı ve Şâfiî fihhındaki yerinin tespiti sadedinde mezhep içerisinde bir devrim niteliği taşıdığı söylenebilir. *el-Vecîz* öncesi incelemeye tabi tuttuğumuz eserlerdeki iç sistematiğe günümüz fıkıh eserlerinde olduğu gibi nikâhın şartları, rükünleri talâkın rükünleri gibi açık ifadeler bulmak mümkün değildir. İlim talipleri için oldukça önem arz eden bu gibi mevzuların o kitaplardan elde edilmesi ciddi uzmanlık gerektirmektedir. Gazzâlî'nin kitabın mukaddimesinde ilim “taliplerinin omuzundaki yükü hafiflettik” demesinin sebebi de bu olsa gerektir. Çünkü Gazzâlî tevârüs aldığı müktesebatı etraflıca incelemiş, oradaki dağınık malzemeyi rükün, engel, şart gibi başlıklar altında maddeleştirerek karşısındaki ilim talebesinin zihnine yerleştirmek istemiştir. Sonraki telifâtta Gazzâlî'nin bu tertibâtını büyük oranda kullanmış böylelikle Gazzâlî *el-Vecîz*'i ile Şâfiî mezhebine bir sistem inşa etmiştir.

BÖLÜM III: *EL-VECİZ*'İN MUHTEVA AÇISINDAN ŞÂFÎ FIKHINDAKİ YERİ

Bu bölümde *el-Veciz*'in “Kitâbü'n-Nikâh” ve “Kitâbü't-Talâk” bölümleri çerçevesinde muhteva analizi yapılacak, yapılan bu analiz Gazzâlî öncesi ve sonrasında araştırmamızın temel referans kaynakları olarak belirlediğimiz eserlerle karşılaştırılacaktır. Böylece kitabın Şâfiî fihhına katkıları ve Şâfiî mezhebindeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Eserin önce nikâh, ardından talâk bölümünün muhteva analizi yapılacaktır. Eserin tespit edilen meseleler üzerindeki tahliline geçmeden önce her iki bölümün de tüm içeriğine *el-Veciz*'deki sıralamasına riayet edilerek yer verilecektir.

3.1. Nikâh Bölümünün Muhteva Analizi

Bu bölümde nikâh bölümünün konu fihristi, nikâh akdinin hükmü, rükünleri, evlilik engelleri, müşriklerin evlilikleri ve nikâhda muhayyerlik konularına ve bu konuların belli başlı bazı ferlerine yer verilecektir. Bahsi geçen bu konular Gazzâlî'nin genel îzahları çerçevesinde verilmeye çalışılacaktır. Ayrıca referans eserlerde Gazzâlî'ye yapılan atıflar tespit edilerek yukarıdaki başlıklar altında bazı fer'î meselelere de yer verilecektir.

3.1.1. Nikâh Bölümünün Konu Fihristi

İkinci bölümde *el-Veciz*'in kitap ve bab taksimini yaparken Gazzâlî'nin bazı bölümlere “Mukaddimât” diyerek başladığını zikretmiştik. Nikâh bölümü de müellifin beş başlıktan müteşekkil mukaddimesiyle başlamıştır. Bu mukaddimede öncelikle Hz. Peygamber'e has bazı hallere yer verilmiştir.⁴²⁷

Hz. Peygamber'e mahsus farzlar, haramlar ve ona özel hafifletilmiş olan durumların ele alındığı birinci başlık, incelemeye tabii tuttuğumuz eserlerin bir kısmında yer alırken, bazılarında bu konulara yer verilmemiştir. Nitekim Şâfiî *el-Üm*'ün nikâh bölümünde Hz. Peygamber'e mahsus bu hallere değinmez.⁴²⁸ Müzenî *el-Muhtasar*'ının nikâh bölümünde Gazzâlî'nin yaptığı gibi Hz. Peygamber'e mahsus bütün hallerden değil de sadece evlilikle alakalı özel durumlarından bahseder.⁴²⁹ Mehâmili *el-Lübâb*'da giriş mahiyetinde

⁴²⁷ Gazzâlî, *el-Veciz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 317.

⁴²⁸ Şâfiî, *el-Üm*, 6/5.

⁴²⁹ Müzenî, *el-Muhtasar*, 219.

değil, ilerleyen bölümlerde sadece Hz. Peygamber'in nikâh hususundaki özel hallerine kısaca değinir.⁴³⁰ Nikâh bölümüne ise nikâhın çeşitleri ile başlar. Şîrâzî'nin eserinde böyle bir bölüm bulunmamakla birlikte Cüveynî eserinde Hz. Peygamber'e mahsus hallere Gazzâlî kadar detaylı bir biçimde yer vermez.⁴³¹

Gazzâlî sonrası telif edilen kitalara baktığımızda, Râfî *el-Muharrer*'de bu konuya yer vermemiş, eserine nişanlılık öncesinde kadına bakma konusuyla başlamıştır.⁴³² Nevevî *er-Ravdâ*'da Gazzâlî'nin yaptığı gibi Hz. Peygamber'e mahsus hallere farzlar, haramlar, hafifletilmiş durumlar başlıkları altında yer vermiştir.⁴³³ Yine Nevevî *el-Minhâc* adlı eserinde *el-Muharrer*'de olduğu gibi bu bilgilere değinmemiş, eserine nikâhın hükümleriyle başlamıştır.⁴³⁴ Ancak *el-Minhâc* şerhi *Muğni'l-muhtâc*'da Nevevî'nin bu halleri *er-Ravdâ*'da zikrettiği söylenilerek Hz. Peygamber'e mahsus hallere yer verilmiştir.⁴³⁵

İkinci başlık nikâhın hükmüne ayrılmış müellif burada nikâhın kimler için müstahap olduğuna ve kimlerle evlenilmesi gerektiğine değinmiştir. Üçüncü başlıkta ise nişanlılık öncesi evlilik niyeti olunan kadına bakmanın sınırlarından bahsedilmiştir. Dördüncü başlıkta nişanlanmanın müstahap oluşundan söz edilerek, kimlere izdivac niyetini bildirme konusunda bir beisin olmadığına yer verilmiştir. Mukaddimâtın en son başlığında ise akit sırasında hutbe okutulmasına değinilmiştir⁴³⁶

Nikâh kitabının başında nikâhı beş kısımda inceleyeceğini belirten Gazzâlî, birinci kısmı mukaddimâta ayırmış ve zikrettiğimiz mevzulara yer verdikten sonra ikinci kısma geçmiştir. İkinci kısımda nikâhın rükünlerini işleyen müellif, “sîğâ”, “mahal”, “şahitler” ve “âkid” alt başlıklarında gerekli izahatı yaptıktan sonra velilik hükümlerinin açıklanması babına geçmiştir.

Velayet sebeplerini, velayet tertibini, velayeti düşüren sebepleri, tek kişinin akdin iki tarafını üstlenmesini, vekâlet, velinin sorumlulukları, kefâet, velâyet sıralamasında aynı

⁴³⁰ Mehâmilî, *el-Lübâb*, 300.

⁴³¹ Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, 12/6-25.

⁴³² Râfî, *el-Muharrer*, 931.

⁴³³ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1123-1129.

⁴³⁴ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 373.

⁴³⁵ Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/166-167.

⁴³⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 317-318.

düzeyde olan velilerin çok olması hususlarını ayrı ayrı fasıllarda inceleyen Gazzâlî, ikinci babda velâyet altındaki kişinin durumuna yer vermiştir.⁴³⁷

Bu konulardan sonra üçüncü kısma geçen müellif, burada evlilik engellerini ele almıştır. Dört cinsten incelediği bu bölümün birinci cinsinde akrabalık, süt emme ve hısımlık yönünden ebedî evlilik engellerini işlemiştir. Daha sonra geçici evlilik engellerine ikinci cinsten değinen Gazzâlî, buradaki izahlardan sonra üçüncü cinsten ele aldığı kölelik ve mülkiyet sebebiyle evlilik engellerine yer vermiştir. Burada da gerekli izahları yaptıktan sonra son cinsten küfür nedeniyle evlilik engellerini ele almıştır.⁴³⁸

el-Vecîz'in nikâh bölümünün üçüncü kısımda müstakil bir bab başlığı altında müşriklerin nikâhı konusuna yer veren Gazzâlî, kâfir iken Müslüman olan erkeğin durumu hakkında açıklamalarda bulunur. Bu durumda ortaya çıkabilecek konuları fasıllar başlığı altında ele alır ve kâfir iken Müslüman olan adamın şer'î adetten fazla eşinin bulunması, eşleri arasında seçim yapması, eşe/eşlere ödenecek nafaka gibi konulara açıklık getirir.⁴³⁹

Bu mevzuların akabinde dördüncü kısma geçen Gazzâlî, burada muhayyerliği gerektiren nedenlere yer verir. Muhayyerliğin dört sebebi olduğunu belirten müellif, bunların ayıp (kusur), yanılma veya aldanma, kölelik ve cinsel iktidarsızlık olduğunu söyleyerek bu gibi durumların yaşanması halinde verilmesi gereken hükümlerin izahını yapar.⁴⁴⁰

Gazzâlî beşinci ve son kısmı nikâh bahsindeki çeşitli meselelere ayırarak burada altı fasıl zikreder. Bu fasıllarda evlilikten sonra koca için helal olan şeyler, babanın oğlunun cariyesiyle ilişkide bulunması durumunun sonuçları, babanın iffetini korumak için yapılması gerekenler, cariyenin evlenmesi, kölenin evlenmesi ve nizâ' konularını ele alır.⁴⁴¹

Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de değindiği bu konuların kendisinden önceki ve sonraki eserlerde ele alınma şeklini incelediğimizde müellifin konuları tasnifi, yapılandırması, bir düzen içerisinde hiyerarşik bir sisteme kavuşturması Gazzâlî'nin Şâfiî mezhebine yaptığı en önemli katkılardan biri olarak görülebilir. Nitekim Gazzâlî öncesi incelemeye tabi

⁴³⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 321-326.

⁴³⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 326-328.

⁴³⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 328-331.

⁴⁴⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 332-334.

⁴⁴¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 335-338.

tuttuğumuz eserlere baktığımızda hiçbir eserde *el-Vecîz*'de Gazzâlî'nin yaptığı sınıflama ve hiyerarşiye rastlanmamıştır.

Şöyle ki, Gazzâlî öncesi incelemeye tabii tuttuğumuz eserlerde nikâhın rükünlerinin derli toplu zikredildiği ilk eser Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb*'idir. Diğer eserlerde dağınık vaziyette verilen bu rükünler *el-Mühezzeb*'de “Nikâhı Sahih Kılan Şeyler” bab başlığı altında zikredilmiştir. Nikâhı sahih kılan şeyleri veli, şahitler ve nikâhın lafızları olarak zikreden müellif, mahalle (zevce) ve mahal üzerindeki velayete yer vermemiştir. Ancak Şîrâzî'de de bu başlıklar altında zikredilen ferlerde de hiyerarşik bir düzen yoktur.⁴⁴²

Cüveynî *Nihâyetü'l-matlab*'da nikâhın rükünleri şeklinde bir başlığa yer vermemekle beraber nikâhın rükünleri olan veli ve şahitler bahsini fasıl mertebesindeki iki başlıkta ele almıştır. Rükünlerden olan sığaya ise bâb düzeyinde bir başlıkta yer vermiştir. Gazzâlî'nin zikrettiği rükünlerden olan “mahal” Cüveynî'nin eserinde de başlıklar düzeyinde bulunmamaktadır. Yine Gazzâlî'nin rükün olarak ele aldığı “mahal üzerindeki velâyet” hususu da *Nihâyetü'l-matlab*'da yer almamaktadır.⁴⁴³

Gazzâlî sonrası eserlere bakıldığında Hem Râfîî'nin hem Nevevî'nin kitaplarında *el-Vecîz*'deki tertibât esas alınarak sistemleştirilmiş, nikâhın rükünleri, manileri, talâkın rükünleri vs. gibi kapsayıcı başlıklar altında ferlere yer verilmiştir. Ancak Râfîî *el-Muharrer*'de Nevevî ise *el-Minhâc*'da Şîrâzî'nin yaptığı gibi hiyerarşik bir düzenle meseleleri ele almamış her alt başlığa fasıl demiştir. Nevevî *er-Ravdâ*'da ise *el-Vecîz*'in tertibatına paralel bir planla eserini telif etmiştir.⁴⁴⁴

Buradan şu sonuca varmak mümkündür. Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb*'i haricinde incelediğimiz *el-Vecîz* öncesi eserlerin hepsinde nikâhın rükünleri, manileri, talâkın rükünleri gibi meselelere derli toplu yer verilmemiş, Şîrâzî'de ise bu tertibat kısmen de olsa eserin muhtevasında yer almıştır. Mesela *el-Mühezzeb*'de nikâhın rükünleri nikâhı sahih kılan şeyler şeklindeki bir başlık altında zikredilmiştir. Gazzâlî sonrası eserlerde ise *el-Vecîz*'deki gibi nikâhın konuları kapsayıcı, küllî başlıklar altına konuyla ilintili cüzler maddeleştirilerek yerleştirilmiş hiyerarşik bir tertibe kavuşmuştur. Bu konuda *el-Vecîz*'den en fazla etkilenen eserler Nevevî'nin *er-Ravdâ*'sı ve Şîrbînî'nin *el-Minhâc*

⁴⁴² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 118-143.

⁴⁴³ Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, 12/39-272.

⁴⁴⁴ Râfîî, *el-Muharrer*, 929-1005, 1061-1115; Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1163-1263, 1343-1415; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 372-395, 413-429.

şerhi *Muğni'l-muhtâc*'ı olmuştur. İlerleyen bölümlerde bu iki eserin yapı ve içerik olarak *el-Vecîz* ile ne düzeyde alâkalı olduğu görülecektir.

3.1.2. Nikâhın Hükümü

Gazzâlî *el-Vecîz*'de nikâh konusunun mukaddimât bölümünü beş kısma ayırır. Birinci kısımda Hz. Peygamber'e mahsus halleri zikrettikten sonra nikâhın tarifini yapmadan ikinci kısımda hemen hükmüne geçer.⁴⁴⁵ İncelemeye tabi tuttuğumuz Şâfîî kaynaklarının hepsinde nikâhın tarifi yapılmaz ve hemen hükmünün îzahına geçilir.⁴⁴⁶ Sadece Şîrbînî nikâh bahsine başlarken ilk önce nikâhın lügavî ve şer'î anlamlarına yer verir.⁴⁴⁷

Gazzâlî'ye göre nikâh onu arzulayan kişi için müstehaptır. Evlenmeyi arzulamayan kişi için ibâdet daha evlâdır. Müellif buraya (ح) rumuzunu koyarak Ebû Hanîfe'nin aksi kanaatte olduğunu belirtir.⁴⁴⁸ Ebû Hanîfe'ye göre nikâh ibadetle iştilal etmekten daha faziletlidir.⁴⁴⁹

Şîrâzî eserinde evlenmeyi arzulayıp mehir ve nafakaya güç yetirebilen kişi için nikâhın müstehab olduğunu söyler. Ancak mehir ve nafakayı tedarik edemeyen kişinin, nikâhın ona yüklediği sorumluluklar ve haklar sebebiyle iâşesini temin edemeyen kişinin evlenmesinin müstehap olmadığını belirtir.⁴⁵⁰

Râfîî *el-Muharrer*'de nikâhın, ona ihtiyaç duyan ve zevcesinin mehrini, giysisini, günlük nafakasını karşılayabilecek kişi için müstehap olduğunu belirtir. Şehvetini oruç tutarak kırabilen bir kimse için evlenmemenin daha evlâ olduğunu bildiren müellife göre ihtiyacı olmayıp, kadının nikâhtan doğan haklarını karşılayamayacak kişi için ise evlenmek mekruhtur.⁴⁵¹

Nevevî *er-Ravdâ*'da nikâh konusunda insanları iki gruba ayırarak, evlenmeyi arzulayıp mesuliyetlerini üstlenebilen kişiler için nikâhın müstehap olduğunu belirtmiştir. Ancak kişi evliliğe ihtiyaç duymuyorsa evlâ olan onun ibadetle meşgul olmasıdır demiştir.⁴⁵² *el-*

⁴⁴⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 317.

⁴⁴⁶ Mehâmîlî, *el-Lübâb*, 298; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 4/111; Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, 12/26; Râfîî, *el-Muharrer*, 929; Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1169; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 372.

⁴⁴⁷ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/165.

⁴⁴⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 317.

⁴⁴⁹ Râfîî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 12/465.

⁴⁵⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 4/112, 113.

⁴⁵¹ Râfîî, *el-Muharrer*, 929.

⁴⁵² Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1169.

Minhâc’da ise bir şahıs ibadetle meşgul olmayacaksa onun evlenmesinin daha faziletli ve daha sahih olduğunu söylemiştir. Ancak bir kimse zevcenin haklarını karşılayacak durumda olsa bile kocamışlık, daimi hastalık veya iktidarsızlık gibi bir illeti kendinde barındırıyorsa o şahsın evlenmesinin mekruh olduğunu söylemiştir.⁴⁵³

Gazzâlî’nin eserinde nikâhın hükmü hususunda detaylı bilgi vermediği görülmektedir. Zikrettiğimiz diğer eserlerde nikâhın kişinin durumu ve şartlarına göre değişen hükmünden bahsedilirken, Gazzâlî’nin nikâhın tek durumdaki tek hükmüne yer verdiği, Allah’a kulluk etmekle daha fazla meşgul olmayı ise evlenmekten daha faziletli bir durum olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Râfiî ve Nevevî’nin de ibadetle meşgul olmayı evliliğe öncelikledikleri görülmektedir.

3.1.3. Nikâh Akdinin Rükünleri

Gazzâlî nikâhın rükünlerini *el-Vecîz*’in üçüncü kısmında ele alır. Nikâhın rükünleri dörttür. Bunlar “sîğa”, “mahal”, “şahitler” ve “âkittir”. Şâfiî mezhebinde nikâhın rükünleri hakkında bazı bakış açısı farklılıklarının olduğu göze çarpmaktadır. Mehâmilî nikâhın rükünleri gibi bir başlığa yer vermese de bab başlıkları altında nikâhın rükünlerini “veli”, “şahitler” ve “nikâhın münakid olduğu olduğu lafızlar” olarak açıklar.⁴⁵⁴

Şirâzî eserinde daha önce de zikrettiğimiz üzere nikâhın rükünleri gibi bir başlığa yer vermez, “Nikâhın Kendisiyle Sahih Olduğu Şeyler” şeklinde bir başlık altında rükünleri ele alır. Bu başlıkta “veli”, “şahitler”, “evlenecek kişilerin tayini” ve “nikâhın lafızları”nı nikâh akdini sahih kılan şeyler olarak zikreder.⁴⁵⁵

Râfiî *el-Muharrer*’de nikâhın rükünlerini “icab-kabul”, “iki şahidin şahitlik etmesi” ve “veli” olarak sıralar.⁴⁵⁶

Nevevî ise *er-Ravdâ*’da nikâhın rükünlerini “sîğa (icab-kabul)”, “zevce”, “şahitlik”, “iki âkid” olarak verirken⁴⁵⁷ *el-Minhâc*’da “icab-kabul”, “zevce”, “iki şahit”, “koca ve veli” olarak zikreder.⁴⁵⁸

⁴⁵³ Nevevî, *Minhâcü’t-tâlibîn*, 372.

⁴⁵⁴ Mehâmilî, *el-Lübâb*, 302, 303.

⁴⁵⁵ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/118, 136, 139, 141.

⁴⁵⁶ Râfiî, *el-Muharrer*, 937, 939, 941.

⁴⁵⁷ Nevevî, *Ravdatü’t-tâlibîn*, 1176, 1178, 1179, 1181.

⁴⁵⁸ Nevevî, *Minhâcü’t-tâlibîn*, 374, 375.

Gazzâlî öncesinde nikâh akdini münakid kılanlardan “rükünler” olarak bahsedilmemiş, bu konulara dağınık bir biçimde yer verilmiştir. İncelediğimiz eserler içerisinde nikâh münakid kılan durumlar, ilk kez Gazzâlî tarafından nikâhın rükünleri olarak zikredilmiş ve derli toplu bir şekilde sistematize edilmiştir. Ondan sonraki eserlerde de bu yol takip edilmiştir. Aşağıda müellifin ziktettiği rükünler tek tek ele alınacak diğer eserlerle karşılaştırmalarda onun rumuzlarla yaptığı gibi sadece farklılıklara değinilecek, yer yer de Gazzâlî’nin Şâfiî fihhına katkıları zikredilecektir.

3.1.3.1. Sîga (İcap ve Kabul)

Gazzâlî nikâhın rükünlerinden ilki olan sîğâyı, “nikâhlamak” (الإِنكاح) ve “tezvîc etmek” (التزويج) lafızları olarak açıklamıştır. Bu iki lafız dışında başka sözcüklerin bunların yerine geçemeyeceğini ifade etmiş, bunların yerine sadece tercümelerinin nikâh akdinde kullanıldığını takdirde nikâhın sahih olacağını belirtmiştir. Bu iki lafızdan başkasının kullanılamayacağını söyledikten sonra burada (ح – م – و) rumuzlarını kullanarak Ebû Hanîfe’nin, Mâlik b. Enes’in ve mezhebin ileri gelen bazı müctehidlerinin nikâh akdinde bu iki lafızdan başkasının kullanılamayacağı hususunda farklı görüşte olduklarını bildirmiştir.⁴⁵⁹

Gazzâlî nikâh akdinde hangi dilde olursa olsun, ister Arapça konuşmaya muktedir olsun isterse Arapça ifade etmekten âciz olsun kişinin, tercüme lafızlarla yaptığı bir akdin münakid olacağını söyler. Burada da (و) rumuzunu kullanarak mezhebin ileri gelenlerinden bu hususa muhalif görüşler serdedildiğine yer verir. Bunun dışında nikâhın kinaye ile münakid olamayacağını çünkü şahitlerin burada niyeti bilemeyeceğini ekler. Ayrıca bir görüşe göre alışveriş akdinin de kinaye lafızlarla münakid olamayacağını belirterek bunun sebebini de muhatabın bilgisizliğiyle açıklar.⁴⁶⁰

Müellif, zevcin sırf “kabul ettim” veya “onun nikâhını kabul ettim” demesinin nikâhın münakid olması için kâfi olup olmadığı hususunda iki vecih bulunduğunu bildirir. “Nass”a (Şâfiî’nin son kavline) göre bu îcâba karşılık verilen razı olmak, kabul etmek ve olumlama sözcükleri gibi bir cevapla, nikâh akdinin münakid olacağı yönünde bir görüşün olduğunu belirtir.⁴⁶¹

⁴⁵⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 318.

⁴⁶⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 318.

⁴⁶¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 318.

Ancak *Fethü'l-Azîz*'i tahkik ve ta'lik eden Ali Muhammed Mu'avvid ve Abdülhamid Abdülmevcut, *el-Üm*'de bu görüşün doğrulanamadığını belirterek Şâfiî'nin görüşünün bu lafızlarla yapılan nikâhın batıl olduğu yönünde olduğuna dikkat çekerler. Bunu da İsnvî'nin (ö. 772/1370) *el-Mühimmât*'ta bildirdiğini aktarırlar. Şâfiî'nin *el-Üm*'deki görüşüne göre nikâhın ancak kocanın “onun nikâhını kabul ettim”, “onun evliliğini kabul ettim” cümleleri ile münakit olacağını belirten muhakkikler, Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ında nikâh lafızlarına zamiri eklemenin de şart olduğuna dair bir bilginin bulunduğunu da eklerler. Mehâmili'nin de Gazzâlî gibi bir nakilde bulunduğunu söyleyen muhakkikler, Gazzâlî ve Mehâmili'nin ittifaken verdikleri bu görüşle, ihtilaflarında tek kaldıklarını bildirirler.⁴⁶²

Nikâh akdinin kurulmasında kullanılması gereken sözcükleri açıkladıktan sonra nikâhın ta'liki (şarta bağlamayı) kabul etmeyeceğini belirten Gazzâlî, bir kimsenin “çocuğum kız olursa seni onunla evlendirdim” dedikten sonra bir kız çocuğunun dünyaya gelmesiyle nikâh akdinin münakid olmayacağını, yani böyle bir şartla yapılan nikâhın sahih olmayacağını aktarır. Yine birinin bir başkasına “sen kızını benimle evlendirirsen ben de kızımı seninle evlendirdim” deyip, her birinin cinsel menfaati bir diğerrinin mehri olacak şekilde kıyılan bir nikâh akdinin sahih olmadığını belirtir. Müellif bu nikâhın bâtil olmasının sebebini ise öncelikle şîğârın yasaklanmış olmasıyla açıklar. Sonra da bu tür bir nikâhın sahih olmamasının nedeninin ortaklık olduğunu yani kadının cinsel istifadesi olan akdin konusunun mehre konu olması nedeniyle kadının, hem mahalde hem de mehirde ortak duruma düşmesiyle izah eder. Böyle bir akdin sıhhati hususunda ise iki vechin bulunduğunu söyleyen Gazzâlî, bu vecihler hakkında bir îzahta bulunmadan nikâhı zamanla kayıtlamanın câiz olmadığını belirtir. Bu şekilde zamanla sınırlandırılmış bir akdin ise mut'a olduğunu bildirerek nikâhta sîga konusunu noktalar.⁴⁶³

Gazzâlî nikâhın rükünlerinden sîga hususunda bu kadar bilgi vermekle iktifa eder. Sîganın Şâfiî mezhebinde nasıl ele alındığına gelecek olursak, Şirâzî *el-Mühezzeb*'de nikâh akdinin “tezvîc” ve “inkâh” lafızları dışında başka bir lafızla sahih olamayacağını belirtir. Gerekçesini ise bu iki lafzın temlik ve hibe gibi evlilik manasına gelmeyen

⁴⁶² Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 1. dipnot, 7/495.

⁴⁶³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 318.

lafızlarından farklı olmalarıyla açıklar. Çünkü şahitlik nikâhta şarttır ve hibe lafzıyla nikâh akdi yapıldığı zaman nikâh üzerine şahitlik olmaz.⁴⁶⁴

Araştırmamızda temel referans kaynağı olarak belirlediğimiz kitapların hepsinde sîga nikâhın rüknü olarak görülmüştür. Sîgada kullanılan lafızların da “tezvîc”, “inkâh” ve bu kelimelerin başka dillerdeki tercümeleriyle olabileceği yönünde ittifak edilmiştir.⁴⁶⁵

Gazzâlî, Ebû Hanîfe'nin evlenme akdinin hibe, temlik ve tasadduk ettim deyimleriyle de olabildiği görüşüne⁴⁶⁶ istinaden “ح” rumuzunu kullanmıştır. İcâre lafzı hususunda ise ihtilaf olduğu bildirmiştir.⁴⁶⁷ Gazzâlî'nin sîga hususunda “م” rumuzunu kullanmasının sebebi ise Mâlik b. Enes'in mehrin zikredilmesi şartıyla bütün lafızlarla nikâh akdinin münakid olabileceği görüşüdür.⁴⁶⁸

Bu mezheplerin görüşlerine karşı çıkan Şâfiî ulemânın nikâh akdinin yalnızca “tezvîc” ve “inkâh” lafızlarıyla sahih olacağına dair görüşlerinin dayanağı Müslim'de (ö. 261/875) geçen “*Kadınlar konusunda Allah'tan korkun. Çünkü siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız. Onların namuslarını Allah'ın kelimesiyle kendinize helal kıldınız*”⁴⁶⁹ hadisinde geçen “Allah'ın kelimesi” ibaresinin “tezvîc” ve “inkâh” lafızlarına karşılık gelmesidir. Çünkü Allah Kitab'ında nikâh hususunda bu iki kelime dışında başka bir kelime kullanmamıştır. Onlara göre nikâh, ibâdetler grubuna yaklaşan bir tasarruf olup, ondan bahsederken kullanılan lafızlarında akdi yaparken zikredilmesi hem taabbudî olarak hem de ihtiyaten yetinilmesi gereken lafızlar olması icap eder. Şeriat yalnızca bu iki kelimeyi kullanmışsa, insanların da yalnızca bu iki kelimeyi kullanması gerekir. Buhârî'de yer alan bir hadiste Hz. Peygamber'in “...ezberinde olan Kur'ân karşılığında onu sana temlik ettim”⁴⁷⁰ hadisini ise ravîlerinden birinin vehmi nedeniyle zayıf olarak kabul eden Şâfiîler, bu hadisin sahih olarak kabul edilse bile çoğunluğun aktardığı “tezvîc ettim” şeklinde rivayet edilen hadis ile çeliştiğini bildirmektedirler.⁴⁷¹

⁴⁶⁴ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/141.

⁴⁶⁵ Mehâmilî, *el-Lübâb*, 303; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/141; Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, 170; Râfiî, *el-Muharrer*, 937; Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1076; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 374.

⁴⁶⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, 194.

⁴⁶⁷ Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/493.

⁴⁶⁸ Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/473.

⁴⁶⁹ Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Nazır b. Muhammed el-Fâriyâbî Ebû Kuteybe (Dârü'l-Tab'a, 2006), "Nikâh", 2941.

⁴⁷⁰ Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Muğîre el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, nşr. Dârü'l-İbn-i Kesîr (Beyrut/Dimeşk: Dârü'l-İbn-i Kesîr, 2002), "Nikâh", 5087.

⁴⁷¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/190.

Gazzâlî'nin zevcin sırf “kabul ettim” demesinin nikâhın münakid olması için kâfi olup olmadığı hususunda îcâba karşılık verilen razı olmak, kabul etmek ve olumlama sözcükleri gibi bir cevapla, nikâhın münakid olacağı yönünde Şâfiî'den gelen bir görüş bildirdiğini aktarmıştık.⁴⁷² Bu konuda *Fethü'l-Azîz*'in muhakkiklerinin verdikleri Şâfiî'nin böyle bir görüşünün olmadığı yönündeki bilgilerine de yer vermiştik. Bu hususta Şirâzî *el-Mühezzeb*'de bir kimsenin bir başkasına “seni evlendirdim” demesine karşılık diğerinin “kabul ettim” demesi ile nikâh akdinin sahih olup olmadığı konusunda iki görüş olduğunu belirtir. Bunlardan birine göre nikâh sahihtir. Çünkü bu, tıpkı müşterinin kabul ettim demesinin satıcının yapmış olduğu îcaba atfen akdın gerçekleşmesi gibidir. Diğer görüşe göre ise nikâh bu lafızlarla sahih değildir çünkü “kabul ettim” lafzı nikâhta açık bir lafız değildir. Bu nedenle tıpkı “seni evlendirdim” sözüne “evet” lafzıyla karşılık verilmesinde olduğu gibi, bu lafızlarla da nikâh sahih olmaz.⁴⁷³

Râfiî'de *el-Muharrer*'de bu minvalde görüş bildirerek ve tercihini daha sahih görüşe göre “على الأصح” diyerek belirtmiştir.⁴⁷⁴

Nevevî *er-Ravdâ*'da îcabda bulunan veliye “kabul ettim” şeklinde verilen bir kabulle nikâh akdinin münakid olamayacağı görüşünü daha zahir olan görüşe göre “على الأظهر” deyip tercih etmiştir. Nikâhın münakid olduğu hakkındaki görüşü ise “ve kîle” (و قيل) diyerek zayıf olarak nitelemiştir. Ayrıca “nikâhı kabul ettim”, “onu kabul ettim” lafızları konusunda da ihtilaf olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁵

Görüşlerden de anlaşıldığı üzere her ne kadar Gazzâlî îcaba verilen “kabul ettim” lafzının nikâhı münakid kılacağı yönündeki görüşü Şâfiî'ye nispet edip, onun nassı diye tercih yapmadan sunsa da bu görüş mezhep içerisinde kabul görmemiştir.

Sîgâ konusunda Gazzâlî'den aktarılan iki görüş bulunmaktadır. Bu fetvalardan birincisi “senin için tezvic ettim” ve “sana tezvic ettim” ifadelerinin de tıpkı “seninle tezvic ettim” ifadesi gibi nikâh akdini sahih kıldığıdır. Çünkü burada sözcüklerde yapılan hata anlamı bozmuyorsa iraptaki hata gibi kabul edilmelidir. Bir diğer fetva ise bir kişinin bir

⁴⁷² Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 118.

⁴⁷³ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/141.

⁴⁷⁴ Râfiî, *el-Muharrer*, 937.

⁴⁷⁵ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1176.

başkasına “Allah seni kızım ile evlendiresin” demesi ile bu akdin sahih olmayacağı yönündedir. Bunun sebebi ise bu sözün kinaye olması ile ilintilidir.⁴⁷⁶

3.1.3.2. Nikâhın Mahalli

Gazzâlî eserinde nikâhın ikinci rüknü olarak “mahal”li zikreder. “Mahal”, evlilik engeli olmayan veya mürted, iddetli, mecûsî, zındık, kitâbî⁴⁷⁷ ve köle olmayan kadındır. Köle lafzının yanına “ح” rumuzunu koyan Gazzâlî, Ebû Hanîfe’nin bu görüşe muhalif olduğunu yani kölenin de akdin mahalli olabileceği görüşünde olduğunu belirtir. Yine köle kaydının yanına hürle evlenmeye muktedir olmayan notunu düşerek hür kadınla evlenmeye muktedir olan kişinin, köle ile evlenemeyeceğini bildirir. Gazzâlî bir kısmı veya tamamı mülkiyetinde olan bir kadının da mâlikinin nikâhına konu olamayacağını söyler. Ayrıca nikâhında dört kadın varken beşinci kadın o erkeğin nikâhına konu olamaz. Yine aynı nikâhta birleşmeleleri mümkün olmayan kadınlar bir erkeğin nikâhında zevce konumunda olamaz ve bir erkeğin üç kere boşadığı halde başka bir erkekle sahih bir evlilik yapıp onunla ilişkiye girmemiş kadın da, boşandığı kocasına mahal olamaz. Bunlar dışında kişinin mülâne yaptığı kadında o kişinin nikâhının konusu olamaz. Hac veya umre nedeniyle ihramda olan bir kadın da nikâh akdinin mahalli olamaz. Dul küçük kız, yetim küçük kız ve Hz. Peygamber’in eşleri de bir nikâhın mahalli olamaz. Gazzâlî dul küçük kız ve yetim küçük kızın yanına “ح” rumuzunu koyarak Ebû Hanîfe’nin bu ikisinin nikâhın mahalli olamayacağına karşı çıktığını belirtir.⁴⁷⁸

Şîrâzî eserinde bu hususu “Evlenecek Kişilerin Tayini Faslı” başlığı altında ele alır. Evlenecek kişiler tayin edilmeden nikâhın sahih olmayacağını belirtir. Çünkü nikâhın maksadı o ikisinin tayin edilmesidir. Bu nedenle eşlerin tayin edilmesi vâcibdir. Örneğin nikâh akdi yapılırken kız/kadın orada olsa ve velisi erkeğe “seni onunla evlendirdim/nikâhladım” dese bu nikâh sahih olur. Ya da kadının adı gerçekte Fatıma olsa velisi erkeğe “seni bu Ayşe ile evlendirdim/nikâhladım” dese nikâh münakid olur. Çünkü işaretle birlikte tayin etmek, ismin hükmünü kaldırır ve galat hükme tesir etmez.⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/189.

⁴⁷⁷ Kadının "kitâbî" olması Yahudi veya Hristiyan olmasıdır. Bu kadın İsrailoğullarının soyundan gelmiyorsa, mensup olduğu kavmin bu dinlere tahrif ve nesh edilmeden önce girip girmediğine bakılır. Eğer tahrif ve nesihden önce girmişse bu kadınla evlenmek helal olur. Tahrif veya nasihten sonra bu dine girdikleri öğrenilirse bu kitâbî kadınla evlilik câiz olmaz.

⁴⁷⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 318, 319.

⁴⁷⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 4/139.

Daha önce Râfî'nin nikâhın rükünleri arasında mahalli zikretmediğini belirtmiştik. Râfî mahalin yanı sıra Şirâzî'nin tayin hususunda sunduğu görüşlere de yer vermez.⁴⁸⁰

Nevevî *er-Ravdâ*'da Gazzâlî'de olduğu gibi nikâhın ikinci rüknü olarak evlenilecek kadını zikreder. O, bu bağlamda öncelikle Gazzâlî'nin mahallin kimlerden olamayacağı ile ilgili görüşlerinin tamamına yer verir. Daha sonra Şirâzî'nin de zikrettiği gibi nikâh akdinin sahih olması için evlenecek kişilerin tayininin şart olduğunu söyler. Nevevî *er-Ravdâ*'da ikinci rükün olan mahal hususunda Gazzâlî ve Şirâzî'nin görüşlerini cem eder.⁴⁸¹

Nevevî *Minhâc*'da ise bu hususta beyanda bulunmaz, sığadan sonra direkt şahitler konusuna geçer.⁴⁸² Ancak eserin şârihi Şirbînî Râfî'nin *el-Muharrer*'inde olduğu gibi Nevevî'nin de *el-Minhâc*'da zikretmediği rükün olan zevceye, şerhinde ikinci rükün olarak yer verir. Şirbînî, Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de zevce hakkında serdettiği konulara zevcenin evlilik engelleri bölümünde zikredilen durumlardan hâlî olması gerekir diyerek kısaca değindikten sonra Şirâzî'nin evlenecek kişilerin tayini hususundaki görüşlerine detaylı bir şekilde yer verir.⁴⁸³

Yukarıda zikrettiklerimizden de anlaşılacağı üzere Gazzâlî nikâhın rüknü olarak ele aldığı mahâl hususunda sadece evlilik engelleri konularına yer vermiştir. İncelediğimiz diğer kaynakların bir kısmında Gazzâlî'nin zikrettiği bu hususlar sadece “nikâhlanılmasında engel bulunan kadınlar nikâha mahal olamaz” denilerek, asıl bu kadınların tayini konusuna dikkat çekilmiştir. Çünkü kadının tayin edilmesinde problem olursa nikâh akdi bâtıl olur. Gazzâlî'de nikâh akdinde mahalli rükün olarak zikreder, ancak evlenilecek kadının tayin edilip muayyen hale getirilmesi hususuna değinmez. Bu da Gazzâlî'nin nikâhın mahalline yüklediği anlamda diğer müelliflerin yüklediği anlama nazaran eksik kaldığını gösterir. Çünkü diğer eserlerde Gazzâlî'nin bu kavrama yüklediği anlama ek olarak zevcenin tayin edilmesi görüşlerine yer verilir.

⁴⁸⁰ Râfî, *el-Muharrer*, 937.

⁴⁸¹ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1179.

⁴⁸² Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 474, 475.

⁴⁸³ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 194.

3.1.3.3. Şâhitler

el-Vecîz'de üçüncü rükün olarak şahitler zikredilir. Gazzâlî nikâh akdinin ancak âdil, Müslüman, hür, bâliğ, işiten, gören, iki erkek şahidin huzurunda münakid olacağını söyler. Şâhidin âdil olması gerektiği hususuna Mâlik b. Enes'in, şâhitlerin Müslüman ve iki erkekten oluşması hususuna da Ebû Hanîfe'nin muhalefet ettiğini rumuzlarla belirtir. Gazzâlî, evlenecek kişiler için onlara (zevc ve zevceye) düşman, kendi çocukları ve evleneceklerin anne babası olmayan kişilerden olmasının o ikisinin nikâhları için kabul edilecek şahitlikler olduğunu zikreder. Ayrıca nikâh akdinin adaletli olup olmadığı hususu gizli olan kişilerin huzurunda münakid olacağını belirtir. Ancak köle olup olmadığı bilinmeyen kişilerin huzurunda nikâh akdi münakid olmaz.⁴⁸⁴

Müellifin bildirdiğine göre şâhidin/şahitlerin nikâh akdi esnasında fâsık olduğu ortaya çıksa, bir kavle göre akit batıl olur. Bu şâhitlerin fâsık olduğu ya bir delille netleştirilir ya da şahidin kendisinin fâsık olduğunu nikâh akdinden önce ikrar etmesiyle anlaşılır. Fâsıkın akitten sonra fîskını gizledini itiraf etmesinin ise nikâh akdinin sıhhatine bir etkisi yoktur. Eşlerden birinin akit esnasında şahidin fîskını öğrenmesiyle nikâh akdi münakid olmaz. Koca şahitlerin fâsık olduğunu ikrar ettiği halde kadın inkâr etse, kadın kocadan ayrılır ve bu ayrılık ilişkiden önce ise kadın mehrin yarısını alır. Kadının evlenmeye razı olduğuna dair şahit tutmak ise şart değildir.⁴⁸⁵

Gazzâlî'nin ikinci rükün olarak zikrettiği mahal hakkındaki görüşleri bunlarla sınırlıdır. *el-Vecîz*'i karşılaştırdığımız diğer eserlerde mahal hususunda sunulan görüşlerde ise Şîrâzî'nin nikâh akdinin iki şahit huzurunda yapılmadıkça sahih olmayacağını zikrettiği görülür. Müellif Ebû Sevr'in bey' akdinde olduğu gibi nikâhın da şahitsiz sahih olacağı görüşünün, Hz. Âişe'den rivayet edilen bir hadisi şerife göre hatalı olduğunu söyler. Bu hadise göre Hz. Peygamber her nikâhın iki şahit huzurunda olması gerektiğini söylemiştir. Hz. Peygamber'den gelen bu hadise göre bey' akdinde amaç mal elde etmektir. Nikâh akdinde ise eğlenmek, zevk almak, çocuk sahibi olmaktır. Bu nedenle nikâh akdi ile bey' akdi birbirinden farklıdır.⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 319.

⁴⁸⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 319.

⁴⁸⁶ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 4/137.

Şâhitlerin niteliklerine de eserinde yer veren Şîrâzî, Ebû Hanîfe'nin aksi kanaatine rağmen Hz. Âişe'den bir rivayeti delil getirerek şahitlerin erkek olması gerektiği görüşünü savunur. Ebû Hanîfe'ye göre şahitler bir erkek iki kadın olması halinde nikâh akdi sahih olur. Şâhitlerin ayrıca âdil olması gerektiğini söyleyen Şîrâzî, Gazzâlî'nin de zikrettiği şahidin fâsık olmasının bilinmesi hususundaki görüşlere de yer verir. Gazzâlî şahitlerin evlenecek kişilerin çocuklarından olmaması gerektiğini söylerken Şîrâzî, çocukların anne veya babalarının nikâhlarına şahitlik etmeleri halinde, nikâhlarının sahih olacağını belirtir. Gazzâlî ve Şîrâzî bu hususta ayrılırlar.⁴⁸⁷

Nevevî *er-Ravdâ*'da Gazzâlî'nin şahitlerle ilgili zikrettiği niteliklere şahitlerin uyanık olmasını ve akit yapanların dilini bilmesi gerektiğini de ekler. Bunun nedenini de gerektiğinde hâkime tercüme eder/nakleder şeklinde açıklar. Ayrıca gâfil ile de nikâh akdinin sahih olmayacağını bildirir ve çabuk unutan kişi bir süre sonra söylenileni hatırlıyorsa, onun şahitliği ile yapılan akdin de sahih olacağını belirtir. Nevevî bunlara ek olarak şahidin konuşabilmesini de nitelik olarak zikreder.⁴⁸⁸

Nevevî'nin şahitlerin nitelikleri konusunda Gazzâlî'den daha titiz davrandığı görülmektedir. İncelediğimiz eserler arasında tespit edebildiğimiz kadarıyla her ne kadar *er-Ravdâ el-Vecîz*'e gerek sistematik açıdan gerekse içerik olarak en yakın kitap olsa da Nevevî'nin içerik olarak Gazzâlî'nin verdiği bilgilere eklemeler yaptığı görülmektedir.

Nevevî Gazzâlî'nin zikretmediği hususlardan birine daha temas eder ki oda, koca şahidin/shahitlerin fâsık olduğunu ikrar ettiği halde kadın bunu inkâr ederse ve zifaf da gerçekleşmişse kadının mehrin tamamını hak edeceğidir. Bu kişiler ayrıldığı zaman bu ayrılığın fesih yoluyla meydana geldiğini belirten Nevevî, bu ayrılığın kocanın talâk sayısından bir şeyi eksiltmeyeceğini de söyler. Müellif bâin talakla boşamanın gerçekleştiğini söyleyenlerin görüşlerini ise zayıf olarak niteler.⁴⁸⁹

Râfî *el-Muharrer*'de, Nevevî ise *el-Minhâc*'da nikâh bölümünde şahitlik hususunda Gazzâlî'nin zikrettiği meselelere neredeyse aynı lafızlarla, aynı anlama gelecek şekilde yer verirler.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 4/136-138.

⁴⁸⁸ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1180.

⁴⁸⁹ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1181.

⁴⁹⁰ Râfî, *el-Muharrer*, 939, 940; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 375.

Şirbînî *el-Minhâcî* şerh ederken Nevevî'nin *er-Ravdâ*'sından oldukça istifade etmiştir. *er-Ravdâ*'nın hem sistematik olarak hem de içerik olarak *el-Vecîz*'le ilişkisini belirtmiştik. Dolayısıyla Şirbînî'nin şerhinin de gerek iç sistematik olarak gerekse içerik olarak *el-Vecîz*'e paralel bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür.

Bu konuda mezhebin Gazzâlî sonrası eserlerinde Gazzâlî'ye atfedilen bazı görüşler de bulunmaktadır. Buna bir örnek vermek gerekirse Şirbînî *Muğni'l-Muhtâc*'da Râfîi'den rivayetle, Gazzâlî'nin *el-Vasît* adlı eserinde nikâhın rükünleri konusunda gevşek davrandığını, şahitleri nikâhın şartı olarak zikrettiğini bildirmiştir.⁴⁹¹ Hâlbuki Gazzâlî'nin hem *el-Vecîz*'de hem de *el-Vasît*'te⁴⁹² şahitleri nikâhın rüknü olarak zikrettiği görülmektedir. Şirbînî kitabın ilerleyen konularında da Gazzâlî'nin *el-Basît*'te şahitleri nikâhın şartı olarak zikrettiğini aktarmıştır.⁴⁹³ *el-Vasît* ve *el-Vecîz*'e göre bu bilginin doğru olmadığını teyit etsek de şu an için *el-Basît*'in metnine ulaşma imkânımız olmadığından Gazzâlî'nin orada şahitler hususunu nasıl ele aldığını tespit edememekteyiz. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi *el-Basît*, ilgili nüshalarının bulunamaması nedeniyle tamamlanamamış ve matbu hale getirilememiştir.

3.1.3.4. Âkid (Velî ve Zevc) ve Velîlerin Hükümleri

3.1.3.4.1. Âkid

Gazzâlî *el-Vecîz*'de nikâh akdinin dördüncü rüknü olarak “âkid”i zikreder. “Âkid”in ise velî ve zevc olduğunu söyler. Çünkü bir kadın nikâh akdinin her iki tarafında ister vekâleten bulunsun ister velayeten bulunsun isterse bağımsız bir şekilde olsun evlilik akdini kendi başına yapamaz. Bu kadın ister yetkili ister yetkisiz olsun, ister alt tabakadan ister üst tabakadan bir kadın olsun yine de nikâh akdinin tarafı olamaz. Buluğa ermiş kız/kadın nikâh akdini velisine izâfe eder, velî de onu tasdik ederse kavli cedîde göre kızın/kadının bu ikrarı makbuldür. Bu görüşlerden sonra müellif, bu kız ya da kadının nikâhı veliye izâfe etmemesi durumunda ve velinin de onu yalanlaması durumuyla ilgili olarak görüş ayrılığının bulunduğunu aktarmaktadır. Müellif buradaki görüş ayrılığı hususunda bir açıklama yapmaz ve bu kızın veya kadının velisi gâib ise bu durumda da

⁴⁹¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/194.

⁴⁹² Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, 5/53.

⁴⁹³ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/195.

zaruret nedeniyle kocaya teslim edileceğini yani akdin tasdike gerek duyulmaksızın kabul edileceğini bildirir.⁴⁹⁴

Gazzâlî ayrıca mücbir velinin nikâh hususunda ikrarının geçerli olduğunu da söyler. Tabii bu ikrar, veli icbâr edebilecek kudrete sahipse ancak geçerlidir. Aksi durumda bu ikrâr kabul edilmez. Müellif velisiz yapılan bir nikâh akdinde, birliktelik meydana gelmişse mehrin gerekli olduğunu ve zina haddinin uygulanmayacağını belirtir. Bunun sebebini ise akdin sahih olup olmadığı konusundaki ihtilaf nedeniyle şüphenin oluşması şeklinde açıklar. Ona göre meydana gelen bu şüphe haddi düşürür. Mezhebin ileri gelen bazı müçtehidlerinin haddin gerekmediği hükmüne muhalif olduklarını rumuzla belirtir. Gazzâlî Hanefî bir hâkimin bu şekilde yapılmış bir nikâhın sıhhati konusunda verdiği hükümün ise bozulamayacağını bildirir.⁴⁹⁵

Gazzâlî, bu açıklamalardan sonra nikâhın rükünleri konusunu noktalar ve velâyet hükümleri konusuna geçer.

3.1.3.4.2. Velayet Hükümleri

Gazzâlî *el-Vecîz*'de velayet sebeplerini iki babda işler. Bu bablardan birincisi olan “Veliler” konusunu ise sekiz fasla ayırır. “Velayet Sebepleri”, “Velilerin Tertibi”, “Velayeti Düşüren Sebepler”, “Tek Kişinin Akdin İki Tarafında Bulunması”, Vekâlet”, “Veliliğin Gerekleri”, “Kefaet”, “Aynı Düzeydeki Velilerin Çoğalması” konuları bu fasıllarda yer alır. Biz bunlardan bir kısmını zikretmekle yetineceğiz.

3.1.3.4.2.1. Velayet Sebepleri

Gazzâlî velayet sebeplerinin dört olduğunu zikreder. Bunlardan birincisi babalıktır ve baba küçük de olsa, buluğa ermiş de olsa bakire kızını ondan izin almadan evlendirme hakkına sahiptir. Buluğa ermiş kızın izinsiz evlendirilmesi görüşüne Ebû Hanîfe'nin ve mezhebin ileri gelen bazı müçtehidlerinin muhalefet ettiklerini rumuzlarla belirten müellife göre babanın küçük de olsa dul kızını izinsiz evlendirme yetkisi yoktur. Küçük dulun evlendirilmesi hususunda Ebû Hanîfe'nin muhalefet ettiğini bildiren müellif, dulluğun zînâ sebebiyle ya da helal yolla olması arasında bir farkın olmadığını, ikisinde de hükmün eşit olduğunu aktarır. Kadının zîna yoluyla dul olması konusunda Ebu

⁴⁹⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 319.

⁴⁹⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 319.

Hanîfe'nin, Mâlik b. Enes'in ve mezhebin bazı müctehidlerinin aksi görüşte olduğuna yer veren Gazzâlî, ayrıca bekâretin ilişki yaşamaksızın düşme vs. gibi nedenlerden dolayı izale olmasının bekâreti ortadan kaldırmayacağını da belirtir. Bâliğa bekâr kızın evlenmeyi istemesi halinde babanın bu isteğe icabet etmesinin ise vacib olacağını bildirir. Baba, kızın evlenmesine müsaade etmediği takdirde bu kızın sultanın evlendireceğini aktarır.⁴⁹⁶

Gazzâlî velayet sebeplerinden ikincisinin asabe olduğunu belirtir. Kardeşler, amcalar gibi akrabalardan oluşan asabelerin bâliğa, âkile olan kız ya da dulü ancak rızası ile evlendireceğini zikreder. Onun ifadesine göre asabeler küçüğü ister dul olsun ister bekâr olsun farketmez her halukarda evlendiremezler. Dulun rızasının açık bir şekilde alınması gerektiğini bildiren müellif, bâkirenin susmasının onun rızası olduğunu söyler.⁴⁹⁷

Velayet sebeplerinin üçüncüsünü de sultan olarak zikreden Gazzâlî'ye göre velisi olmayan veya kayıp olan bâliğa kızın sultanı evlendirir. Evlenmek istediği halde kızını evlendirmeyen babanın kızını da sultanı evlendirir. Ancak müellif sultanın da vasînin de kendilerine vetki verilse bile küçüğü evlendiremeyeceklerini ekler.⁴⁹⁸

3.1.3.4.2.2. Velilerin Tertibi

Gazzâlî'nin velilerin tertibi hususundaki görüşlerine araştırmamızın metod bölümünde yer vermiştik. Orada da belirttiğimiz üzere Gazzâlî'ye göre ana-baba bir erkek kardeş baba bir erkek kardeşe öncelenemez çünkü anne tarafından olan bağ bu öncelenmeyi gerektirmez. Gazzâlî bu hususta mezhebin tercih edilen görüşüyle çatışmaktadır.⁴⁹⁹

3.1.3.4.2.3. Velayeti Düşüren Sebepler

Gazzâlî velâyeti düşüren sebeplerin dört olduğunu, bunların ise “Kölelik”, “Akli ortadan kaldıran şeyler”, “Fısk” ve “İhram” olduğunu zikreder. Kölenin icab da değil de kabul de tasarrufunun bulunduğunu belirten müellife göre akli ortadan kaldıran şeylerden kasıt, çocukluk, akıl hastalığı, ateh (bunaklık), sefeh (savurganlık), şarhoşluk, sağlıklı düşünmeye etki edecek kadar şiddetli hastalık, üç günü aşan baygınlık durumu ve

⁴⁹⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 321.

⁴⁹⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 321.

⁴⁹⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 322.

⁴⁹⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 322.

aralıklarla gelip giden akıl hastalığıdır. Müellif aralıklarla gelip giden akıl hastalığı hususunda mezhebin bazı müctehidlerinin ihtilaf ettiklerini belirtir.⁵⁰⁰

Buraya kadar zikrettiklerimizde incelediğimiz eserler arasında ihtilafın olmadığı görülürken velayeti gerektirenler hususunda ise diğer müctehidlerin bazı ihtilaflara yer verdikleri görülmektedir. Mesela Şirâzî *el-Mühezzeb*'de sefehînin velâyeti hususuna Şâfiî mezhebinin muhalefet ettiğini bildirir. Bu görüşlerden birine göre sefehîlik velâyete engel değildir. Çünkü bu kişilerin üzerindeki hacr, sefihînin malını kaybetme korkusu sebebiyledir. Kızını evlendirme konusunda ise böyle bir korku yoktur. Diğer görüşe göre ise sefihînin kendi nikâhında taraf olması nasıl yasak ise başkasının velisi olması da caiz değildir. Müellifin bu konuda tercih yapmadığı, görüşleri zikretmekle yetindiği görülmektedir.⁵⁰¹

Nevevî ise *el-Minhâc*'da mezhebin esas görüşüne göre sefihînin nikâhda velayet hakkına sahip olmadığını bildirir.⁵⁰²

Şirbînî'nin bu konuda iki görüş aktardığı görülmektedir. Buna göre sefihînin velayete sahip olma hakkı bulunmamaktadır. Çünkü kendisi işlerinde bile kısıtlı olması başkasının işlerinde evleviyetle kısıtlı olmasını gerektirir. Bir diğeri ise sefihî sadece malını çarçur etmesi sebebiyle hacr altına alınmıştır. Bu durum velâyetin gereklerini yerine getirme konusuna bir engel teşkil etmemektedir. Bu sebeple sefihî veli olabilmektedir.⁵⁰³

Her ne kadar sefihînin veli olamadığı konusunda Şâfiî mezhebi içerisinde görüş ayrılığının yaşandığı görülse de incelediğimiz kitaplarda sefihînin hacr altında olması nedeniyle ekseriyetle velâyet hakkına sahip olamadığı bildirilmektedir. Gazzâlî de bu görüşü desteklemektedir.

el-Vecîz'de zikredilen velayeti düşüren sebeplerden bir diğeri de velinin kör olmasıdır. Gazzâlî'ye göre körlüğün velayeti düşürmeye bir etkisi yoktur. Fâsığın velayet hakkının olmadığını belirten müellif, buraya “ح” rumuzunu koyarak Ebû Hanîfe'nin fâsığın velâyet hakkının olmadığı hususunda aksi kanatte olduğunu yani velayet hakkının olduğunu söylediğine işaret etmektedir. Fâsıktan zorla velâyet yetkisini alma hakkı konusunda zayıf bir kavilden de bahseden Gazzâlî, kâfirden böyle bir yetkinin alınamayacağını da

⁵⁰⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 322.

⁵⁰¹ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/122.

⁵⁰² Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 377.

⁵⁰³ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/208.

belirtmektedir. Bunu sebebini ise “çünkü kâfir kadının velisi de kâfirdir” diyerek açıklamaktadır.⁵⁰⁴

Fasığın velâyet yetkisinin olmadığı kâfirin ise kâfir kızın velisi olduğu konusunda mezhep içinde incelediğimiz eserler çerçevesinde ittifak edildiği görülmektedir.⁵⁰⁵

Bunlara ek olarak Şîrâzî'nin gayrimüslimlerin evliliği konusunda kâfir babanın Müslüman kızını evlendirme yetkisi olmadığı gibi, Müslüman babanın kâfir kızını evlendirme yetkisinin de olmadığı yönünde bir görüş serdettiği de görülmektedir. Şîrâzî bu hükmün sebebini aralarındaki sadâkatin kopuk olması şeklinde açıklamaktadır.⁵⁰⁶

Gazzâlî *el-Vecîz*'de velayeti düşüren sebeplerden bir diğeri için ihram olduğunu bildirir. İhramlı olmanın nikâh akdinin engellerinden olduğunu belirterek Mâlik b. Enes'in ve Ebû Hanîfe'nin bu görüşün aksini savunduklarına yer verir. Müellif ihramlılık halinin ilk tahallülden sonra nikâhta şahit olmaya ve ric'î talâktan dönmeye engel olup olmadığı hususunda bir soru sorar. Bu hususta ihtilafın olduğunu söyler ve herhangi bir görüş nakletmez. İhramlılığın velâyeti uzak veliye intikal ettirmeyeceğini de belirten Gazzâlî'ye göre bu durumda velayet, tıpkı yakın mesafedeki gâiblik gibi sultana da geçmez, bir görüşe göre düşman mesafesinde olsa da yine sultana intikal etmez. İhramlılık hali vekîlin azledilmesine de sebep olmaz. Müvekkil ihramlı halde iken vekîlin vekâlet etme hakkı da olmaz. Vekil, müvekkilinin ihramdan çıkması bekler.⁵⁰⁷

Âkidlerin veya zevcenin ihramlı olması durumunda nikâh akdinin sahih olup olmadığı konusunda Cüveynî mezhep içinde ihtilâfın olmadığını ve bu kişilerden birinin ihramlı olması halinde nikâh akdinin sahih olmayacağına yer verir. Bununla beraber müellif ihramlı şahitlerin huzurunda nikâh akdinin sahih olması konusunda Şâfî ulemânın ihtilaf ettiğini belirtir. Buna göre ihramlı şahidin huzurunda nikâh münakid olmaz. Bunun gerekçesi de “İhramlı kendisi de evlenemez başkasını da evlendiremez”⁵⁰⁸ hadisidir. Hadisin bazı rivayetlerinde “şahitlik de yapamaz” şeklinde devamının da olduğunu

⁵⁰⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 322.

⁵⁰⁵ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 4/122; Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, 12/119; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 377.

⁵⁰⁶ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 4/123.

⁵⁰⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 322.

⁵⁰⁸ Müslim, "Nikâh" 3432.

bildiren Cüveynî'ye göre bu kısım hadisten olmayıp hadise sonradan eklenmiştir. Dolayısıyla ihramlı kişilerin şahitliğinde yapılan nikâh akdi sahihtir.⁵⁰⁹

Mezhep içinde ihramlı kişinin nikâh akdindeki şahitliğinin makbul olup olmadığı konusu tartışılrsa da Gazzâlî'nin ihramlı olmanın şahitlik üzerindeki etkisinden bu başlıkta bahsetmediği görülmüştür.

Velayeti düşüren sebepler konusunda *el-Vecîz*'den aktaracaklarımız özetle bu kadar olup Şîrbînî'nin fâsığın velâyeti hususunda Gazzâlî'den birkaç fetvâ aktardığı da tespit edilmiştir. Buna göre eğer fâsıktan velâyet hakkının alınması halinde bu hak fâsık bir hâkime geçecekse veli, fâsık kişi olur. Gâzzâlî bunun gerekçesini fâsıklığın kendi zamanında bütün bölgelerde ve şahıslar arasında yayılmış olmasıyla açıklamıştır. Nevevî ve Ezrâî Gazzâlî'nin bu görüşünü mutlak olarak görüp amel edilmesi gereken bir görüş olarak kabul etmişlerdir.⁵¹⁰

Şîrbînî eserinde fâsık kimse ile alâkalı Gazzâlî'den naklettiği bir başka görüş de fîsk hususunda durumu kapalı olan bir kimsenin velâyet sorumluluğunu üstleneceği yönündedir. Gazzâlî'nin bu hususta ittifak edildiğini bildirdiğini nakleden müellife göre başka âlimlerden ihtilâf edildiği yönünde görüşler aktarılmıştır.⁵¹¹

3.1.3.4.2.4. Tek Kişinin Akdin İki Tarafını Üstlenmesi

Gazzâlî, babanın çocuğunun malı üzerinde yapılan tasarruflarda akdin iki tarafını üstlenme durumu olduğu halde dedenin taabbud nedeniyle iki torununun nikâh akdinde böyle bir yetkisinin olmadığını söyler. Bu konuyla ilgili olarak Ebû Hanîfe ve Mâlik b. Enes'in aksi kanaatte olduklarını belirtir. Yine kâdının, azatlığının ve amcaoğlunun da akdin iki tarafını üstlenmek gibi bir yetkisinin olmadığını bildirir. Bu hususta da Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes ve mezhebin önde gelen müctehidlerinin ihtilaflarına işaret eder.⁵¹²

Mezhebin tercih edilen görüşüne göre dedenin oğlunun kızı ve başka bir oğlunun oğlu şeklindeki iki torununun nikâh akdinde bir tarafın vekâletini (erkeğin) bir tarafında

⁵⁰⁹ Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, 12/406. Bahsi geçen hadisin sıhhati konusunda zikredilen görüşler için bkz. a.g.e. s. 406, 3. dipnot.

⁵¹⁰ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/209.

⁵¹¹ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/209.

⁵¹² Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 322.

velâyetini (kızın) üstlenerek akit yapması halinde bu nikâh sahih olur.⁵¹³ Gazzâlî bu konuda mezhebin tercih edilen görüşüne muhalefet etmiştir.

3.1.3.4.2.5. Vekâlet

el-Vecîz'de vekâlet konusuna da değinen Gazzâlî, velînin kızını evlendirmesi için başkasına vekâlet verebileceğini belirtir. Ancak bu velî kızı izinsiz olarak evlendirme yetkisine sahip olan velîdir (baba ve dede), icbârî evlenme yetkisine sahip olmayan kişiler ise kızıdan izin almadan vekil tayin edemez. Müellif kızın evleneceği kişi hususunda velinin vekil için bir tayinde bulunmasının da daha güçlü görüşe göre şart olmadığını söyler. Gazzâlî'ye göre kız beni evlendir dediği halde evlenmek istediği kişi kızın dengi değilse vekili onu evlendirmeme yetkisine de sahiptir.⁵¹⁴

Nevevî Gazzâlî'nin zikrettiklerine ek olarak mücbir olmayan velinin vekil tayin etmesinden de bahseder. Buna göre kız ya da kadın velisine “vekil tâyin et” der veli de tayin ederse vekâlet geçerli olur. Kızın/kadının velisine “beni evlendir” demesi velinin vekil tayin etmesi hususunda yeterlidir. Ancak kızın ya da kadının izni olmaksızın mücbir olmayan veli vekil tayin etse sahih olan görüşe göre bu geçerli değildir.⁵¹⁵

3.1.3.4.2.6. Kefâet

Gazzâlî eserinde kefâet hususuna da yer verir. Denkliğin beş özelliğe bakılarak belirleneceğini söyleyen müellif, bunların muhayyerliği gerektirecek bir ayıptan arı olmak, hür olmak, Hz. Peygamber'in, âlimlerin ve fazîlet sahibi kişilerin soylarına mensup olmak, iffet ve meslek olduğunu belirtir. Gazzâlî denklikte itibâr edilmeyecek şeylerin ise iki vecihten en meşhuruna göre güzellik olduğunu söyler. Ayrıca denklikte esas olan hasletlerden biri diğer özelliklerle mukabele edilemez. Mesela Hz. Peygamber'in nesebinden olmanın fazileti diğer faziletlerle mukayese edilemez. Bir eksiklik, başka bir faziletle telafi edilemez.⁵¹⁶

Gazzâlî *el-Vecîz*'de denkliğin arandığı özelliklerin beş olması hususunda Ebû Hanîfe'nin, Mâlik b. Enes'in ve Şâfiî mezhebinin önde gelen bazı müçtehidlerinin farklı görüşte

⁵¹³ Râfî, *el-Muharrer*, 954; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 379; Râfî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 7/564.

⁵¹⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 322, 323.

⁵¹⁵ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 377.

⁵¹⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 323.

olduklarını rumuzlarla bildirir.⁵¹⁷ Bu duruma istinaden denklik konusunda Şâfî mezhebinde ihtilaflar olduğu görülmektedir. Mehâmîlî *el-Lübâb*'da deklîğin beş şeyde olması gerektiğini bunların da nesepte eşitlik, hürriyet, zanaat, din ve ayıplardan hâli olmak olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁸

Şîrâzî eserinde denkliğin din, neseb, hürriyet ve sanatta aranması gerektiğini bildirirken⁵¹⁹ Râfî *el-Muharrer*'de Gazzâlî'nin saydığı özellikleri aktarır. Ancak, neseb konusunda Gazzâlî Hz. Peygamber'in, âlimlerin meşhurlarının ve fazilet sahibi kimselerin soyundan olması hususunda denkliğin aranacağına yer vermişken, Râfî, Arab kadının acem erkekten üstünlüğüne, Kureyşli kadının Kureyşli olmayan erkeğe denk olmamasından, Haşimoğulları ve Muttaliboğullarından bir kadının bu soylara mensup olmayan bir erkeğe denk olmadığından bahsetmiştir.⁵²⁰

Nevevî'nin de hem *er-Ravdâ*'da hem de *el-Mihâc*'da, Araplar'ın ve bazı kabilelerin üstünlüğünü aktardığı görülmektedir.⁵²¹

Şîrbînî eserinde denklik konusunda Nevevî'nin görüşlerini şerh ederken Araplar'ın üstünlüğünü Müslim'den naklettiği "*Allah Araplar içinden Kinâne'yi, Kinâne içinden Kureyş'i, Kureyş içinden ise Haşimoğulları'nı üstün kıldı*"⁵²² hadisine dayandırır. Bu konunun detaylarını da paylaşan Şîrbînî, Araplar dışındaki milletler arasında da bu minvalde bir üstünlük olup olmadığı hususunda mezhep içerisinde iki görüş olduğunu bildirir. Bu görüşlerden birine göre nasıl ki Araplar diğer ırklara üstünse bazı ırklar da diğerlerine göre üstündür. Buna göre İranlılar ve İsrailoğulları Kıptîlerden daha üstündür. Müellifin bu husustaki delili Hz. Peygamber'den rivayet edilen "*Din Süreyya yıldızına çıksa İranlılardan bir adam onu alır*"⁵²³ ve İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerin diğer milletlere nazaran çok olmasıdır. Bu konudaki ikinci görüş ise Mâverdî'den gelmektedir. Bu görüşe göre Arap olmayanlarda neseb eşittir birinin bir diğerine üstünlüğü yoktur.⁵²⁴

⁵¹⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 323.

⁵¹⁸ Mehâmîlî, *el-Lübâb*, 303.

⁵¹⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 4/131.

⁵²⁰ Râfî, *el-Muharrer*, 956.

⁵²¹ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 379; Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1194.

⁵²² Müslim, "Fezâil", 5897.

⁵²³ Buhârî, "Tefsir" 4897.

⁵²⁴ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/222, 223.

Her ne kadar Şirbînî'nin denklikte dikkate alınan hususlar konusunda *el-Minhâc*'da belirtilen hususları, üzerinde ittifak edilen hususlar olarak sunsa da Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de yukarıda da zikrettiğimiz üzere Arapların üstünlüğü ya da bahsi geçen kabilelerin üstünlüğüne dair bir görüş aktarmadığı görülmektedir. Gazzâlî ırk olarak üstünlüğü sadece Hz. Peygamber'in soyundan olmaya, âlim ve takvâ sahibi olan kişilere bağlı olmaya ilintilemiştir.

Şirbînî denklikte dikkate alınmayan konularda ise Cüveynî ve Gazzâlî'ye atıfta bulunarak onların nesebin şerefindeki denklik konusunda serdettiği durumlara yer vermiştir. Bunlar yukarıda da zikrettiğimiz üzere Hz. Peygamber'in nesebine bağlanmak, âlimlere bağlanmak, sâlih ve takvâ sahibi olan kimselere bağlanmaktır. Bu konuda Râfî'nin Gazzâlî ve Cüveynî'yi desteklemediğini bildiren müellif, İsnevî'nin ise neseb olarak denklik konusunda bu görüşleri desteklediğini aktarmaktadır.⁵²⁵

el-Vecîz'in velayet hükümleri ile ilgili birinci babından aktaracaklarımız özetle bu kadar olup Gazzâlî'nin nikâhta velâyet konusunda bazen mezhep içi ittifak edilen tercihlere muhalif olduğu görülmektedir. Mesela velâyetin asabeye geçmesi konusunda ana-baba bir kardeşin öncelenmesi hususu bunlardandır. Müellifin bazı fetvalarının da mezhep içerisinde mutlak kabul gördüğü de anlaşılmaktadır. Fâsık veliden velâyet hakkının alınıp fâsık hâkime intikal etmesi durumunda serdettiği görüşler bu niteliktedir. Gazzâlî'nin velâyet konusunda en ilginç düşüncesi ise mezhep içerisinde ırkların üstünlüğü hususunda genel kabul görmüş durumlara yaklaşımıdır. O, Hz. Peygamber'in soyundan olmayı bir üstünlük vesilesi olarak görse de Araplara ve bahsi geçen kabilelere bir üstünlük atfetmemiştir. Ayrıca âlimler ve sâihlere bağlı olmayı üstünlük vesilesi kılması, üstünlüğün ırk ile değil takvâ ile olduğuna bir vurgu gibi görünmektedir. Bu durumlar dışında müellifin velâyet konusunda mezhep içi kabullere riayet ettiği ve muhteva olarak aktardıklarımızın yanısıra kendisine tevarüs eden mirası sistemleştirerek sonraki nesillere derli toplu, tutarlı ve öz bir şekilde aktardığı görülmektedir.

3.1.4. Velâyet Altındaki Kişi ile İlgili Hükümler

Nikâh akdinde küçüklük, akıl hastalığı, sefehlik, kölelik ve kadınlık dışındaki hallerde velâyetin bulunmadığını bildiren Gazzâlî, velâyet konusunda kadınlık ve çocukluk

⁵²⁵ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/224.

hükümlerinin öncelendiğini bildirmiştir. Büyük akıl hastasının ise ihtiyaç hâsıl olması durumunda babası tarafından evlendirileceğini belirten müellife göre bu kişi birden fazla evlendirilemez. Âkil çocuk ise velisi tarafında birden fazla evlendirilebilir. Akıl hastası olan çocuk evlendirilemez.⁵²⁶

Akıl hastası olan kızın/kadının ister küçük olsun ister büyük olsun, bekâr ya da dul olsun maslahatına binaen evlendirilebileceğini belirten Gazzâlî, küçük dul konusunda bir vechin daha bulunduğunu belirterek onun evlendirilemeyeceğini bildirir. Kız âkil olduktan sonra aklını kaybetmişse velisi kız sağlıklı halde iken velayetinin gerekleri ne ise onları uygular.⁵²⁷

Bâliğa, yetim, akıl hastası olan kızın ise ihtiyacın hâsıl olması halinde sultan tarafından evlendirileceğini söyleyen Gazzâlî, bu evlilik akrabaları ile istişâre edilerek yapılır der ve bu kızın evlendirilmesi için yapılan istişârenin iki vecihten birine göre vâcib olduğunu da ekler. Mezhebin ileri gelen bazı müctehidlerinin bu kızın evlendirilmesi görüşüne muhalefet ettiklerini belirtir. Müellif bu durumdaki kızın ihtiyaç hâsıl olmadan evlendirilmesini ise “ve kîle” (و قيل) deyip zayıf bir görüş olarak aktarır.⁵²⁸

Sefehte ise icbâri bir evliliğin mümkün olmadığını bildiren Gazzâlî, bunun sebebini sefihin bâliğ olması ile açıklar. Yani velisi sefih adına bir akdi kabul edecekse sefihin izni gerekir. Ancak sefihin bağımsız olmadığını da belirten müellif, bunun sebebini de hacr altında olmasıyla açıklar. Sefihin velisinin, evleneceği kadını tayin etmesi halinde o kadından başkası ile evlenemeyeceğini belirten Gazzâlî, bu kadının mehrinin mehr-i misil olduğunu söyler ve eğer veli bir mehir takdir etmişse ve sefih de o mehri arttırmışsa akdin sahih olduğunu, ancak sefihin ziyadesinin düştüğünü bildirir. Mezhepten bazılarının bu görüşe muhalefet ettiklerine de yer verir. Velisi sefihin evleneceği kişiyi tayin etmeyip sadece izin vermesi halinde akdin sahih olduğu hususunda bir görüş olduğunu da söyleyen müellif, bu durumda da kadına mehri misilin gerektiğini bildirir.⁵²⁹

Gazzâlî sefihin velisinden izinsiz evlenmesi halinde akdin fâsit olacağını zikreder. Bu evlilikte ilişki yaşanmışsa mehrin gerekemeyeceğini belirtir. Bu hükmünde birşeyi satın alıp telef etmesine kıyasen verildiğini söyler. Bu mehrin taabbudî olarak verilmesi

⁵²⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 324.

⁵²⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 324.

⁵²⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 324.

⁵²⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 324.

gerektiği konusunda zayıf bir görüşten de bahseder. Bir başka zayıf görüşe göre ise mal denilebilecek en az şey ne ise o kadar mehirin verileceğini aktarır. Müellif sefihin velisinden evlenmek için izin istediği halde velisi izin vermezse onun bağımsız olarak tasarrufta bulunmasının doğru olmadığını belirtir. Bu durumda sultanın sefihin evlenmesi için izin vereceğini beyan eder. Sefihin kendisini evlendirecek bir hâkim bulamaması durumunda ise kendi nikâh tasarrufunun geçerli olduğunu bildirir.⁵³⁰

Sefihin evlenmesi konusunda Cüveynî onun velisinden izinsiz evlenemeyeceğini söyler. Aynı zamanda o sefihin de velisi tarafından ondan izinsiz evlendirilemeyeceğini belirtir. Müellif, sefihin velisi tarafından izni olmadan da evlendirilebileceği hususunda bir nass (Şâfiî'nin cedîd görüşü) olduğunu bildirdikten sonra, onun velisi tarafından izni olmadan evlendirilemeyeceği yönünde bir kavlin bulunduğundan da söz eder. Bu iki görüşün iki kavil (Şâfiî'nin birbiriyle çatışır gibi görünen görüşlerine kavil denir) olmadığını, aksine iki halin ihtilafı olduğunu bildirir. Şöyle ki sefihin evlendirilmesi konusunda babası, dedesi veya vasîsi onu evlendirmeyi isterse hâkim izin verir ve sefih evlendirilir. Ancak kendisine izin verilmemiş vasi sefih evlendirmek istese onun böyle bir tasarrufa hakkı yoktur. Burada zikredilenler reşit olduktan sonra kendisinde sefihlik emmareleri görülen şahıs içindir. Bir çocuk sefih olarak buluğa ermişse onun velisi babası, babası yoksa dedesidir. Ancak çocuk reşit olarak buluğa ermişse onun velisi hâkim veya hâkimin atadığı vasîdir. Şâfiî'nin birbiriyle çatışıyor gibi görülen bu fetvâları ise bu iki farklı duruma istinaden verdiği hükümlerdir.⁵³¹

Gazzâlî sonrası eserlerde Cüveynî ve Gazzâlî'nin zikrettiklerine ek olarak pek çok hüküm bulunmaktadır. Gazzâlî'nin eserini olabildiğince ihtisar sunma çabası, bazı önemli mevzuların eserde yer almamasına neden olmuştur. Mesela Gazzâlî'nin sefihin velisinden izinsiz bir şekilde yaptığı akdin fâsit olduğu görüşünü yukarıda zikretmiştik. Şirbînî bu akdin bâtl olduğunu söylemiştir. Şirbînî'ye göre yapılan bu akdin bâtl olması nedeniyle sefih ve evlendiği kadın birbirinden ayrılır, bu kadın reşit ise ve aralarında cinsel birliktelik yaşanmışsa mehir olarak sefihin bir şey ödemesi gerekmez demiştir. Bu durumda bu kişilere had cezası uygulanmayacağını da bildiren Şirbînî, eğer bu birliktelikten bir çocuk olmuşsa bu çocuğun nesebinin babaya bağlanacağını zikretmiştir.

⁵³⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 324, 325.

⁵³¹ Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, 12/56, 57.

İncelediğimiz eselerde sefihin izinsiz kendi başına yaptığı akdin bâtil olduğu zikredilse de Gazzâlî'nin bu akde fasit demesi dikkat çekici bir durumdur.

Velâyet konusunda Gazzâlî'nin aktardığı hususlar bunlarla sınırlı olmasa da biz örneklem olarak bu kadarını zikretmekle iktifâ edeceğiz.

3.1.5. Evlilik Engelleri

Gazzâlî nikâh konusunun “kısm” diye isimlendirdiği üçüncü bölümünü evliliğe mâni olan durumlara ayırır. Evlilik engellerini dört cinste inceleyen müellif, bunların akrabalık, musâhara, milk – kölelik ve küfür olduğunu söyler.⁵³²

3.1.5.1. Sürekli Evlilik Engelleri

3.1.5.1.1. Akrabalık

Müellif, birinci cinste akrabalık veya süt hısımlığı veya sıhriyet nedeniyle mahremiyetin olduğunu ve aralarında bu tür bağ bulunan kişilerin nikâh akdi kuramayacaklarını söyler. Akrabalık nedeniyle mahremiyetin yedi olduğunu belirten Gazzâlî, bunların anneler, kızlar, kız kardeşler, kız ve erkek kardeşlerin kızları, halalar ve teyzeler olduğunu bildirir. Amca çocukları, hala ve teyze çocuklarının ise haram olmadığını belirtir.⁵³³

Gazzâlî anneden kastın kimler olduğu konusuna açıklık getirir ve der ki: Senin annen ve bir vasıta (doğum) veya vasıtasız bir şekilde senin nesebinin ulaştığı her kadın, senin annendir. Müellif bunun genel bir kuralı olduğunu da söyler. Bu durumda kişinin usulü ve fusulü ona haram olur. Yine ilk usullerinin fasılları, ilk asıldan sonraki her aslın ilk faslı ne kadar yukarı doğru çıkarsa çıksın onlarla evlenmesi de o kişiye haram olur. Gazzâlî zina mahsülü bir çocuğun annesi dışında kimseye haram olmayacağını da belirtir. O burada yalnızca anneyi istisnâ tutarak bu çocuğun erkek olması durumunda sadece anneye haram olacağını, ancak diğer durumlarda baba, amca vs. gibi kişilere haram olmayacağını bildirir. Çocuğun anne dışında kimseye haram olmayacağı konusunda Ebû Hanîfe'nin aksi kanaatte olduğunu “ح” rumuzuyla belirtir. Liân sonucu reddedilen çocuk

⁵³² Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 326.

⁵³³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 326.

hususunda ise iki vechin bulunduğunu belirten müellif bu konuya girmeden radâ sebebiyle mahremiyete geçer.⁵³⁴

Şâfiî mezhebinde zina mahsülü çocuğun yukarda geçen hükmü dışında akrabalık nedeniyle haramlık hususunda bir ihtilaf yaşanmadığı görülmektedir. Ancak zinanın sıhriyet haramlığına sebep olup olmadığı konusunda üç görüşün bulunduğu aktarılmaktadır. Şöyle ki, Râfiî zina sonucu bir kız çocuğunun dünyaya gelmesi halinde zânînin kerahatle birlikte onunla evlenebileceğini belirtir. Bu hükmün sebebini kızın zânîye yabancı olmasıyla açıklar. Hükümdeki kerahatin sebebini ise ilk olarak Şâfiî ulemanın bu husus hakkındaki ihtilâfına bağlar ve bu görüş ayrılığından kurtulmak için böyle bir hükmün verildiğini söyler. İkinci olarak da bu kızın o erkeğin sulbünden gelmesi ihtimali olduğu için mekruh kabul edildiğini, Şâfiî ulemânın bir kısmının bu sebeple mekruhluk hükmünü verdiğini ve Kâdı Rûyânî'nin de mekruhtur diyenlerden olduğunu söyler. Bu kızın zânîye kerahatle birlikte helâl olmasını bu ihtilafa bağlamanın ise mezhebin görüşü olduğunu aktarır.⁵³⁵

Râfiî Şâfiî mezhebi cihetinden zâni ve ondan doğan kızın hükmünün bu şekilde olduğunu belirterek zina sonucu dünyaya gelen kızın zânînin nikâhına mahal olup olamayacağı konusunda mezhepler arasında da farklı görüşlerin bulunduğunu bildirir. Zânînin bu kızla evlenmesinin câiz olmadığı yönündeki görüşün Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel'e ait olduğunu belirterek bu kızın zânînin kızı olduğu hususunda şüphe olmaması sebebiyle bu müçtehidlerin, böyle bir hüküm verdiklerini zikreder. Bu hususta Mâlik b. Enes için o bizim yardımcımızdır nitelemesinde bulunur. Buradan Mâlik b. Enes'in de bu kızın zina eden erkeğin nikâhına mahal olabileceği görüşünü savunduğu anlaşılmaktadır.⁵³⁶

Şirâzî *el-Mühezzeb*'de bahsi geçen durumdaki kızın o erkeğin nikâhına mahal olacağını âyetten, hadisten delillerle ispatlamaya çalışır.⁵³⁷

Nevevî ise bir erkeğin zina etmesi sonucunda doğan kızın o erkeğe helâl, bir kadının zina etmesi sonucu doğan çocuğun ise o kadına haram olduğunu belirtir.⁵³⁸

⁵³⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 326.

⁵³⁵ Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 8/30.

⁵³⁶ Râfiî, *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*, 8/31.

⁵³⁷ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/147.

⁵³⁸ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 383.

Şirbînî Nevevî'nin bu görüşünü verdikten sonra onun zina yoluyla ilişkiden doğan çocuğun mirasçılık vb. hükümlerin ortaya çıkmasına sebep olmaması nedeniyle nikâh konusunda da haramlığın ortaya çıkmayacağını bildirdiğini aktarır. Şirbînî bu görüş dışında iki görüşün daha bulunduğunu söyler. Bunlardan ilkinin zayıf olarak niteler ve bu görüşe göre zina mahsülü kız, o erkeğe mutlak manâda haramdır. Diğerine göre ise bu kızın o zina münasebetinden doğduğu kesin sabit olursa, bu kız o erkeğe haram olur.⁵³⁹

Temel referans kaynağımız olan eserlerde zina mahsülü kızın zânînin nikâhının mahalli olabileceği görüşünün hâkim durumda olduğu görülmektedir. Ancak kadın cihetinden ve zina edenlerin akrabaları cihetinden hükmün ne olacağı hususunda Gazzâlî öncesi kitaplarda bir açıklamaya rastlanmamıştır. Zina münasebetiyle doğan çocuğun anne haricinde herkese helâl olacağını tek cümle ile aktaran Gazzâlî'nin uzun uzun açıklama gerektiren durumlara en kestirme yoldan cevap verdiği görülmektedir. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Nevevî de zina eden kadın açısından hükmün ne olacağına değinmiştir.

3.1.5.1.2. Süt Hısımlığı

Gazzâlî evlilik engellerinin birinci cinsinin ikinci konusu olarak süt hısımlığını ele alır. O bu konuda mezhep içerisinde herhangi bir görüş ayrılığında söz etmez ve nesep haram olanlar süttten de haram olurlar deyip bu cümleyi açıklar. Buna göre “seni emziren, seni emzireni emziren, seni doğuran ve doğurtanı emziren, seni emziren kadını doğuran veya onun süütünün sahibini doğuran bütün kadınlar, senin annendir” der. Buna ilaveten emzirenin nesebindeki bütün kadınların da haram olacağını söyler. Müellif sütannenin kız kardeşi senin teyzendir, sütannenin erkek kardeşi senin dayındır deyip nesep hükümlerinin tümünün radâda da geçerli olacağını belirtir. Eğer bir kişinin sütkardeşi bir köy halkına karışsa ve bu sütkardeşin kimliği bilinmese, bu kişinin o köy halkından biriyle evlenmesinin câiz olacağını bildirir. Bu köydeki kadınlar sınırlı sayıda ise o zaman o kadınlardan biri ile evlenmenin câiz olmayacağını aktarır.⁵⁴⁰

Bu açıklamalardan sonra dünürlük/hısımlık yoluyla oluşan sıhriyet engeline değinir.

⁵³⁹ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/233.

⁵⁴⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 326.

3.1.5.1.3. Hürmeti Musâhara

Gazzâlî hısımlık sebebiyle oluşan haramlığı açıklarken bu kişiler arasında sırf sahih bir nikâh sonucu sıhriyetin oluşacağına vurgu yapar. Yani burada da zina yoluyla bir haramlığın oluşmayacağına dikkat çekmek ister. Müellif sıhriyet hısımlarının da eşlerin emzirme ve nesep yoluyla anneleri, çocukların ve torunların eşleri, dede ve babanın eşleri, ilişkide bulunmuş eşlerin başka kocadan olan kızları olduğunu söyler. Ayrıca şüphe ile ilişkide bulunmuşsa yukarıda zikredilen dört cihetten de sıhriyet haramlığının meydana geleceğini bildirir. Zina yoluyla olan birlikteliğin haramlık meydana getirmeyeceğini tekrar zikreder. Gazzâlî şüphe ile girilen ilişki sonucunda kadına mehir verilmesi gerektiğini, dokunmanın ise cinsel ilişkiye girmek gibi olmadığını belirterek bunun hürmeti musaharaya sebep olmayacağını söyler ve bu duruma iki kavilden en sahihine göre diyerek tercihte bulunur.⁵⁴¹

Şirâzî eserinde Gazzâlî'nin zikrettiklerine ilave olarak eşlerin annelerinin haram olmasını ilişki olsun olmasın kaydı ile açıklığa kavuşturur. Buradaki ilişki vurgusu kadının başka kocadan olan kızının ilişki sonrasında erkeğe haram olmasından ileri gelmektedir. Çünkü sahih bir evlilikte birleşme meydana gelmedikçe kadının başka kocadan olan kızı nikâhlandığı erkeğe haram olmaz. Ama ister birliktelik yaşansın ister yaşanmasın kadının annesi nikâhlandığı erkeğe ebediyen haram olur. Bunun dışında yukarıda zikredilen cihetlerden haramlığın milk yani bir cariye edinip onunla ilişkide bulunulması yoluyla da meydana geleceğini bildirir.⁵⁴²

İncelemeye tabi tuttuğumuz kaynakların hepsinde evlilik engellerinin Gazzâlî'nin de zikrettiği üzere akrabalık, süt emzirme ve sıhriyet olduğu hususunda ihtilaf olmadığı görülmektedir. Zaten Gazzâlî'nin de dokunmanın cinsel ilişki gibi sıhriyet haramlığı doğurup doğurmadığı dışında bu husustaki bir ihtilaftan bahsetmediğini belirtmiştik. Şirbînî dokunmanın sıhriyet haramlığı doğurup doğurmadığı konusunda Şâfiî'nin iki kavilden bahsetmiştir. Bunlardan birine göre şehvetle dokunma, öpme vs. cinsel ilişki gibi değildir ve sıhriyet haramlığı doğurmaz. Şirbînî bunu “daha sahih olan görüşe göre” diyerek zikretmiştir. Diğer kavle göre ise bu münasebetler de kadından haz almaya sebep olduğu için cinsel birliktelik gibi kabul edilmelidir ve sıhriyet haramlığını getirir.

⁵⁴¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 326.

⁵⁴² Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/145.

Müellif “şehvet” kaydının Nevevî tarafından eklendiğini belirterek şehvetsiz bir dokunma ile haramlığın meydana gelmeyeceğini belirtmiştir.⁵⁴³

3.1.5.2. Geçici Evlilik Engelleri

Gazzâlî evlilik engellerinin ikinci cüz’ünü geçici evlilik engellerine ayırır. Buna göre geçici olarak evlenmeye mani olan durumlar üçtür. Bunlar aynı nikâh altında birleştirmenin mümkün olmaması, kölelik ve küfürdür.

3.1.5.2.1. Aynı Nikâhta Birleştirememe Engeli

Gazzâlî iki kız kardeşi birlikte nikâhlamanın câiz olmadığını belirterek, kardeşlerden ilk nikâhladığını bâin talâkla boşamadığı sürece diğerini nikâhlamanın caiz olmayacağını söyler. Bu ikisini aynı nikâhta birleştirmek de caiz değildir. Aralarında süten ve nesepten dolayı biri erkek kabul edildiğinde evlenmeleri haram olacak iki kadını bir nikâhta birleştirmenin de câiz olmadığını söyleyen müellif, bir kadınla, onun kocasının annesini ve başka kadından olan üvey kızını biri erkek kabul edildiğinde aralarındaki nikâh sahih olmasa bile birlikte nikâhlamanın câiz olduğunu belirtir.⁵⁴⁴

Gazzâlî bir kişi iki kız kardeşi cariye olarak satın alsa ve onlardan biriyle ilişkiye girse, diğeri ile ilişkiye girmiş olduğu cariyeyi satmadıkça veya başkasına nikâhlanmadıkça veya kitâbet akdi yapıp kendisine haram kılmadıkça ya da azâd etmedikçe ilişkiye giremeyeceğini söyler. Müellif cariyenin evlendirilmesi ve kitâbet akdi yapılması durumlarının yanına “ح” rumuzunu koyarak Ebû Hanîfe’nin bu durumlar gerçekleşse de o kişinin ilişkiye girdiği cariyenin kız kardeşi olan cariyesiyle ilişkiye giremeyeceği görüşünde olduğunu belirtir. Gazzâlî’ye göre bu cariyenin hayızlı olması, iddet bekliyor olması ve ihramda olması kardeşi olan cariyesi ile ilişkiye girmesi için yeterli bir ayrılık durumu değildir. Gazzâlî burada cariyenin rehin verilmesi veya muhayyerlik şartıyla satılması durumunun diğer cariye ile ilişkide bulunmak için yeterli olup olmadığını sorar ve burada ihtilaf olduğunu bildirip herhangi bir açıklamada bulunmaz. Son olarak eğer bu kadınlardan biri ile ilişki yaşadıktan sonra kız kardeşi ile nikâhlansa bu nikâhın sahih olduğunu, ancak ilişkiye girdiği cariyenin artık kendisine haram olduğunu belirtir.⁵⁴⁵

⁵⁴³ Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, 3/237.

⁵⁴⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 326.

⁵⁴⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 326, 327.

3.1.5.2.2. Şer'î Adet Engeli

Müellif nikâhın geçici mânilerinden aynı nikâh altında birleştirme sebebiyle oluşan engelin ikinci bir durumu olarak da, bir kişinin nikâhında olan dört kadın üzerine beşinci ile evlenmesinin câiz olmadığı hususunu zikreder. Bu dört kadından birini bâin talâkla boşaması durumunda ancak bir başkasıyla evlenmesinin helâl olacağını aktarır. Bu boşama ric'î ise iddet bitmeden beşinci ile evlenmek helâl olmaz. Kölenin ise ikiden fazla evlenemeyeceğini belirtir. Mâlik b. Enes'in kölenin ikiden fazla evlenemeyeceği hususunda aksi görüşte olduğuna rumuzla yer verir. Gazzâlî bir erkek beş hür kadını bir akitte nikâhlarsa ve bu beş kadın içinden ikisi kardeş olursa bu kardeşlerin ikisinin de nikâhının bâtil olduğunu söyler. Kalanlarla ilgili olarak ise bir kavil bulunduğunu ve bu kavle göre de akdin bölünmüş (tefrîku's-safka) olduğunu belirterek kalan üç kadının nikâhının sahih olduğuna dair görüş belirtir.⁵⁴⁶

3.1.5.2.3. Üç Talâkla Boşanmış Olma Engeli

Gazzâlî geçici nikâh engellerinden bir diğer mesele olarak da üç talâkla boşanmış bir kadının ve o kadını yeniden nikâhına almak isteyen erkeğin durumundan söz eder. Buna göre bu kadın sahih bir evlilik yapıp bu eşiyile cinsel birliktelik yaşamadıkça boşandığı kocası onunla tekrar evlenmek isterse, bu kadın o erkeğe helâl olmaz. Bu birlikteliğin şüpheli olmasının da tekrar evlenmek için kâfi olmadığını belirterek birlikteliğin nasıl olması gerektiğinin ayrıntılarına yer verir. Müellif bu kadının sahih bir evlilik yaptığı bir çocuk veya cinsel iktidarsız bir erkekle, ayrıntılarına yer verdiği şekilde yaşanan bir birlikteliği sonucunda ve boşanması durumunda eski kocasıyla yeniden evlenmesi için arada bir engelin kalmayacağını belirtir.⁵⁴⁷

Yine üç talâkla boşadığı eski karısını tekrar nikâhına almak isteyen bir adamın o kadını küçük kölesiyle evlendirip ayrıntılarını bildirdiği şekilde bir birlikteliği sağladıktan sonra kölesini satarak nikâhının feshine sebep olması durumunun da câiz bir tasarruf olduğunu söyler. Kölenin nikâha zorlanmasının da bir kavle göre cevazının olduğunu belirten Gazzâlî, böylece bu yöntemle başkasının nikâhının defedilmesi sağlanmış olur der.⁵⁴⁸

⁵⁴⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 327.

⁵⁴⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 327.

⁵⁴⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 327.

Kadın talâk şartıyla nikâhlansa bu akdin bir veche göre fâsit olduğunu bildiren müellife göre bu tür bir evlilikle eski kocaya helâl olma durumunun gerçekleşmeyeceğini belirtir. Bu hususa mezhebin ileri gelen bazı müçtehidlerinin ihtilâf ettiğini, yani helâllığın meydana geleceği hususunda görüş ileri sürdüklerini “ج” rumuzuyla aktarır. Cinsel birliktelik olmaması şartının yapılan bir nikâh akdini fâsit kılıp kılmayacağı hususunda bir soru sorar, bunda ihtilaf vardır der ve kadını eski kocasına helâl kılma dışında bir şartın, nikâh akdini ifsâd edeceğini belirtir.⁵⁴⁹

Geçici nikâh engelleri konusunda Gazzâlî öncesi eserlerden Şirâzî'nin *el-Mühezzeb*'inde müellifin geçici evlilik engellerinin neseb, musahara ve iki kız kardeş olan cariyelerinden biri ile ilişki yaşamanın diğeri için geçici haramlık doğuracağına yer verildiği görülür. İki kız kardeşi tek bir nikâhta birleştirmenin ayetle⁵⁵⁰ haram kılındığını bildiren müellif, bu durumun rahim akrabalığının kopmasına sebep olacağını söyleyerek hikmetinden de bahseder. Sadece kız kardeşlerin değil kadının halası ve teyzesi ile de aynı nikâhta birleştirilmesinin neseben haram olmasını da ele alır. Gazzâlî *el-Vecîz*'de bu durumlara daha önce değindiği için konuyu neseben haramlık diyerek zikretmiş, ayrıntıları tekrar etmemiştir.

Bahsedilen kadınların aynı nikâh altında birleştirilmesi halinde nikâhın bâtil olduğunu söyleyen Şirâzî, biriyle nikâh kıydıktan sonra diğeriyle nikâh kıyılması halinde ikincinin nikâhının bâtil olduğunu belirtir. Aynı nikâh altında birleşmesi haram olan iki kadından biri ile evlenip boşansa bu boşama bâin talâk ise diğeriyle evlenmesi helâl olur diyerek boşamanın ric'î talâk ile olması durumuna yer verir. Bu durumda kadın ric'î talâkla boşanmışsa, bu kadının iddetinin sona ermesi halinde diğer kadın ile nikâhlanmak helâl olur der. Velev ki erkek bu kadının iddeti bitti dese ve kadınında bunu inkâr etmesi gibi bir durumu ortaya çıksa, bu adamın sözü kabul edilmez ve kadının iddet sırasındaki nafaka ve barınma hakkının devam edeceğini söyler. Eğer erkeğin bu iddetin sona erdiği yönündeki ikrârı kabul edilirse evlenmek istediği diğer kadınla nikâhına da cevaz verilir diyerek bu durumun, o erkek ile Allah arasında bir hak olarak kalacağına işaret eder.⁵⁵¹

Gazzâlî'den farklı olarak pek çok fer'î meseleleri de ele alan Şirâzî putperest bir erkeğin putperest bir kadınla nikâhlanması ve ilişki yaşaması sonrasında Müslüman olması

⁵⁴⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 327.

⁵⁵⁰ en-Nisâ 4/23.

⁵⁵¹ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/148.

durumunda o putperest kadının kız kardeşiyle iddeti içinde nikâhlanmasının sahih olmadığını bildirir. Bu hususta Müzenî'den bir görüşte aktaran Şirâzî, bu kadının nikâhının, diğer kadının Müslüman olması üzerine mevkuf olduğunu ve eğer putperest kadın iddeti son bulana kadar Müslüman olmaz ise kız kardeşi ile kıyılan nikâhın sahih olacağını aktarır.⁵⁵²

Gazzâlî sonrası incelediğimiz eserlerden *el-Minhâc*'da Nevevî'nin bazı konularda Gazzâlî'ye muhalefet ettiği görülür. Örneğin Nevevî bir adamın karısını üç kez boşaması sonrası veya cariyesini iki kez boşaması sonrasında onunla tekrar evlenmek istemesi durumunda bu kadının başka bir erkekle sahih bir nikâh ve tam bir cinsel birlitlik yaşamadıkça o kişiye helâl olmayacağını bildirir. Gazzâlî, bu birlikteliğin bir çocuk veya iktidarsız biri ile yaşanmasında helâl kılma için yeterli olduğunu söylediğine yukarıda yer vermiştik. Nevevî ise bu kişinin ilişkide bulunabilecek kapasitede bir erkek olup, çocuk olmaması gerektiğini şart koşar.⁵⁵³

Şirbînî Gazzâlî'nin aksine yukarıda geçen mevzuda kadının evlendiği erkeğin köle de olmaması gerektiğini zikreder. Çünkü kölenin evliliğinin cebrî olacağını söyler. Hâlbuki Gazzâlî kadın ile tekrar evlenmek isteyen kocasının onu küçük kölesi ile evlendirip belirttiği şekilde bir ilişki yaşandıktan sonra köleyi satarak nikâhın feshedilmesinin câiz olduğunu zikretmiştir. Ancak Şirbînî, kadının helâl olması için erkeğin çocuk ya da köle olmaması gibi şartların mezhebin meşhur görüşü olduğunu zikrederek Şâfî mezhebi içerisinde bunun aksine görüşler olduğuna da yer vermiştir. Nitekim Cüveynî, Râfî gibi âlimlerin eserlerinde Gazzâlî'nin serdettiği bu görüşü desteklediklerine de yer vermiştir.⁵⁵⁴

Gazzâlî'nin üç talâkla boşanmış kadının eski kocasıyla tekrar evlenebilmesinin şartları hususunda mezhebin genel kabulleriyle çatıştığı görülmektedir.

3.1.5.2.4. Milk – Kölelik Sebebiyle Oluşan Engel

Müellif nikâhın manileri konusunun üçüncü cinsinde milk ve kölelik sebebiyle oluşan engelden bahseder. Fıkıh kitaplarında bu konu geçici evlilik engelleri başlığı altında ele alınırken Gazzâlî bu konuyu üçüncü cins olarak zikretmiş, müstakil bir başlık olarak

⁵⁵² Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/148.

⁵⁵³ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 384.

⁵⁵⁴ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/242.

işlemiştir. Buna göre bir adamın milkindeki câriye ile bir kadının da kölesi ile evlenmesi câiz değildir.⁵⁵⁵ Zeruret durumunun olması halinde bir erkeğin câriye ile evlenilebileceğini yukarıda zikrettiğimiz için tekrar bu konuya girmeyeceğiz.

3.1.5.2.5. Küfür Sebebiyle Engel

Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de nikâhın engellerinde ele aldığı dördüncü cins ise küfür nedeniyle engeldir. Bu kişilerin üç sınıf olduğunu zikreden müellif, bu sınıflardan kitâbîleri nikâhlamanın ve bunların cizye ile Müslüman beldede ikamet ettirilmelerinin helâl olduğunu belirtir. İkinci grup olarak putperest, zındık ve Allah'ın sıfatlarını inkâr edenleri sayar ve bunları hem nikâhlamanın hem de cizye ile ikâmet ettirmenin helâl olmadığını belirtir. Üçüncü sınıf olarak yer verdiği Mecûsîler'i ise nikâhlamanın helâl olmadığını söyleyerek bunların cizye karşılığı ikâmet ettirilmelerinin ise câiz olduğunu bildirir.⁵⁵⁶

Müellif kendisiye nikâhlanmanın helâl olduğu kitâbî kadınları da, ya İsrâiloğullarına mensup olmaları gerektiği ya da atalarının, dinleri tahrif edilmeden önce Yahudi veya Hristiyan dine mensup olmaları gerektiği şeklinde tanımlar. Kitâbî olduğunu söyleyen kadınların nesebi bilinmiyorsa bu durum için iki kavil olduğunu söyler ve bu kavillerden bahsetmeden bu kişinin ataları tahriften sonra bu dinlere mensup olmuşsa veya bu durum şüpheli ise onda da iki kavlin bulunduğu yer verir. Bu durumda olan kadınların kitâbî kategorisine girmediğini ve bunlarla nikâhlanılamayacağını belirtir. Hz. İsa gönderildikten sonra Yahudi olan ve Hz. Peygamber gönderildikten sonra Hristiyan olan kadınlar ile de nikâhlanılamayacağını aktarır. Sâbiî ve Sâmirîler'in ateist olmaları halinde bu kişilerin Yahudi ve Hristiyan olarak kabul edilmeyeceğini ve onlar ile nikâhlanılamayacağını bildiren müellif, bidat ehli olmaları halinde onlar ile nikâhlanmanın da helâl olduğuna yer verir.⁵⁵⁷

Gazzâlî bu açıklamalardan sonra “fer” dediği bir bölüm açar. Burada da Yahudi iken Hristiyan olan, putperest iken Yahudi ya da Hristiyan olan veya Müslüman iken irtidat eden kişilerin durumundan bahseder. Müellifin nikâh dışı konulara girdiği için burada “fer” diye müstakil bölüm açtığı ön görülmektedir. Buna göre Yahudi bir erkeğin Hristiyanlaşması durumunda bir kavle göre Müslüman beldesinde ikamet etmesine izin

⁵⁵⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 327.

⁵⁵⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 328.

⁵⁵⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 328.

verilir. Bir kavle göre ise eski dinine döndürülemeyeceğini bu durumdaki kişinin ya Müslüman olacağını, olmaması durumunda ise öldürüleceğini belirtir. Gazzâlî bu durumdaki birinin öldürülmesi hususunda Ebû Hanîfe'nin aksi kanaatte olduğunu rumuzla bildirir. Yani Ebû Hanîfe, bu durumdaki kişinin öldürülmesine karşı çıkmıştır.⁵⁵⁸

Müellif bu durumdaki bir kişinin bir kavle göre ise ya Müslüman olması ya da Yahudiliğe dönmesi seçeneğinin olduğuna yer verir. Gazzâlî İmam Şâfiî'den gelen bu kavilleri sıraladıktan sonra “biz deriz ki” deyip bu kişinin ikâmeti hususunda kendi tercihini açıklar. Buna göre, bu kişi İslam ülkesinde ikâmet ettirilmez. Müellif bu kişinin Müslüman olması veya eski dinine döndürülmesi konusunda bir görüş bildirmez ancak “...bu kişi sınır dışı edilir mi?” diye sorar. Bu hususta da iki kavlin bulunduğunu belirten Gazzâlî, bir Yahudi'nin putperest olması halinde Müslüman beldede ikametine izin verilmediği gibi bu kişinin eski dine dönmesi için iknâ edileceğine de yer verir. Ancak bir Hristiyan putperest olursa bu kişinin ancak Müslüman olması için ikna edileceğini belirtir.⁵⁵⁹

Müellif eğer bir Müslüman irtidat ederse bu kişinin de sadece İslâm'a döndürülmesi için ikna edileceğini söyler. Eğer dönmezse öldürüleceğini bildirir. Gazzâlî bu kişi karısı ile cinsel ilişkiye girmemişse yani irtidat zıfâf öncesi meydana gelmişse bu durumda ayrılığın hemen gerçekleşeceğini belirtir. Ebû Hanîfe'nin ayrılığın hemen gerçekleşeceği konusunda aksi görüşte olduğunu söyler. Bu kişi karısı ile ilişki yaşamışsa araları ayrılarak beklenir, eğer iddet bitmeden İslâm dinine dönerse nikâhın devam edeceğini aktarır.⁵⁶⁰

Müellif Yahudi ve Mecûsî'nin evliliğinden doğan bir kızı nikâhlamanın haram olduğuna da *el-Vecîz*'de yer verir. Çünkü çocuk babaya nispet edildiği için ve baba da kendisi ile nikâhlanması haram olan bir kişi olduğu için haramlık yönü ağır basar ve nikâh da haram olur.⁵⁶¹

Gazzâlî'nin evlilik engelleri bölümünde zikrettikleri genel manada bu kadar olup bu hususların karşılaştırma yaptığımız diğer eserlerdeki durumuna gelirse, Mehâmilî *el-Lübâb*'da öncelikle Müslüman kadının kâfir erkekle evlenmesinin câiz olmadığını

⁵⁵⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 328.

⁵⁵⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 328.

⁵⁶⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 328.

⁵⁶¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 328.

zikreder sonra da Müslüman bir erkeğin kâfir bir kadınla evlenmesi hususunda beş durumdan bahseder. Yukarıda zikrettiğimiz üzere Gazzâlî meseleyi üç boyutta ele almıştı. Bunlardan birincisi mürted olan kadındır ki bu kadınla Müslümanın da kâfirin de evlenmesi helâl değildir. İkincisi putperest kadındır. Bu kadınla Müslümanın evlenmesi haram olsa da kâfirin evlenmesi helaldir. Mecûsi için de aynı durum söz konusudur. Anne babasından biri Mecûsî, putperest diğeri kitâbî olsa da Müslüman erkeğin o kadınla nikâhlanması helâl değildir. Bu kişinin kitâbî olması durmuna da yer veren müellif, Gazzâlî'nin kitâbîyi İsrailoğulları olarak açıklamasına ek olarak Sâmîrî ve Sabîileri ateist veya bidat ehli diye ayırmaksızın kitâbî kategorisine koyar.⁵⁶²

Mehâmîlî Müslüman erkeğin kitâbîlerle evlenmesinin üç mesele haricinde câiz olduğunu söyler. Bu üç durumda, kadının İsrâiloğullarından olmaması, atalarının din tahrif edildikten sonra bu dine inanmış olması ve Hz. Peygamber gönderildikten sonra bu dinlere inanmış olması şeklinde açıklar. Mehâmîlî'nin bu husustaki izahatı son derece derli topludur. Müellif Gazzâlî'nin zikrettiği hususlardan farklı olarak karı-kocadan birinin irtidat etmesi halinde, iddet süresinde bu ikisinden birinin ölmesi durumunda, irtidat eden iddetten sonra tekrar Müslüman olursa aralarında mirasçılığın olmayacağına yer verir.⁵⁶³

Şîrâzî Gazzâlî'nin söylediklerine ek olarak Dâvud (a.s.)'ın Zebûr'una, Şuayb (a.s.)'ın sahifelerine vs. îman edenleri de ehli kitap olmayanlar kategorisinde zikreder. Bunun sebebini ise bu peygamberlere gönderilenlerin vahiy değil vahyin manaları olması şeklinde açıklar. Ayrıca Hz. Peygamber'e Kur'ân dışında indirilen bu tür manevî vahiye hükümler yer alırken onlara indirilenlerin ise öğütlerden ibaret olduğuna yer verir. Bunun delilinin ise “*Kitap yalnızca bizden önceki iki topluluğa (Yahudilere ve Hristiyanlara) indirildi*”⁵⁶⁴ ayeti olduğunu söyler. Şîrâzî, Mehâmîlî ve Gazzâlî'nin farklı hükümler verdiği Sâmîrî ve Sâbîiler'in kitâbî olup olmadığı hususunda ihtilaf olduğunu bildirir. Ebû İshâk'ın Sâbîiler'in Hristiyanlar'dan Sâmîrîler'in ise Yahudiler'den olduğunu söylediğini Kâhîr Ebû Saîd'in ise onların katledilmesi konusunda fetva verdiğini aktarır.⁵⁶⁵

⁵⁶² Mehâmîlî eş-Şâfî, *el-Lübâb*, 307, 308.

⁵⁶³ Mehâmîlî, *el-Lübâb*, 308.

⁵⁶⁴ el-En'âm 6/156.

⁵⁶⁵ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 151-153.

Râfî'nin yukarıda zikrettiklerimize ek olarak kitâbî bir kadınla evlenilmesi halinde onun nafaka, kasm ve talâk konularında Müslüman zevceden farkı olmadığına yer verir ve kocanın bu kadının nifas ve hayızdan temizlenmek için gusül alması hususunda icbârî yetkiye sahip olduğunu da belirtir. Buna ek olarak kocanın domuz eti yememesi konusunda kitâbî karısına icbârî şekilde yasak getirebileceğine de temas eder.⁵⁶⁶

Nevevî *el-Minhâc*'da bu bilgilere ek olarak kitâbî bir kadın harbî olduğu zaman onunla nikâhın mekruh olduğuna yer verir. Sahih olan görüşe göre zımmî kadınla evlenmenin de mekruh olduğunu söyleyen Nevevî, Gazzâlî'nin ehli kitap kadını İsrailoğulları olarak genelleyip ardından Yahudiler ve Hristiyanlar olarak açıklamasına paralel olarak o da Sâbiî ve Sâmirîler'in dinlerinin aslı Yahudi ve Hristiyanlardan farklı ise onlarla evlenmenin haram, aksi durumda ise helâl olduğunu bildirir. Gazzâlî'nin de Sabî ve Sâmirîler'in ateistleriyle evlenmenin haram, bidat ehlinden olanlarıyla evlenmenin helâl olduğu yönündeki görüşünü yukarıda zikretmiştik.⁵⁶⁷

Gazzâlî *el-Vecîz*'de evlilik engelleri konusunu “kısm” dediği tek başlık altında birbiriyle ilintili durumları derli toplu bir şekilde cüzlere ayırarak meseleleri ele almıştır. Hem kendinden önceki eserlerin birikimini aktarmış hem de kendinden sonraki eserleri meseleleri sunma şekli ve yöntemi ile büyük oranda etkilemiştir. Nitekim Gazzâlî sonrası incelemeye tabi tuttuğumuz eserler bu hususta *el-Vecîz*'i büyük oranda örnek almışlardır.

Bu konulardan sonra Gazzâlî “bâb” şeklinde müstakil bir başlıkta “Müşriklerin Nikâhı” konusunu ele almıştır. Gazzâlî öncesi eserlerde Şirâzî'de böyle bir başlığa yer vermiştir. Bu konu Gazzâlî öncesi diğer eserlerde farklı başlıklarla da olsa yer bulmuştur. Râfî *el-Muharrer*'de bu konuyu “Müslüman Olduktan Sonra Kâfirin Evliliklerinin Hükümü” şeklinde bir başlık açarak ele almasına rağmen Nevevî *el-Minhâc*'da *el-Vecîz*'deki başlığı kullanmıştır.⁵⁶⁸

3.1.6. Müşriklerin Evliliği

Gazzâlî “Müşriklerin Nikâhı” başlığı altında dört fasıla yer vermiştir.

⁵⁶⁶ Râfî, *el-Muharrer*, 973, 974.

⁵⁶⁷ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 385, 386.

⁵⁶⁸ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 387.

3.1.6.1. Kâfirken Müslüman Olan Erkeğin Eşlerinin Durumu

Müellif bu fasılda ilk olarak kâfirin evlilikleri hususundaki bazı durumlardan bahseder. Buna göre kâfir Müslüman olduğu zaman karısı kitâbî ise bu kişinin evliliği devam eder. Bu erkek bir Mecûsi veya putperest ile evli iken Müslüman olsa ve bu kadın temastan önce onunla birlikte Müslüman olsa, nikâh devam eder. Bu kadın ilişkiden sonra iddet süresi içerisinde Müslüman olsa, evlilik yine devam eder. Müellif Ebû Hanîfe ve Mâlik b. Enes'in bu durumdaki bir evliliğin devam edeceği hususundaki ihtilaflarını bildirir. Bahsi geçen hükümler, kadının erkekten önce Müslüman olması hâlinde de bu şekildedir. Gazzâlî ikisi de Müslüman olsalar bu durumda o ikisinin nikâhlarında Müslümanlar'ın nikâhları için gerekli şartlar aranmaz demiştir.⁵⁶⁹

Mehâmili *el-Lübâb*'da bu hususları “Nikâh Üzerine Müslüman Olma” şeklinde bir bab başlığında ele almıştır. Müellif bu kişilerin her biri diğerinden önce Müslüman olsa ve bu durum ilişkiden önce yaşanmış olsa, her iki halde de nikâhlarının bâtil olduğunu belirtir. İlişkiden sonra ikisinden biri Müslüman olsa, o zaman üç hâlin ortaya çıkacağından söz eder. Bu durumları ise diğerinin Müslüman olması, iddetin bitmesi ve ölüm olarak açıklar. Müellif taraflardan ilk Müslüman olanın erkek olması durumunda ve bunun ilişkiden önce gerçekleşmesi durumunda, kadına mehrinin yarısının ödeneceğini belirtir. Eğer ilk Müslüman olan kadın ise mehri alamayacağını aktarır. Birlikte Müslüman oldularsa nikâhları devam eder. İkisi de Müslüman olsa ama birlikte mi, ayrı ayrı mı oldukları bilinmezse, bu durum eğer ilişkiden sonra olmuşsa ve iddet içinde Müslümanlıkta birleşmişlerse nikâh devam eder. Zifaf öncesi gerçekleşmişse nikâh bâtil olur. Müellif, kocanın biz aynı anda Müslüman olmadık demesi halinde ise sözünün kabul edileceğini aktarır.⁵⁷⁰

3.1.6.2. Müşriğin Şer'î Adetten Fazla Evliliği Bulunduğu Halde Müslüman Olması Durumu

Gazzâlî Müslüman olan müşriklerle ilgili konulara teferruatlı bir şekilde yer verdikten sonra ikinci fasılda şer'î adetten yani dörtten fazla evliliği olan müşriklerin durumuna da ver verir. Buna göre bir kişi on kadınla evli iken Müslüman olsa, bu adam bunlardan

⁵⁶⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 328-330.

⁵⁷⁰ Mehâmili, *el-Lübâb*, 314, 315.

dördünü seçer. Gazzâlî Ebû Hanîfe'nin bu kadınlardan dördünü seçeceği görüşüne muhalefet ettiğini belirttikten sonra bu kadınlardan geriye kalan altısının nikâhını reddetmiş olacağını ve bu kadınlara mehirin de gerekmeyeceğini belirtir.⁵⁷¹

Müellif, bir müşrik, anne ve onun kızı ile birlikte evli olduğu halde Müslüman olursa ve her ikisiyle de ilişki yaşamışsa, her ikisinin de o kişiye haram olacağını söyler. İlişki öncesi Müslüman olmuşsa, bir kavle göre ikisinden birini seçmesi gerekir şeklinde bir kavil aktaran Gazzâlî, “en sahih olanına göre kız tayin edilir” diyerek kendi tercihinin yer verir.⁵⁷²

Bu tercihinin sebebini “çünkü kızın nikâhı annesinin nikâhının reddedilmesine sebep olur” şeklinde açıklar. Ona göre biri ile birlikte olmuş, diğeriyle olmamışsa, birlikte olmadığı kadının nikâhı reddedilir. Müellif daha sonra hür kadın ve cariye ile evli iken Müslüman olan kişinin durumuna yer verir.⁵⁷³

Nevevî *el-Minhâc*'da anne ve kızıyla evli iken Müslüman olan kişi hakkında Gazzâlî'den farklı olarak bu kişi eğer kız ile zifafa girmişse, evlilik devam eder demiştir. Ancak anne ile zifafa girmişse her iki kadının da kendisine haram olduğunu bildirmiştir. Annenin nikâhının devam edeceği görüşünü ise zayıf bir kavil olarak zikretmiştir.⁵⁷⁴

Müellif bu fasılda müşriklerin hür kadın ve cariye ile evlilikleri hususuna yer verse de biz mevzunun uzamaması adına bu konuyu burada bitiriyoruz. Gazzâlî'nin ele aldığı bu meselelerde yukarıda yer verdiğimiz durumlar dışında zikredilen görüşler arasında bir ihtilafın olmadığı görülmektedir. Bu hususlar da Gazzâlî'nin *el-Vecîz* ile mezhebin kâhir görüşlerini sistematize ederek sonraki nesillere öz bir şekilde aktardığı görülmektedir.

3.1.6.3. Müşriğin Müslüman Olduktan Sonra Eşleri Arasında Seçim Yapması

Gazzâlî müşriklerin nikâhı konusunun üçüncü faslında kâfirken Müslüman olan erkeğin eşleri arasında bir seçim yapması gerekecekse bu seçimin nasıl yapılacağını “Seçim Hakkında” şeklinde açtığı başlık altında aktarır. Müellif bu kişinin seçimini açık ifadeler kullanarak yapacağı gibi bu kadınlardan birini boşayarak da diğeri için nikâhını tayin etmiş olacağını bildirir. Bunun yanında zihar ve îlâ ile tayinin gerçekleşmeyeceğini ifade eder.

⁵⁷¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 330.

⁵⁷² Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 330.

⁵⁷³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 330.

⁵⁷⁴ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 388.

Bu kişi “onun nikâhını fesih ettim” dese bu, talâkla diğerinin nikâhını tâyin ettiği şeklinde anlaşılır. Müellif bu durumdaki kişinin eşlerinden biriyle ilişkiye girmesinin, ilişkiye girdiği kadını tayin ettiği, diğerini boşadığı anlamına gelir mi diye sorar. Bu konuda ihtilaf olduğunu belirtir ve detaylarından söz etmez.⁵⁷⁵

şirâzî *el-Mühezzeb*'de bu konuda iki vecih vardır diyerek bunlardan biri için “o sahih olandır” deyip tercihini bildirir. Buna göre kadınlardan biri ile ilişkiye girmek bir seçimdir çünkü bu fiil sadece milkde caizdir ve bu da seçime delalet eder. Diğer görüş ise ki sahih olan budur, bu fiil bir seçim değildir. Çünkü nikâhta seçimin zifafla olması ric'î talâkta olduğu gibi bu konuda da câiz değildir.⁵⁷⁶

Gazzâlî bir kişinin pek çok hanımı olsa ve aralarında seçim yapmak için altı tanesini sınırlasa diğerlerinin hemen boş olacağını söyler.⁵⁷⁷

Nevevî kocanın sınırlama yapması konusunda aynı görüşleri serdederek, kocanın bu seçimi yapana kadar kadınların hepsine nafaka ödemesi gerektiğini belirtir.⁵⁷⁸

Gazzâlî erkeğin eşlerini tayin etmekten kaçınması halinde hapsedileceğini bildirir. Buna rağmen tayin etmezse ayıplanıp kınanacağını aktarır. Koca tayinden önce ölse kadınlardan her biri kendi durumuna göre azamî iddet süresini bekler ve kocanın mirasının dörtte biri veya sekizde biri tayin için bekleyen kadınlar kendi aralarında anlaşana kadar bekletilir. Daha sonra aralarında anlaştıkları seviyede veya eşit bir şekilde paylaştırılır.⁵⁷⁹

Gazzâlî kendi durumlarına göre iddet beklerler deyip detaylarına değinmez ama şirâzî bu kadınların her birinin ölenin karısı olma ihtimalinden dolayı hamile olanların hamilelik iddeti bekleyeceğini, zifafa girmemiş olanların ve ay bekleyerek iddetini tamamlaması gerekenlerin ise dört ay on gün iddet beklemeleri gerektiğini söyler. Âdet gören eşlerin üç kur veya vefat iddeti olan dört ay on günden hangisi daha fazla ise onu bekleyeceğini belirtir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 331.

⁵⁷⁶ şirâzî, *el-Mühezzeb*, 382.

⁵⁷⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 331.

⁵⁷⁸ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 389.

⁵⁷⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 331.

⁵⁸⁰ şirâzî, *el-Mühezzeb*, 183, 184.

Müzeni, Râfiî, Nevevî'nin de bu görüşleri zikrettiği görülmektedir.⁵⁸¹

3.1.6.4. Müşriğin Müslüman Olduktan Sonra Nafaka Yükümlülüğü

Gazzâlî “Müşriklerin Nikâhı” babının son faslında da nafaka konusuna yer vermiştir. Buna göre erkek Müslüman olduktan sonra kadın, iddet süresinin bir kısmında Müslüman olmaktan geri kalıp, sonra İslâmı seçse, Müslümanlıktan geri kaldığı süre içinde nafakayı hak etmez. Müellif bu görüşün Şâfiî'nin kavli cedîdi olduğunu söyler. Eğer öncelikle kadın Müslüman olup erkek iddet süresi içerisinde önce Müslüman olmakta gecikip, sonra İslâm'a girse, o zaman kadın iddet süresi boyunca nafakasını alır. Gazzâlî bu görüşü mezhebin râcih görüşü olarak zikreder. Müellif erkeğin gayrimüslim kalmakta ısrar ettiği durumda kadının mehri hak etmeyeceğini belirtir. Çünkü bu talâk bâin talâğa dönüşmüştür. Buna ek olarak zayıf bir görüşü de zikreden Gazzâlî, kadının ric'î talâkda olduğu gibi nafakayı hak ettiğini bildirmiştir.⁵⁸²

Gazzâlî erkeğin kadının zifaktan önce Müslüman olduğunu söylemesi ve kadının da bunu inkâr etmesi durumunda kadının sözünün kabul edileceğini söyler. Çünkü asıl olan mehrin bekâsıdır. Erkek dese ki “biz birlikte Müslüman olduk” onun bu ikrarı kabul edilir ve nikâh da bâki kalır. Çünkü asıl olan nikâhın bâki olmasıdır. Gazzâlî tercih ettiği bu görüşleri zikrettikten sonra kadının ikrarının kabul edileceği görüşünü de zayıf olarak niteler⁵⁸³

Gazzâlî öncesi ve sonrası eserlerde bu durum hakkında bir ihtilaf görülmediği gibi Gazzâlî de bu konuda bir ihtilaftan söz etmemiştir. Ancak bu eserlerin çoğunda *el-Vecîz*'deki mevzulardan farklı olarak irtidat meselesine de değinilmiştir. Buna göre kadın irtidat ettiği zaman boşama gerçekleşir, kadın iddet süresi içinde kocadan nafaka alamaz. Ancak koca irtidat etse kadına iddet nafakasını ödemek zorundadır.⁵⁸⁴

Müşriklerin nikâhı konusunda Gazzâlî sonrası eserlerde Gazzâlî'ye birkaç ihtilafli görüş de atfedilir. Bunlardan bir tanesi bir zimmî ve bir Müslüman arasındaki davaların nerede görüleceği mevzusudur. Şîrbînî *Muğni'l-muhtâc*'da bir Müslüman ve bir zimmî aralarındaki anlaşmazlık sonucu İslâm mahkemesine geldiklerinde İslâm şeriatine göre

⁵⁸¹ Müzenî, *el-Muhtasar*, 231; Râfiî, *el-Muharrer*, 985; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 389.

⁵⁸² Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 331.

⁵⁸³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 331.

⁵⁸⁴ Râfiî, *el-Muharrer*, 986; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 389.

hüküm verileceğini bildirir. Ama burada Nevevî ve Gazzâlî'ye atıfta bulunarak bu kişilerden her ikisinin İslâm mahkemesine başvurma hususunda rızalarının olması gerektiği yönünde bir görüş aktarır. Şirbînî Şâfiî âlimlerinin genelinin ise bu durumda tek kişinin mahkemeye gelerek diğerini mahkemeye çağırmasının muteber olduğu yönünde görüş bildirdiklerini zikreder.⁵⁸⁵

Şirbînî'nin Gazzâlî'ye atfettiği görüşlerden bir diğeri ise bir kişinin dört cariye ile evli olduğu halde Müslüman olmasıyla alakalı bir durumdur. Buna göre bu cariyelerden ikisi bu kişiyle birlikte Müslüman olduktan sonra biri azad edilse, daha sonra Müslüman olmayan cariyeler azad edilse, bu durumda Gazzâlî'nin önceden Müslüman olan cariyenin nikâhının devam ettiği, azad edilen diğer cariyelerin nikâhlarının da düştüğü yönünde görüş beyan ettiğini bildirmiştir. Şirbînî Rafîî'nin *Fethü'l-Azîz*'de bu hükmü tek görüş olarak zikrettiğini belirtmiştir. Ancak mezhep içinde Gazzâlî'nin bu hükmü hem reddedilmiştir hem de bazı âlimlerce desteklenmiştir. Mesela Fûrânî, Cüveynî İbnü's-Salâh'ın ve Nevevî'nin Gazzâlî'nin bu hükmüne muhalefet ettiklerini bildiren Şirbînî, bu müçtehidlerin kocanın cariyeleri arasında seçim yapmakta serbest olduğu görüşünü savunduklarını aktarmıştır. Bulkînî'nin de kocanın seçim yapmada serbest olduğunu savunduğunu belirten Şirbînî, İbnü's-Salâh'ın Gazzâlî'nin bu görüşünü yanılma olarak nitelediğine de yer vermiştir.⁵⁸⁶

Şirbînî, Subkî'nin ise Gazzâlî'ye atfedilen bu hükmü tercihe şayan olarak değerlendirdiğini söylemiştir. Bu değerlendirmeye göre Müslümanlıkta geri kalan cariyeler koca tarafından seçilemez çünkü daha önceden Müslüman olan iki cariyeden birinin hür olması, diğer ikisinin Müslümanlığı ile aynı zamana denk gelmiştir, bu durum ise o cariyeler ile ilk olarak nikâh yapmasına engeldir. Bu nedenle kocanın bu ikisiyle evliliğe devam etmesine izin verilemez. Subkî'nin bu mevzuyu uzun uzadıya açıkladığını bildiren Şirbînî, Gazzâlî'ye atfedilen bu görüşü zâhir olarak niteler ve İbnü'l-Mükrî'nin de bu görüşte olduğunu belirtir.⁵⁸⁷

Bu görüşler Gazzâlî'ye atfedilse de *el-Vecîz*'in “Müşriklerin Evlilikleri” bahsinde de hükümlerden ziyade konuların sistematığı hususunda daha etkili olduğu barizdir. Gazzâlî'nin bazı konularda serdettiği görüşler mezhep içi kabul görse de onun *el-Vecîz*

⁵⁸⁵ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/259, 260.

⁵⁸⁶ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/263.

⁵⁸⁷ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/263.

ile Şâfî mezhebine sistematik olarak sunduğu katkı, fûru fıkhıta zikrettiği görüşlerin mezhebe katkısını gölgede bırakmaktadır.

3.1.7. Nikâh Akdinde Muhayyerlik

Gazzâlî *el-Vecîz*'in dördüncü kısmını muhayyerlik konusuna ayırmıştır. Müellif muhayyerliğin dört olduğunu bunların “ayıp”, “aldanma”, “kölelik” ve “iktidarsızlık” olduğunu söylemiştir.

3.1.7.1. Ayıp Muhayyerliği

İlk olarak “ayıp” konusunu ele alan Gazzâlî, taraflardan her ikisi için de muhayyerliğe sebep olan ayıpların alaca hastalığı, cüzzam, akıl hastalığı olduğunu bildirir. Kadın için muhayyerliği gerektiren durumların siyah mantar hastalığı ve iktidarsızlık olduğunu, erkek için muhayyerliği gerektiren durumların ise kadındaki ilişkiye engel olan vajinal kapalılık ve yine birleşmeye engel teşkil eden kemiksi yapı olduğunu zikreder. Müellif tedavi kabul etmeyen ağız kokusu, koltuk altı kokusu ve ebrehlik konusunda ihtilaf olduğunu belirtir ve bu kusurlardan ilk zikredilen yedi tanesinin muhayyerliği gerektirdiğini bildirir. Bunlar dışında hüsnâ hakkında da ihtilaf olduğuna yer verir.⁵⁸⁸

3.1.7.2. Aldanma/Yanıлма Muhayyerliği

Gazzâlî muhayyerlik doğuran ikinci durum olarak aldanma/yanılma muhayyerliğini zikreder. Buna göre Müslümanlık, neseb, hürriyet konularında hem erkekte hem de kadında bilinenin aksine bir uyumsuzluk yaşandığı zaman akdin sıhhati konusunda da bazı durumlar açığa çıkar. Bu hususta iki kavil olduğunu bildiren müellif, bu kavillerden sahîh olanına göre aldandığını düşünen kişi nikâhı devam ettirip ettirmeme hususunda muhayyer olur. Gazzâlî erkeğin yetkin olduğu sanılıp yetkin olmadığına ortaya çıkması durumunda muhayyerliğin olmadığını belirtir. Ancak kadının Müslüman olduğu zannedildiği halde zımmî çıkması durumunda erkek için muhayyerlik olduğunu bildirir. Kadının hür zannedildiği halde cariye çıkması durumunda da muhayyerliğin olmadığını aktaran müellif, bu hususta ortaya çıkabilecek pek çok duruma da *el-Vecîz*'de yer verir.⁵⁸⁹

⁵⁸⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 332.

⁵⁸⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 332.

3.1.7.3. Kölelik

Gazzâlî muhayyerliğin sebeplerinden üçüncüsünün kölelik olduğunu zikretmiştir. Buna göre bir cariye bir köle ile evli olduğu halde azad edilse evliliğini devam ettirip ettirmeme hususunda muhayyerdir. Bir cariye, hür bir erkek ile evli olduğu halde azad edilse muhayyer değildir. Bu hususta Ebû Hanîfe'nin aksi görüşte olduğunu bildiren müellif, hür ile evli cariyenin yarısının azad edilmesi durumunda yine muhayyerliğinin olmadığını, köle ile evli iken yarısının azad edilmesi durumunda da yine muhayyer olduğunu belirtir. Bu konuda mezhep içi bir ihtilaftan bahsetmez.⁵⁹⁰

3.1.7.4. İktidarsızlık

Gazzâlî muhayyerlik sebeplerinin dördüncüsünü iktidarsızlık olarak zikretmiştir.⁵⁹¹ Ancak Şirbînî eserinde muhayyerlik sebeplerinin üç olduğunu ve bu hususta mezhebin ittifak ettiğini bildirirmiştir.⁵⁹² Gazzâlî bu konuyu ayıp muhayyerliği başlığı altında zikrettikten sonra tekrar müstakil bir başlık olarak ele almıştır.

Şirâzî *el-Mühezzeb*'de muhayyerlik konusunu fasıl başlığında zikreder. Muhayyerlik şartı ile bir akit yapılması durumunda akdin bâtil olacağını belirtir. Bu başlık altında muhayyerlik konularından ziyade akit esnasında koşulan şart konusuna yer vererek öncelikle akdin neden bâtil olacağı hususunu açıklığa kavuşturur. Bunun sebebinin bir vakit ile kayıtlanmış nikâh akdinin (mut'a) bâtil olmasıyla kıyas ederek açıklar. Muhayyerlik dışında herhangi bir şart ile yapılmış akdin kurulmuş olacağını, ancak şartın bâtil olacağını söyleyen Şirâzî, burada akdin değil de şartın bâtil olmasını akdin kurulmasının amacı olan zevk almaya engel bir durumun bulunmaması olarak açıklar. Bu başlık altında iddet bekleyen kadına evlilik teklifi yapıp yapılmayacağını ve başkasının nişanlısı olan kadına evlilik teklif edilmesi durumlarını ele alır.⁵⁹³

Bunlardan sonra bir bab başlığı açarak nikâhta muhayyerlik ve ayıp nedeniyle muhayyerlik konularını ele alacağını belirtir. Bu başlık altında on beş fasıl zikreder. Bu fasıllarda bir dağınıklık hâkim olsa da Gazzâlî'nin temas ettiği meselelerin hemen hepsine yer verir. Şirâzî Gazzâlî'den farklı olarak bazı durumları da açıklığa kavuşturur. Mesela

⁵⁹⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 333.

⁵⁹¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 333.

⁵⁹² Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 267.

⁵⁹³ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/165.

ayıp muhayyerliği kısmında kadının erkekte fazladan bulunan bir kadınlık organı ile kadında fazladan bulunan bir erkeklik organının olmasının muhayyerliği gerektirip gerektirmediği konusunda iki kavilin bulunduğunu zikreder. Bir kavle göre bu durum her iki taraf için de bir muhayyerlik sebebidir çünkü nefis bu durumu kerih görebilir ve bu da nefrete sebep olabilir. Bir diğeri ise muhayyerlik söz konusu olmaz çünkü bu durum nikâhın asıl amacı olan zevk almaya engel teşkil etmez.⁵⁹⁴

Şirbînî Şâfiî'nin ikinci kavlini daha güçlü olan görüş olarak niteler.⁵⁹⁵ Ancak hem Nevevî hem de Râfi bu durumlara eserlerinde yer vermez.⁵⁹⁶

Mehâmilî'de de muhayyerlik mevzularını dağınık haldeki bab başlıkları altında vermektedir, yani nikâhta muhayyerlik şeklinde bir başlığa yer vermez. Müellif *el-Lübâb*'da aldanma muhayyerliğinin iki olduğunu bunların ise neseb ve hürriyet olduğunu zikreder.⁵⁹⁷

Gördüğümüz kadarıyla Gazzâlî öncesi nikâhta muhayyerlik konuları son derece dağınık bir yapıda yani her bir muhayyerlik mevzusu ayrı bölümün farklı bir yerinde zikredilmiş vaziyettedir. Muhayyerlik başlığı bulunan eserlerde ise çoğu zaman bu başlık altında farklı mevzulara yer verilmektedir. Gazzâlî muhayyerlik başlığı altında muhayyerliği gerektiren mevzuları derli toplu zikretmiştir.

Gazzâlî sonrası incelemeye tabi tuttuğumuz eserlerden Râfi'nin *el-Muharrer*'i ve Nevevî'nin *el-Minhâc*'ında muhayyerlik sebepleri üç olarak zikredilmiş olmakla beraber "iktidarsızlık" konusu ayıp muhayyerliği altında ele alınmıştır.⁵⁹⁸ Ancak bu eserlerde *el-Vecîz*'deki başlık sistemi yani maddeleştirerek sunma bulunmamakla birlikte Nevevî'nin *er-Ravdâ*'da *el-Vecîz*'in sistemini kullanarak daha derli toplu bilgi sunduğu ve muhayyerlik sebeplerini de dört olarak zikrettiği görülmektedir.⁵⁹⁹

3.1.8. Nikâh Akdinde Önemli Bazı Konular

Gazzâlî *el-Vecîz*'in beşinci ve son kısmını evlilik konusunda dikkat edilmesi ve bilinmesi gereken bazı önemli mevzulara ayırır. Bu kısımda altı fasıl zikreder.

⁵⁹⁴ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/166.

⁵⁹⁵ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/269.

⁵⁹⁶ Râfi, *el-Muharrer*, 987-989; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 390, 391.

⁵⁹⁷ Mehâmilî, *el-Lübâb*, 310.

⁵⁹⁸ Râfi, *el-Muharrer*, 987; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 390.

⁵⁹⁹ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1235-1247.

3.1.8.1. Evlilik Sonrası Kocaya Helâl Olan Şeyler

Gazzâlî evlilik konusunda önemli gördüğü bazı önemli mevzuları zikrettiği bu babda, ilk olarak nikâh akdi kurulunca zevc için helâl olan durumları ele alır. Burada kadının dübürü dışında onunla her türlü ilişkinin erkeğe helâl olduğunu aktarır.⁶⁰⁰

Bu konu *er-Ravdâ*'da başka bir başlık altında oldukça teferruatlı ele alınmışken,⁶⁰¹ *el-Minhâc*'da bu konu için müstakil bir başlık bulunmamaktadır.

3.1.8.2. Babanın Oğlunun Cariyesiyle İlişkide Bulunması

Gazzâlî ikinci fasılda babanın çocuğunun cariyesiyle ilişkiye girmesi konusuna yer verir. Bunun haram olduğunu söyleyen müellif, bu ilişkinin şüphe barındırması sebebiyle babaya haddin gerekmediğini belirterek, mehrin ise gerektiğini aktarır. Bu ilişkinin oğlu için sıhriyet haramlığı da doğurduğunu bildiren Gazzâlî, nesebin de sabit olacağını belirtir.⁶⁰²

Şirâzî Gazzâlî'nin bildirdiklerine ek olarak babanın bu cariye ile evlenmesinin de helâl olmadığını söyler. Bu hükmün verilirken iki kişinin müşterek olan cariyesi ile ilgili hükme kıyas edilerek verildiğini belirtir. Babanın yabancı bir cariye ile evlendikten sonra oğlunun o cariyeyle malik olmasına da değinen Şirâzî, bu durum için iki vecihin bulunduğunu söyler. Bu vecihlerden birine göre bu nikâh bâtil olur. Had oğulun mülkündeyken ilişkiye girmiş gibi yine düşer ve neseb de sabit olur. İkinci görüşe göre ise nikâh bâtil olmaz çünkü oğulun cariye edinmedeki asıl amacı olan mal edinmiş olma amacı devam etmektedir.⁶⁰³

Nevevî *el-Minhâc*'da ikinci görüşü “daha sahih olan görüşe göre” diyerek tercih eder.⁶⁰⁴

3.1.8.3. Babanın İffeti

Gazzâlî üçüncü faslı babayı iffetlendirme konusuna ayırmıştır. Buna göre baba eğer mehri ödeyemeyecek yani muhtaç durumda ise onun iffetini ve onun üst soyu olan dedelerin iffetlerini korumak, iki kavilden en meşhurlarına göre gereklidir. Aynı mertebede iki dede

⁶⁰⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 335.

⁶⁰¹ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1247.

⁶⁰² Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 335.

⁶⁰³ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/156.

⁶⁰⁴ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 393.

birlikte evlendirilmeye ihtiyaç duyarsa ve kişinin buna gücü yetmiyorsa bir görüşe göre aralarında kura çekilir, bir görüşe göre ise evlendirilecek dedeyi kadı belirler.⁶⁰⁵

Râfiî *el-Muharrer*'de bu durumdaki baba ve dedelerin evlendirilmesinin gerekliliğini mezhebin zâhir görüşü olarak zikreder.⁶⁰⁶ Nevevî'nin bu konuya da hem *er-Ravdâ*'da hem de *el-Minhâc*'da Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'deki sistematîğinden ve aktardıklarından şaşmadan yer verdiği görülmektedir.⁶⁰⁷

Dördüncü ve beşinci fasıllarda cariye ve kölenin evlendirilmeleri konusunu işleyen Gazzâlî, altıncı fasılda zevc ve zevce arasında çekişme yaşanması durumunu ele alır.

3.1.8.4. Nizâ'

Müellif burada eşler arası geçimsizlik konularından ziyade bir erkek ve kadının birbirlerine nikâh izâfe etmeleri, kadının kocadan mehir talep etmesi gibi konulara yer verir. Gazzâlî bu konudan sonra "Kitâbü's-Sadâk" bölümüne geçer. Gazzâlî'nin ele aldığı bu mevzularda mezhepler arası görüşlere hiç yer vermediği görülmektedir. Ayrıca müellifin ihtisar sebebi ile genel manada nikâhın bazı konularına da yer vermediği görülmektedir. Mesela diğer eserlerin çoğunda bulunan nikâh çeşitlerine Gazzâlî'nin yer vermediği bazı yerlerde sadece ismen zikrettiği görülmektedir. Müellifin *el-Vecîz*'in "Kitâbü'n-Nikâh" bölümü özelinde Şâfiî mezhebine en önemli katkısının özellikle konuları dağınık halden kurtarıp, hiyerarşik ve kapsamlı başlıklar altında sunmuş olması zikredilebilir.

3.2. Talâk Bölümünün Muhteva Analizi

Bu bölümde talâk bölümünün konu fihristi, sünnî ve bid'î talâkın tarifî ve hükümleri, talâkın rükünleri ve bazı fer'î meselelere yer verilecektir. Konular ele alınırken Gazzâlî'nin sistematîği ve îzahları çerçevesinde incelenmeye özen gösterilecektir.

3.2.1. Talâk Bölümünün Konu Fihristi

Önceki bölümde de belirttiğimiz üzere Gazzâlî nikâh ve talâk bölümlerinin başlıklarında bazı farklı isimlendirmeler yapmış, nikâh bölümünde "kısım" olarak zikrettiği bölümlere

⁶⁰⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 335.

⁶⁰⁶ Râfiî, *el-Muharrer*, 997.

⁶⁰⁷ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1248; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 392.

talâk bölümünde “bab” demiştir. Mesela nikâhın rükünlerini “kısm” başlığı altında zikretmişken, talâkın rükünlerini bab başlığı altında zikretmiştir.⁶⁰⁸

Talâk bölümüne talâğın iki şartı vardır diye başlayan müellif, bu şartlardan birincisinde talâkın genel kuralına yer vereceğini belirlemiştir. Bunu da beş bab başlığı altında ele alacağını bildirmiştir. Birinci babda sünnet ve bid’at olan talâk hakkında izâhâtlarda bulunacağını zikreden Gazzâlî, bu konuda fasılların olduğunu söylemiştir. Müellif birinci fasılda bid’î talâkın manasının açıklamasını yapmış, bid’î talâkın haram kılınması için iki sebebin olduğunu belirtmiştir. Bu sebeplerden birinin kadının âdet dönemi içerisinde boşanması, diğersinin ise kadının temizlik döneminde ilişkiye girdikten sonra boşanması olduğunu zikretmiş ve bu konuları dataylı bir biçimde izah etmiştir.⁶⁰⁹

Müellif ikinci fasılda sünnet ve bid’at nedeniyle boşamanın zamana izâfe edilmesi konusuna yer vermiştir. Bu hususta meseleler olduğunu söyleyen müellif, burada beş mesele ve bu meselelerle ilintili meydana gelebilecek olayları ve hükümlerini zikretmiştir. Bunlardan birincisi hayızlı olan kadını boşama meselesi, bir diğeri de temizlik döneminde ilişkide bulunulan kadını boşama meselesidir. Üçüncüsü adamın karısına sen en güzel, en faziletli, en iyi talâkla boşsun demesidir. Dördüncüsü de adamın karısını bir anda üç boşama ile boşamasıdır. En son mesele ise talâkta irade beyanı hususudur.⁶¹⁰

Bu izahlardan sonra ikinci babda talâkın rükünlerini ele alan müellif, bu rükünlerin beş tane olduğunu belirterek bunları detaylandırır.⁶¹¹

Gazzâlî üçüncü babı talâkın adeti ile ilgili meselelere ayırır. Talâk sayısında niyet, talâkta tekrar, hespla talâk mevzularına yer verir. Hespla talâk konusunu da üç kısma ayıran müellif, birinci kısımda talâkta hesap murat eden ve etmeyen, hesap bilen ve bilmeyen kişilerin boşamasını ele alır. Talâkta tecezziye ikinci kısımda yer veren Gazzâlî, üçüncü kısımda adamın birden fazla karısı olduğu durumda talakta ortaklık meselelerini işler.⁶¹²

Gazzâlî dördüncü babda talâkta istisna durumlarını iki fasılda ele alır. Birinci fasılda boşamanın “illâ”, “لا!”, “hariç” lafzı ile sayısını azaltan çeşidine yer verirken, ikinci

⁶⁰⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 318-366.

⁶⁰⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 363-364.

⁶¹⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 365-366.

⁶¹¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 366-370.

⁶¹² Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 370-372.

fasılda boşamanın kendisini ortadan kaldıran “inşallah” gibi şer’î istisnâ olarak adlandırılan çeşidini ele alır.⁶¹³ Talâk kitabının birinci şartının son bab başlığında müellif, talâkta şüphe mevzusunu inceler.⁶¹⁴

Gazzâlî talâk bölümünün ikinci şartını talâkî izâfe etme konularına ayırır. Burada “bab” başlıklarına yer vermeyen müellif, altı fasıl başlığı düzeyinde boşamanın zamana bağlanması ve bunun gibi çeşitli meselelere yer verir. Birinci fasılda vakte izâfe edilen talâk mevzularını işler. Burada çeşitli nevâziller üzerinden mesleyi izah etmeye çalışır.⁶¹⁵

Müellif, ikinci fasılda şarta bağlanarak zamana izafe edilen boşamaların gerek olumlu gerekse olumsuz manadaki hükümlerine yer verir. Burada da çeşitli varsayımlar üzerinden meseleyi açıklamaya çalışır, üçüncü fasılda hamilelik ve doğuma izafe edilen boşamaları, dördüncü fasılda ise hayıza izafe edilmiş boşamaları ele alır.⁶¹⁶

Beşinci fasıl Gazzâlî’nin iradeye dayalı izafeyi ele aldığı fasıldır. Bir adamın karısına sen istersen boşsun dediğinde kadının bunu irade etme zamanı, şekli ve bunların hükümlerinin ele alındığı bu fasıldan sonra son fasıla geçerek burada da devr meselelerini izah eden müellif, bu faslı iki kısımda işler. Birinci kısımda hakkında iki kitap yazdığı devr meselesine kısaca değinir. İkinci kısımda talâkın şarta izafe edilmesindeki bazı ferlere yer verir.⁶¹⁷

Gazzâlî bu izahlardan sonra eserinin talâk bölümünü noktlayıp “Kitâbü’r-Ric’â”ya geçer. Buraya kadar *el-Vecîz*’in talâk kitabının tüm konu fihristini vermeye çalıştık. Bundan sonra da bu konuların bazılarının içeriğine değinecek ve üzerinde çalıştığımız diğer eserlerle karşılaştırmasını yapıp *el-Vecîz*’in bu örneklem özelinde Şâfi mezhebindeki yerini tespit etmeye çalışacağız.

3.2.2. Sünnî ve Bid’î Talâk

Gazzâlî *el-Vecîz*’de sünnî ve bid’î talâkî iki fasılda inceleyeceğini söyler ve bu fasıllardan birini sünnî ve bid’î talâkın açıklanmasına ayırıp hükmünü zikreder. İkincisinde ise boşamanın sünnî ve bid’î talâka izafe meselelerine yer verir.

⁶¹³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 372-373.

⁶¹⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 373-374.

⁶¹⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 375-376.

⁶¹⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 376-378.

⁶¹⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 378-379.

3.2.2.1. Sünnî ve Bid'î Talâkın Tarifi ve Hükümü

Nikâh bölümünde de zikrettiğimiz üzere Şâfiî mezhebinde incelediğimiz kitaplar özelinde tarif yapılmadan hükmün ne olduğuna yer verilmiştir. Gazzâlî talâk bölümüne sünnî ve bid'î talâkın tarifleriyle başlasa da diğer eserlerde mevzuya muhtelif girişlerin olduğu görülmektedir.

Örneğin Mehâmilî *el-Lübâb*'da evlilikte ayrılığın iki şekilde gerçekleştiğini birinin fesih diğerinin ise talâk olduğunu söylemiş, talâk ve fesih çeşitlerini sayarak konuya giriş yapmıştır.⁶¹⁸

Şirâzî talâkın bâliğ, âkil ve seçme kabiliyeti olan kişilerce yapılmasıyla sahih (geçerli) olacağını zikrederek ve kocadan başkasının talâkının geçerli olmayacağını belirterek mevzuya devam etmiştir. Yani rükün diye belirtmese de talâkın rükünlerinden ikisini zikretmiştir. Bu husus daha sonra ele alınacaktır.⁶¹⁹

Cüveynî talâğın şer'î dayanağı olan ayetleri zikrederek konuya girmiş ve takâkın aslından bahsederek devam etmiştir. Buna göre talâkın aslının Kur'ân, Sünnet ve icmâ ile sabit olduğuna yer vermiştir. Daha sonra talâkta kullanılan lafızlarla devam etmiş, yani kendisi zikretmese de delilden sonra talâkın rükünlerine geçmiştir.⁶²⁰

Râfiî *el-Muharrer*'de talâkın dayanağı olan ayetleri zikrettikten sonra Şirâzî'de olduğu gibi boşayanın mükellef olması gerektiğine yer vermiştir. Daha sonra da Cüveynî'de olduğu gibi talâkta kullanılan lafızları ele almıştır.⁶²¹

Nevevî *er-Ravdâ*'da diğer konularda olduğu gibi talâk konusunda da Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'inin temel kaynağı olduğunu göstererek sünnî ve bid'î talâkın tarifleriyle konuya başlamıştır.⁶²² *el-Minhâc*'da ise Şirâzî ve Râfiî'de olduğu gibi talâkı yapacak kişinin mükellef olması gerektiğini zikrederek talâkta kullanılan lafızlar ve niyet ile konuya giriş yapmıştır.⁶²³

⁶¹⁸ Mehâmilî, *el-Lübâb*, 326, 327.

⁶¹⁹ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/277.

⁶²⁰ Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, 14/5.

⁶²¹ Râfiî, *el-Muharrer*, 1061.

⁶²² Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1343.

⁶²³ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 413.

Eserler incelediğinde *el-Vecîz* ve *er-Ravdâ* haricinde kitapların hemen hepsi talâk konusunun önce dayanağına, hükmüne ve rükünlerine yer vererek eserlerine başlamışlardır.

Gazzâlî sonrası eserlerde *el-Vecîz*'de zikredildiği üzere rükünler, “Nikâhın Rükünleri” başlığı altında yer almıştır. Eserin yöntemini incelediğimiz ikinci bölümünde ve nikâh bölümünün muhteva analizini yaptığımız bölümde de zikrettiğimiz üzere Nevevî'nin *er-Ravdâ*'sı Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'i ile sistematik olarak da içerik olarak da paralel yapıdadır. Talâk bölümünde bütün eserlerde yer alan başlangıçların hemen hemen benzer olup *er-Ravdâ*'nın ise *el-Vecîz* ile aynı başlangıcı yapmış olması bunun bir diğer kanıtıdır.⁶²⁴ Yine Râfi'nin *el-Muharrer*'de *el-Vecîz*'den farklı girşilere yer vermesi de bu eserin *el-Vecîz*'in şerhi olamayacağı, müstakil bir eser olduğu şeklindeki iddiayı güçlendirmektedir.

Bid'î boşamanın haram olduğunu söyleyen Gazzâlî bu haramlığın iki sebepten ötürü olduğunu belirtir. Buna göre talâkta bid'atin birinci sebebi zifaf sonrasında kadının hayızlı iken boşanmasıdır. Müellif bunun bid'at olarak görülmesinin sebebini kadının iddetinin uzatılması olarak açıklar. Çünkü bu kadının hayızından kalan günleri iddet günlerine eklenip de hesap edilmez. Müellif talâk dışında kadınla hayızlı iken hul' yapma mevzusuna da yer verir. Buna göre erkeğin karısı hayızlı olduğu halde onunla hul' yapması câizdir. Çünkü burada iddetin uzaması kadının rızası dâhilindedir.⁶²⁵

Talâkın bid'at olarak görülmesinin ikincisi sebebi ise temizlik döneminde ilişki yaşandıktan sonra hamile olması imkân dâhilinde olan kadının hamileliği belirmeden içinde bulunduğu temizlik döneminde boşanmasıdır. Hamileliği belirgin hale geldiğinde boşamak ise sünnî ve helâl boşamadır.⁶²⁶

3.2.2.2. Boşamanın Sünnî ve Bid'î Talâka İzafe Edilmesi

Gazzâlî sünnî ve bid'î talâk babının ikinci faslında ise beş mesele ele alacağını söyler. Bunlardan ilki bir kişinin hayızlı karısına “sen bid'î talakla boşsun” demesidir. Talâğın bid'âte izafe edilmesi halinde, kadında hayızlı olduğu için boşamanın hemen meydana geleceğini söyleyen müellif, bu kadına sünnet üzere boşsun dendiğinde ise kadının

⁶²⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 364-366.

⁶²⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 364.

⁶²⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 364.

temizlenene kadar boş olmayacağını belirtir. Bu kadının temizlik dönemine girer girmez boş olacağını da ekler.⁶²⁷

Gazzâlî yukarıda zikrettiği durumun tam aksine bir kişinin temizlik döneminde karısına “sen sünnete uygun olarak boşsun” demesi halinde hemen boş olacağını söyler. Müellif bunun dışında bir erkeğin temizlik döneminde olan karısına sen bazısı sünnî bazısı bid’î olmak üzere boşsun dediğinde, kadının bir buçuk talâk boş olacağını ancak yarım talâk gibi bir durumun söz konusu olmaması sebebiyle bunun da tam sayılıp talâk sayısının ikiye tamamlanacağını belirtir. Yani talâğın tecezzi etmeyeceğini zikreder. Müzenî’nin ise tek talâk boş olacağı görüşünde olduğunu söyler.⁶²⁸

Gazzâlî’nin üçüncü fasılda zikrettiği üçüncü mesele kişinin karısına “sen en güzel, en faziletli talâkla boşsun” dediğinde buradan karısını sünnî talâk üzere boşamak istediği hükmünün çıkarılması gerektiğidir. Bu söylem sonucunda kadın, ilişkiye girmediği temizlik döneminde bulunduğu sünnî talâk üzere boş olur, ancak bu söylem kadının hayızlı dönemine veya ilişkiye girdiği temizlik dönemine denk gelirse boşama hayıza girdiği dönemde gerçekleşir.⁶²⁹

Gazzâlî’nin zikrettiği dördüncü mesele ise kocanın karısına “sen her biri bir kur’da olmak üzere üç talâkla boşsun” demesidir. Buna göre bu kadın zifaktan önce hayızlı halde ise talâk vuku bulmaz. Temizlik halinde ise talâk vuku bulur.⁶³⁰

Son olarak da bir kişinin eşine “sen üç talâkla sünnet üzere boşsun” deyip, sonra “ben bununla kurların arasını açmayı kastettim” demesi meselesidir. Gazzâlî’ye göre bu durumda kocanın bu ikrârı kabul edilmez. Müellif bu hükmün sebebini “çünkü bize göre tefrikde (kurların arasını açmada) sünnet yoktur” şeklinde açıklar.⁶³¹

Gazzâlî öncesi eserlerde sinnî ve bid’î talâk mevzuuna gelecek olursak, Mehâmili *el-Lübâb*’da sünnî talâkı kadını hayızda, nifasta ve kendisiyle ilişki yaşanılmış temizlik döneminde boşamamak şeklinde tanımlamıştır. Bid’î talâkı ise kadını hayızda, nifasta ve kendisiyle ilişki yaşanılmış temizlik döneminde boşamak şeklinde kısa ve öz bir şekilde tanımlamıştır. Gazzâlî *el-Vecîz*’de hayız durumunu zikretmez. Mehâmili boşama türlerine

⁶²⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 364.

⁶²⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 365.

⁶²⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 365.

⁶³⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 365.

⁶³¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 366.

sünnî ve bid'î olmayan talâk şeklinde bir kategori daha ekler. Bunun da zifaktan önce boşama, küçük kızın boşanması, hamilenin boşanması, îlâ ile boşama, mehri vermekten âciz olmak, nafakayı karşılamaktan âciz olmak iki hakemin boşaması şeklinde kategorilerinin olması şeklinde açıklar.⁶³²

Bid'î ve sünnî talâk konusunu “Haram ve Müstehab Talâk” başlığı altında ele alan Şirâzî, orada talâğın dört şekilde vuku bulduğunu bunların da vacib, müstehab, haram ve mekruh olduğunu bildirir. Müellif bu boşama şekillerinin hangi haller üzerinde gerçekleşeceğini uzun uzadıya anlatır. Örneğin vacib olan boşama iki hâl üzere gerekir. Bu hallerden biri düşmanlık ve şiddetli geçimsizlik durumudur. Diğeri ise îlâ sonucu artık vacib duruma gelmiş olan boşama durumudur. Müellif Gazzâlî'nin bid'î olarak zikrettiği talâk çeşidine “Haram Talâk” başlığı altında yer verir. Müstehab talâkı ise araları açılmış ayrı ayrı talâklar olarak tanımlar.⁶³³

Râfiî *el-Muharrer*'de “Sünnî ve Diğeri talâklar” şeklinde bir fasıl açarak bu mevzuyu ele alır. Gazzâlî'nin belirttiği gibi talâkı bid'at hale getiren iki sebepten söz eder. Sonrasında da ikinci fasılda zikrettiği meslelerin hepsini ele alır.⁶³⁴

Nevevî daha önce de zikrettiğimiz üzere *er-Ravdâ*'da bu konuyu *el-Vecîz*'deki gibi talâk kitabının girişinde işler ve detaylandırarak sunar.⁶³⁵ *el-Minhâc*'da ise *er-Ravdâ*'da detaylandığı konuyu *el-Vecîz*'in neredeyse aynı lafızlarını ve manaları kullanarak ihtisar eder.⁶³⁶ Ancak konuyu on bir fasıldan oluşan talâk kitabının yedinci faslında ele alır. Yani *er-Ravdâ*'da olduğu gibi Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'deki sıralamasını takip etmez. Ama başlıklandırmayı Şirâzî ve Râfiî'deki gibi değil, Gazzâlî'deki “Sünnî ve Bid'î Talâk” şeklinde yapar.

3.2.3. Talâkın Rükünleri

Gazzâlî talâk kitabının ikinci babında talâkın rükünlerini işler. Bu rükünler beş tane olup bunlar, “boşayan kişi”, “lafız”, “kasıt”, “mahal” ve “mahallin velayeti”dir.⁶³⁷

⁶³² Mehâmîlî eş-Şâfiî, *el-Lübâb*, 328.

⁶³³ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/284-287.

⁶³⁴ Râfiî, *el-Muharrer*, 1092-1095.

⁶³⁵ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1343-1351.

⁶³⁶ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 422.

⁶³⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 366-370.

Talâkın rükünlerine Müzenî ve Mehâmilî’de müstakil bir başlık altında yer verilmemiştir. Şirâzî talâkın rükünleri veya şartları gibi bir başlığa yer vermese de talâkın âkil, bâliğ ve ne söylediğini bilecek kadar akli başında olan kişinin tasarrufuyla sahih olacağını belirtmiştir. Yani Şirâzî Gazzâlî’nin birinci rükün olarak sunduğu “Boşayan Kişi” başlığı altında zikrettiklerini tek cünle ile belirtmiştir. Gazzâlî’nin değindiği bir diğer rükün olan “mahal üzerindeki velâyet” ise Şirâzî’nin “kocanın dışında kimsenin boşaması geçerli değildir” cümlesinde yer almaktadır. Şirâzî rükün olarak bunu zikretmez ama burada talâkın bir rükününü bildirir. Müellif “Talâkın lafızları” şeklinde bir fasıl açar ama orada talâkta kullanılan sözcüklerin zevcenin anlayabileceği kabilden sözcükler olması gerektiği bilgisine yer verir.⁶³⁸

Gazzâlî öncesi incelediğimiz eserlerin hiç birinde talâkın rükünleri şeklinde bir başlık yer almazken Gazzâlî’nin zikrettiği rükünler dağınık bir şekilde meseleler içerisinde aktarılmıştır. Gazzâlî sonrası eserlerden *el-Muharrer*’de de talâkın rükünleri şeklinde bir başlık yer almaz ancak Gazzâlî’nin zikrettiği rükünler ayrı ayrı fasıllarda yine dağınık bir biçimde işlenir. Mesela Râfî “Kitâbü’t-Talâk”⁶³⁹ başlığı altında nikâhta boşayan kişinin mükellef olmasının şart olduğundan ve kullanılan sözcüklerin talâk sözcükleri olmasından bahseder. Üçüncü fasılda “Talâkta Kasıt”⁶⁴⁰ konusuna yer verir. Yedinci fasılda “Talâkın Mahalli (Kadın) Üzerindeki Velâyet”⁶⁴¹ şeklinde bir başlıkla, rükünleri dağınık bir şekilde ele alır.

Nevevî *er-Ravdâ*’da “Nikâhın Rükünleri” şeklinde bir bab başlığı açarak “rükünler beştir” deyip Gazzâlî’nin *el-Vecîz*’de zikrettiklerini detaylandırarak aktarır.⁶⁴²

el-Minhâc’da ise talâk kitabının başlangıcında sarhoş hariç boşayan kişinin mükellef olması gerektiğini söyler ve ardından boşamanın niyete bakılmaksızın sarih sözcüklerle, niyetine bakılarak da kinaye sözcüklerle gerçekleşeceğini bildirir. Sonrasında lafızları ele alır. Yine mahallin ve mahal üzerindeki velayet konularını üçüncü fasılda ele alır.⁶⁴³

Yukarıda zikrettiklerimizden de anlaşılacağı üzere bugünkü sistemde nikâhın, talâkın rükünlerini tek başlık altında birinci..., ikinci..., şeklinde sıralayıp tertipli bir şekilde

⁶³⁸ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/277-282.

⁶³⁹ Râfî, *el-Muharrer*, 1061.

⁶⁴⁰ Râfî, *el-Muharrer*, 1069.

⁶⁴¹ Râfî, *el-Muharrer*, 1076.

⁶⁴² Nevevî, *Ravdatü’t-tâlibîn*, 1351.

⁶⁴³ Nevevî, *Minhâcü’t-tâlibîn*, 413.

sunan ilk kitabın incelediğimiz eserler içerisinde *el-Veciz* olduğu görülmektedir. Gazzâlî'nin *el-Veciz* ile Şâfiî mezhebine en mühim katkısı, aslında araştırmanın en başından beri vurgulamaya çalıştığımız mesele, yukarıda zikrettiğimiz Şirâzî'nin "kocanın dışında kimsenin boşaması geçerli değildir" cümlesinin Gazzâlî'de talâk rükünleri başlığının altında "mahal üzerindeki velâyet" şekline bürünmesidir. Gazzâlî'nin eseriyle Şâfiî mezhebine en büyük katkısı bu yöndedir. Yani Gazzâlî bütün fıkıh konularını eserlerdeki dağınık, karmaşık meselelerden süzerek tasnifler, başlıklandırmalar, düzenlemeler, ihtisarlar yaparak *el-Veciz*'i yazma amacına matuf hale getirmiştir. Sonraki telifat onu bu konuda büyük oranda takip etse de incelediğimiz eserler içerisinde görebildiğimiz kadarıyla Nevevî'nin *er-Ravdâ*'sı ile Şirbînî'nin *Muğni'l-muhtâc*'ı dışında Gazzâlî'nin bu dâhice kurgusu sürdürülememiştir. Buradaki eserlerden kastımız mezhepte otorite kabul edilen Râfiî'nin *el-Muharrer*'i ile Nevevî'nin *el-Minhâc*'ıdır.

Çünkü Gazzâlî'nin bu sistemi *er-Ravdâ*'da devam ettiren Nevevî, *el-Minhâc*'da Râfiî'nin sistemini takip etmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz üzere tespit edebildiğimiz kadarıyla *el-Muharrer el-Veciz*'in ihtisarı değildir ve hem *el-Muharrer* hem de *el-Minhâc*, *el-Veciz*'deki bu kurguya erişebilmiş de değillerdir.

Ancak Gazzâlî sonrası eserlerden Şirbînî *Muğni'l-muhtâc*'da *el-Minhâc*'ı şerh ederken Gazzâlî gibi nikâhın rükünleri beştir deyip bunları boşayan kişi, boşamada kullanılan sarîh sözcükler, kasıt, boşamaya konu olan kişi, boşama mahalli üstündeki velayet şeklinde tıpkı Gazzâlî'nin yaptığı gibi sunmuştur. Aslında Nevevî'de böyle bir sıralama bulunmamaktadır ancak Şirbînî konuları bu şekilde tertip ederek şerh etmeyi uygun bulmuştur.⁶⁴⁴

Şirbînî *el-Minhâc*'ı şerh ederken Nevevî'nin *er-Ravdâ* adlı eserine çokça başvurduğunu belirtmiştir. *er-Ravdâ* yukarıda da bildirdiğimiz üzere *el-Veciz*'in büyük oranda yansımasıdır. *Muğni'l-muhtâc* ve *el-Veciz* arasındaki gerek sistematik anlamda gerekse içerik manasındaki bâriz benzerlik dikkat çekmektedir.

⁶⁴⁴ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/368.

Aşağıda Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'de talâğın rükünleri olarak zikrettiği konular tek tek ele alınacak ve Gazzâlî'nin bu rükünlere yüklediği anlam mümkün merteye diğer eserlerle karşılaştırılarak verilmeye çalışılacaktır.

3.2.3.1. Boşayan Kişi

Gazzâlî talâkın rükünlerinin ilki olarak zikrettiği boşayan kişiyi, küçük çocuk ve akıl hastası dışında her mükellefin boşamaya muktedir olduğu şeklinde tanımlar.⁶⁴⁵

Şirâzî boşayan kişiyi âkil, bâliğ ve seçim yapma kudretine sahip her koca olarak tanımlar. Sonrasında gayri âkilin boşaması diye bir fasıl açarak orada özür sebebi ile akılsızın -ki bunları uyuyan, hasta ve akıl hastası olarak açıklar-, tedavi amacıyla akılı izale eden ilaç içmiş veya sarhoş olana kadar zorla şarap içirilmiş kişinin boşamasının kabul edilmeyeceğini belirtir. Keyfi olarak içilmiş şarapla sarhoş olmuş kişinin ve ihtiyaç olmadığı halde akılı izale eden ilacı içerek akılı giden kişinin boşamasının ise sahih bir boşama olduğunu bildirir.⁶⁴⁶

Nevevî *er-Ravdâ*'da Gazzâlî'nin küçük ve akıl hastası dışında mükellefin boşaması şeklinde bir ihtisar yaptığını ancak sarhoşun boşaması şeklinde bir mevzunun da olduğunu bildirir.⁶⁴⁷ *el-Minhâc*'da ise talâk yapacak kişinin sarhoş hariç mükellefiyet şartlarını taşıması gerektiğini belirtir.⁶⁴⁸

3.2.3.2. Boşamada Kullanılan Lafızlar

Gazzâlî bu "lafızlar" rükününü üç fasla ayırır. Birinci fasılda sarih ve kinaye sözcükleri, ikinci fasılda işaret ve yazı ile boşamayı, üçüncü fasılda ise tefviz (kadına boşama yetkisini verme) konularını ele alır.⁶⁴⁹

3.2.3.2.1. Sarih (Açık) ve Kinâye Lafızlar

Gazzâlî boşamada kullanılan lafızları sarih ve kinaye diye ikiye ayırır. Boşamanın lafzı sarih olmalı diyerek bütün boşama ve ayrılık lafızlarının sarih olduğunu söyler. Bu konuda yeniden mezhepler arası ihtilafları zikretmeye döner ve Ebû Hanîfe'nin boşama

⁶⁴⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 366.

⁶⁴⁶ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 177, 178.

⁶⁴⁷ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1351.

⁶⁴⁸ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 413.

⁶⁴⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 366-368.

ve ayrılık lafızlarının sarîh lafızlar olduğu hususunda muhalif kaldığını rumuzlarla bildirir. Müellife göre “seni boşadım”, “sen boşsun” ve bunun gibi boşamadan türetilmiş lafızlar da sarîh ifadelerdir. Ancak “sen boşamasın” gibi sözcüklerin daha sahih olan görüşe göre sarîh sözcük olmadığını bildirir. Sarîh sözcüklerin tercümelerinin de sarîh olduğunu ve bu tercümelerde de boşamanın gerçekleştiğini bildiren müellif, “sen halîsin”, “sen berîsin”, “sen bâînsin”, “sen betlesin”, “iddet bekle”, “rahmini istibrâ et”, “ailene karış”, “canının istediği yere git”, “sürünü gütmüyorum”, “benden bekâr ol”, “benden uzak dur”, “benden çık git, defol” gibi sözcüklerin de kinaye olduğunu söyler.⁶⁵⁰

3.2.3.2.2. Fiil ile Boşama

Gazzâlî fiil ile de boşamanın gerçekleşeceğini belirterek bu işaretin niteliğini her dilsizin anlaşılabilir ve muteber işaretinin ve kadının talâk olduğunu anladığı, ikisi arasında müşterek olan bir işaret olarak açıklar. Bu işaret ile boşamanın gerçekleşeceğini bildiren Gazzâlî, yazılmış bir yazının boşama niyeti ile okunması ile de boşamanın gerçekleşeceğini belirtir.⁶⁵¹

3.2.3.2.3. Tefvîz

Tefviz faslında kocanın karısına “kendini benden boşa” demesi ile kadının da “boşadım” demesi ile talâkın vuku bulacağını söyleyen Gazzâlî, bunun temlik veya vekâlet verme şeklinde bir durum olarak değerlendirildiğini söyler. Temlik olduğu kabul edilirse ertelemenin câiz olmadığını dolayısıyla hemen tasarrufta bulunulduğu zaman geçerli bir boşama olacağını bildiren müellif, vekil kılma şeklinde kabul edilirse o zaman ertelemenin de caiz olacağını belirtir. Ancak kendisi bunun temlik olduğu tercihinde bulunur.⁶⁵²

Şîrâzî bu konuda mezhebin görüşünün, tefvizin temlik olarak kabul edilmesi gerektiği yönünde olduğunu söyler. Bu nedenle koca bunu bildirdiği anda kadınla meclis ayrılığına gitmeden kadının derhal boşanması gerektiğini, bunun da Şâfîî’nin kavli cedidine göre verilmiş bir hüküm olduğunu belirtir.⁶⁵³

⁶⁵⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 366, 367.

⁶⁵¹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 367.

⁶⁵² Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 368.

⁶⁵³ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 4/288, 289.

Nevevî ise *el-Minhâc*'da Şâfî'nin diğerkavline göre bu yetkinin vekil kılmak olduğu ve derhal yerine getirilmesi gereken bir durum olmadığını, kadının bu boşamayı kabul edip etmemek konusunda muhayyer olması mevzusunun ise ihtilaflı olduğunu söyler. Tefvîz hem temlik kabul edildiğinde hem de vekâlet kabul edildiğinde kocanın boşanmadan önce yetki vermekten dönebileceğine de yer verir.⁶⁵⁴

3.2.3.3. Talakta Kasıt

Gazzâlî üçüncü rükün olarak talakta kasıt konusunu zikreder. Buna göre bir kişinin beş sebepten dolayı vehme kapıldığının zannedildiğini söyler. Bunlardan ilki kişinin ağzından yanlışlıkla boşama sözcüğünün çıkmasıdır. Mesela bir kimsenin karısının ismi Tâlîk (boşanmış) olsa, kölesinin ismi de Hür (azad edilmiş) olsa bu kişi bunlara “ey Tâlîk” veya “ey Hür” şeklinde seslense kadın boş, köle de hür olmaz.⁶⁵⁵

Gazzâlî kişinin vehme kapılmasının ikinci sebebi şakadır der. Bir kişi anlamını kastetmeden, şaka yaparak karısına “seni boşadım” dese buradaki niyetin boşamanın gerçekleşmesine engel olmadığını söyler.⁶⁵⁶

Müellif üçüncü sebep olarak cehaleti zikreder. Örneğin bir adam başkasının karısını zannederek kendi karısına onu boşadığını söylese, boşama gerçekleşmez.⁶⁵⁷

Talakta kastın önemli olduğu dördüncü durum ikrahtır. Gazzâlî ikrah altında niyeti boşama olmadan karısını boşayan kişinin boşamasının geçersiz olduğunu söyler. Bu hükmün yanına “ح” rumuzunu koyarak Ebû Hanîfe'nin ikrah altında da boşamanın gerçekleşeceği hükmünü verdiğini belirtir.⁶⁵⁸

Sonuncu olarak da akıl hastalığı, ilaç içme, tasarruflarını kısıtlayacak derecede cinnet geçirme durumunda boşamada kasıt aranacağını zikreden Gazzâlî, kasten içki içip sarhoş olunması durumunda kişinin boşamasının nassların zahirine göre geçerli olduğunu bildirir.⁶⁵⁹

Şîrâzî Gazzâlî'nin üçüncü rükün olarak zikrettiği “kasıt”ı “Boşamanın Gerçekleştiği ve Gerçekleşmediği Şeyler” şeklindeki bir bab başlığında ele alır. Burada sarîh ve kinaye

⁶⁵⁴ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 414, 415.

⁶⁵⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 368.

⁶⁵⁶ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 368.

⁶⁵⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 368.

⁶⁵⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 369.

⁶⁵⁹ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 369.

sözcüklerin niyetle birlikte olursa, boşamanın gerçekleşeceğini söyler. Ancak sarih ve kinaye boşama lafızları olmaksızın, bu sözcükler dışında talâka niyet etme ile boşamanın vuku bulmayacağını dile getirir. Bunun sebebini ise boşamayı askıya almanın haram olmasıyla açıklar ve talâka niyetin talâk olmadığına yer verir. Müellif bunları zikrettikten sonra boşamada lafızlar gibi konuları fasıllar halinde ele alır.⁶⁶⁰

Râfiî eserinde “Talâkta Kasıt” şeklinde bir bab başlığı açar ve Gazzâlî’nin zikrettiklerine yer verir.⁶⁶¹ Nevevî *el-Minhâc*’da “Sığanın Bazı Şartları ve Mutlak” şeklinde bir fasılda kasıt (niyet) konusunu zikreder ve Râfiî gibi aynı konulara aynı minvalde ele alır.⁶⁶²

3.2.3.4. Mahal (Boşamaya Konu Olan Kadın)

Gazzâlî boşamanın rükünlerinden dördüncüsünün “mahal” olduğunu, mahallin ise kadın olduğunu belirtir. Koca boşamayı karısının yarısına izafe ettiğinde boşamanın gerçekleşeceğini belirtir. Yine koca boşamayı kadının baş, karaciğer, dalak gibi belirli bir uzvuna izafe ettiği takdirde boşamanın geçerli, tükürük, süt, meni gibi bedenindeki fazlalıklara izafesi halinde ise boşamanın geçersiz olacağını söyler. Ebû Hanîfe’nin muayyen bir uzva izafe edilerek zikredilen talâk lafzının geçerli olması konusunda aksi kanaatte olduğunu rumuzla bildirdikten sonra iki vecihten birisine göre cenin, kan, iç yağın da fazlalıklar mukabilinden olduğunu bildirir. Gazzâlî renk, güzellik gibi sıfatlara yapılan izafe ile boşamanın olmayacağını söylerken, ruh, hayat gibi hayatî cüzlere yapılan izafe ile boşamanın gerçekleşeceğini belirtir.⁶⁶³

Şirâzî’nin “mahal” gibi bir konuya eserinde yer vermediği görülürken Râfiî *el-Muharrer*’de Gazzâlî’nin mahalle ilişkin verdiği bilgileri “Başka Lafızlar” şeklinde bir fasıl açarak, o başlığın bir bölümünde ele alır. Gazzâlî’nin kanın da fazlalıklardan sayılması ve dolayısıyla kadının kanına izafe edilen boşamanın nâfiz olmayacağı görüşünün aksine kanında uzuvlardan sayılması gerektiği, dolayısıyla kana izafe edilen boşamanın geçerli olacağı görüşüne de yer verir.⁶⁶⁴

⁶⁶⁰ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 4/291, 292.

⁶⁶¹ Râfiî, *el-Muharrer*, 1069, 1070.

⁶⁶² Nevevî, *Minhâcü’t-tâlibîn*, 415, 416.

⁶⁶³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 369.

⁶⁶⁴ Râfiî, *el-Muharrer*, 1074, 1075.

Nevevî *er-Ravdâ*'da talâkın rükünlerinin dördüncüsü olarak “mahal”li zikretmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz hususlara başka mevzular da eklemekle beraber, kana izafe edilen boşama hususunda Râfîî'nin görüşüne katılarak “bu mezhebin görüşüdür” demiştir.⁶⁶⁵

Nevevî *el-Minhâc*'da ise “Talakta Mahallin Beyanı ve Mahal Üzerine Velayet” şeklinde bir başlığa yer verir. Ancak burada Gazzâlî'nin zikrettiği hükümleri bildirmez. Mahallin açıklanmasından ziyade kadın üzerinde hangi durumlarda boşamanın gerçekleşeceğinin bilgisini çeşitli meseleler üzerinden verir. Mesela ric'î talâkla boşanmış, iddet döneminde olan kadının tekrar boşanması durumunda bir diğer talâkın gerçekleşeceğini söyler. Gazzâlî'nin “mahal” başlığı altında zikrettiklerini ise “Sığânın Şartlarından Bazıları” şeklindeki fasıl altında ele alır.⁶⁶⁶

3.2.3.5 Mahal Üzerindeki Velâyet

Gazzâlî talâkın son rükününü mahallin (kadının) velayeti meselesine ayırır. Burada bir kişi yabancı bir kadına “sen boşsun” dediğinde kadının boş olmayacağını ve talâk adedinden de bir eksiklik meydana gelmeyeceğini belirtir. Bir erkek ric'î iddet bekleyen karısına “sen boşsun” dese talâk vuku bulur. Hul' yapmış kadına “sen boşsun” dese yine talâk gerçekleşmez.⁶⁶⁷

Bu gibi nevâziller üzerinden devam eden konuların talâkın rükünü olmasıyla ne gibi bir alâkası olduğu ilk başta algılanamayabilir. Gazzâlî'nin buradaki kastı erkeğin boşayacağı kadının üzerinde velâyeti bulunmazsa, kadını boşama gibi bir durumunun da olamayacağı hususudur. Yani erkeğe yabancı olan, onun karısı olmayan kadın, zikredilen bu rükünle mahal konumunda olmaktan çıkmaktadır.

Bu rükne Gazzâlî öncesindeki eserlerde, en azından bu minvalde bir başlıkta yer verilmemiştir. Sadece yukarıda da zikrettiğimiz üzere Şirâzî, boşayan kişinin niteliklerine yer verirken “âkil, bâliğ ve seçim yapma kudretine sahip her koca” şeklinde bir tanımlamayla, Gazzâlî'nin “mahal üzerindeki velayet” rükünü işaret eder. Ama aynı başlık ve içerikle Râfîî'nin *el-Muharrer*'inde bulunmaktadır.⁶⁶⁸ Nevevî'nin *er-*

⁶⁶⁵ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1369.

⁶⁶⁶ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 415-417.

⁶⁶⁷ Gazzâlî, *el-Vecîz*, nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, 370.

⁶⁶⁸ Râfîî, *el-Muharrer*, 1076.

Ravdâ'sında da yer alan bu başlık *el-Minhâc* ve şerhi *Muğni'l-Muhtâc*'ta da bulunmaktadır.⁶⁶⁹

el-Vecîz dahil zikrettiğimiz diğer bütün eserlerde bu başlık altında bir kişinin nikâhı altında bulunmayan kadını boşaması, ric'î talâk iddetinde olan kadının yeniden boşanması, hul' yapmış kadının iddet bekliyor olsa bile boşanması, üç veya daha az sayıda boşanmış kadının boşandığı kocasına geri dönmesi, ölüm hastalığı olan kocanın karısını o esnada boşaması gibi konular ele alınmıştır.

Gazzâlî'nin ve *el-Vecîz*'i ve karşılaştırmaya tabi tuttuğumuz diğer eserlerde talâkın rükünleri hususunda ele alınan görüşler en genel manada bu kadar olup, Gazzâlî'nin *el-Vecîz* ile bu konularda mezhebe katkısının daha çok iç sistematik açıdan olduğu görülmektedir.

⁶⁶⁹ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 1370, 1371; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 417; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/386.

SONUÇ

Gazzâlî'nin *el-Vecîz* adlı eserinin Şâfiî fıkıhındaki yerini ve katkılarını tespit etmeyi amaçlayan bu çalışma, Şâfiî mezhebinin temel beş klasiğinden biri olarak kabul edilen *el-Vecîz*'in “Kitâbü'n-Nikâh” ve “Kitâbü't-Talâk” özelinde metot ve muhteva tahlili yapılarak hazırlanmıştır.

Gazzâlî İslâmî ilimlerin her sahasında verdiği eserler ile gerek Müslümanlar arasında gerekse diğer milletler nezdinde haklı bir şöhrete sahip olmuştur. Onun fıkıh alanında da tespit edebildiğimiz yirmi kadar eseri bulunmaktadır. Bu eserlerden *el-Vecîz* ile *el-Vasît* Şâfiî mezhebinin klasik dönem kaynaklarının en önemli ilk beş kitabı arasında sayılmaktadır. Üzerinde araştırma yaptığımız *el-Vecîz* Gazzâlî'nin fıkıha dair kaleme aldığı muhtasar bir çalışmasıdır.

Müellif bu eserini ilme olan ilgisizliğin önüne geçip ilme teşvik etmek, ilim taliplerinin uzun, karmaşık, kavranması, özümsemesi zor olan eserlerle uğraşıp zaman kaybetmelerine engel olmak ve yüklerini hafifletmek için telif ettiğini belirtmiştir.

Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'in temel kaynakları olan *el-Basît* ve *el-Vasît* adlı eserleri de bu amaca matuftur ve her biri bir öncekinin hem sistematik hem de içerik olarak zenginleştirilmiş, aynı zamanda da sıkı bir ihtisar işleminden geçirilmiş biçimindedir. *el-Vasît*'in ihtisarı olan *el-Vecîz*'in aynı, hatta daha zengin bir içeriğe sahip olmasına rağmen *el-Vasît*'ten altıda bir oranında hacme sahip olması da bu sıkı kısaltma çabasının sonucudur.

el-Vecîz ile Gazzâlî, Şâfiî mezhebinin kendinden önceki birikimini öncelikle kendi süzgecinden geçirmiş ve ilmin özünü kabuğundan ayırmıştır. Daha sonra elindeki malzemeyi kolay kavranabilir hale getirmek için sıkı bir tasnif işlemine tabi tutmuştur. Sonrasında da elindeki malzemeye ziplenmiş dosya misali olabildiğince anlamlar yüklemiştir.

Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'inin metot olarak tahlilinden ulaştığımız sonuçlara göre eserin genel sistemi, Şâfiî mezhebine İmam Şâfiî'den intikal eden “ibâdât”, “muamelât”, “münâkehât”, “ukubât” konularının sırasıyla tasnif edilmiş biçimine uyumlu dizayn edilmiştir. Gazzâlî eserin kitap taksimatına bazı eklemeler yaparak yeni yeni başlıklar açsa da bu başlıklar sonraki müelliflerce pek kullanılmamıştır.

el-Vecîz'in Şâfiî mezhebine en büyük katkısı devraldığı ilim mirasının dağınık malzemesini toparlayıp sistematize edip sonraki nesillere aktarması yönünde olmuştur. Nitekim Gazzâlî öncesi eserlerde konu başlıkları küllî, kapsayıcı ifadelerden değil de uzun uzun cümlelerden müteşekkildir. Eserlerde konular derli toplu ifade edilmemiştir. Gazzâlî konuları küllî başlıklar altında toplamış, tasnif etmiş ve eseri yazma amacına binaen meselelerin kavranmasını kolay hale getirmiştir.

Nikâhın rükünleri, talâkın rükünleri, nikâhın engelleri gibi bir tasnif, incelediğimiz Gazzâlî öncesi eserlerde bulunmamaktadır. Bu tasnif ve sistem incelediğimiz eserler çerçevesinde Gazzâlî ile Şâfiî mezhebine girmiştir. Şâfiî, Müzenî, Mehâmilî, Şîrâzî, Cüveynî gibi müctehidlerin eserlerinde bu konular dağınık halde bulunmaktadır. Bu eserlerin okuyucusunun zikredilen konuların hangisinin rükün hangisinin engel olduğunu anlaması ciddi uzmanlık gerektirmektedir. Gazzâlî *el-Vecîz*'de bahsi geçen tüm eserlerde dağınık halde bulunan bu malzemeleri kısım, şart, bab, fasıl, cüz gibi tasnifler altında rükün, engel, hüküm, tarif gibi başlıklandırarak sıralamış hiyerarşik bir düzene kavuşturmuştur. Sonraki telifat da bu hususta Gazzâlî'nin tasnifini eserlerinde kullanarak konuların bir düzen içerisinde sunulup anlaşılır hale getirilmesini sağlamıştır. Gazzâlî kolay gibi gözüken fakat ciddi uzmanlık ve mesai gerektiren bu işlemi eserini yazma amacına binaen, dönemin şartlarında başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir.

Sonraki telifattan *er-Ravdâ*, *Muğni'l-muhtâc* gibi eserler iç sistematik açıdan *el-Vecîz* ile paralel bir yapıya haizdir. Özellikle *er-Ravdâ el-Vecîz*'in bu hususlardaki biraz daha

Biz uzun yıllar Şâfiî medreselerinde okutulup üzerine yazılan şerh ve haşiyelerle hem kendi dönemini hem de sonraki literatürü etkisi altına bu eserin zikredilen hususlarda Şâfiî mezhebine çok büyük katkıların olduğunu tespit etmiş olduk. Gazzâlî'nin *el-Vecîz* ile mezhep literatürüne ve ilmî faaliyetlerin yürütülmesi hususunda ilim taliplerine sağladığı kolaylık, onun mezhepteki konumunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca eser hakkında kendi döneminde yapılan yorumlar *el-Vecîz*'in dönemin ilim talipleri için ne denli kolaylık sağladığının da kanıtıdır ve buradan da Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'i telif ederken güttüğü gayede ne denli başarılı olduğu da gayet açık bir biçimde anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Vecdi. “Harmele b. Yahyâ”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 16/232. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Allâf, Mashhad. "Kütübü'l-İmâmi'l-Gazzâlî sâbitü minhâ ve'l-menhûl". *ghazali.org*. 19 Mart 2022. https://www.ghazali.org/biblio/AuthenticityofGhazaliWorks-AR.htm#_ftnref52
- Apaydın, Hacı Yunus. “Bir İslam Hukukçusu Olarak Gazzâlî”. *Ebu Hamid Muhammed el-Gazali*. 1/37-53. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1988.
- Apaydın, Hacı Yunus. “el-Müstasfâ”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32/124-126. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Apaydın, Hacı Yunus. “İçtihad”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/432-445. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Aybakan, Bilal. 900. "Gazzâlî'nin Fıkıh İlmine Katkısı". *Vefat Yılında İmam Gazzâlî*. ed. İlyas Çelebi. 1/377-389. İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Aybakan, Bilal. “el-Mühezzeb”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31/517-519. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Aybakan, Bilal. “el-Üm”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/298-300. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Aybakan, Bilal. “el-Vasît”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/551-552. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Aybakan, Bilal. “el-Vecîz”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/587-588. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Aybakan, Bilal. “Fürû‘ Fıkıh Sistematiği Üzerine”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (Şubat, 2006), 5-32.
- Aybakan, Bilal. “Râfî, Abdülkerim b. Muhammed”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 34/394-396. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Aybakan, Bilal. “Şâfiî Mezhebi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 38/233-247. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Bakkal, Ali. “Rûyânî, Abdülvâhid b. İsmâil”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/275. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Başoğlu, Tuncay. “Şifâü'l-galîl”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39/140-141. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

- Bedevî, Abdurrahman. *Müellifâtü'l-Gazzâlî*. nşr. Fehd es-Sâlim.1 Cilt. Kuveyt: Vekâletü'l-Matbûât, 2. Baskı, 1397/1977.
- Bedir, Murteza. “er-Risâle”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/117-119. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Bedir, Murteza. “Mütekaddimîn ve Müteahhirîn”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32/186-188. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Beyhâkî, Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü el-Kübrâ*. 11 Cilt. Dârü Kütübü'l-İlmiyye, 3. Baskı, 1424/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhü'l-Buhârî*. nşr. Dârü'l-İbn-i Kesîr. 1 Cilt. Dimeşk-Beyrut: Dârü'l-İbn-i Kesîr, 1.Basım, 1423/2002.
- Candan, Abdurrahman. “İmam Şâfiî'nin Erken Dönem (Kadim) Görüşlerinin Oluşmasında İmam Mâlik'in Etkisi”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü* 47/2 (Haziran 2011), 117-144.
- Candan, Abdurrahman. “İmam Şâfiî'nin Kadim Görüşlerinin Oluşum Süreci ve Cedit Görüşlerine Geçişin Temel Nedenleri”. *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kısacasında İmam Şâfiî*. ed. Mahfuz Söylemez. 473-516. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Cüveynî, Abdü'l-Melik b. Abdillâh b. Yûsuf. *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*. nşr. Abdü'l-Azîm Muhammed ed-Dîb. 20. Cilt. Katar: Dârü'l-Minhâc, 1. Baskı, 2007.
- Çağrııcı, Mustafa. “Gazzâlî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13/489-505. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Çağrııcı, Mustafa. “İhyâü ulûmi'd-dîn”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları). 22/10-13. İstanbul, 2000.
- Çağrııcı, Mustafa. “Sirâceddin el-Urmevî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37/262-264. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Dîb, Abdülazîm Mahmûd. “Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8/141-144. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Duman, Soner. “İmam Gazzâlî'nin Maslahat Düşüncesine Katkıları”. *Journal of Islamic Law Studies* 18 (2011).
- Duman, Soner. “Nevevî'nin Şâfiî Fürû-i Fıkıh Literatürünü Dönüştüren Eserleri”. *İslam İlim Geleneğinde Nevevi*. ed. Nail Okuyucu. 1/1039. İslâmî Araştırmalar Dizisi 99. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Örf”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 34/87-93. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'âs b. İshâk b. Beşîr el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Şuayb el-Arnâvud. 6 Cilt. Dârü'r-Risâleti'l-el-Âlemiyye, 1. Baskı, 1430/2009.
- Eşit, Davut. "Fıkıhta Totolojik Bir Mes'ele: el-Mes'eletü's-Süreyciyye". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 27 (2016), 443-455.
- Gazali, İmam. *İhyau Ulumi'ddin Tercümesi*. çev. Ahmet Serdaroğlu. 4 Cilt. Bedir Yayınları, 2019.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. "*el-Basît fi'l-mezheb Kitâbü's-Salât*". thk. Abdüaziz b. Muhammed b. Abdullah es-Süleyman Medîne: el-Mektebetü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyyetü Vizâretü't-Tâlîmi'l-Âliyye el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1435/2014.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Hülâsatü'l-Muhtasar ve nükâvetü'l-mu'tasar*. thk. Reşîd Muhammed Alî. Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 1. Basım, 1428/2007.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Vasît fi'l-mezheb*. thk. Ahmed Mahmud İbrahim. Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1417/1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Vecîz fi fikhi İmam eş-Şâfiî*. thk. Alî Muâvvid - Âdil Abdülmûcid. Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Erkam b. Ebî Erkam, 1. Basım, 1418/1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Vecîz fi fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*. thk. Hâlid el-Attâr. Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1414/1993.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Esâsü'l-kıyâs*. thk. Fehd b. Muhammed es-Sedhân. Riyad: Mektebetü'l-Abîkân, 1. Basım, 1414/1993.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Kitâbü'l-Vecîz fi fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*. Mısır: Matbaatü'l-Âdâbi ve'l-Mueyyid, 1. Basım, 1317/1899.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Şifâu'l-galîl fi beyâni's-sebehi ve'l-muhîli ve mesâliki'l-talîl*. thk. Hamed el-Kebîsî Bağdat: Matbaâtu'l-irşâd, 1. Basım, 1391/1971.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstasfâ min ilmi'l-usul*. nşr. Abdü'l-Ali Muhammed b. Nizameddîn el-Ensârî. 2 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Erkâm b. Ebî'l-Erkâm, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Vecîz fi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*. nşr. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî. 1 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1. Basım, 1437/2016.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. nşr. Dâru'l-İbn-i Hazm. 1 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dârü'l-İbn-i Hazm, 1. Basım, 1426/2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü'l-menhûl min ta'lîki'l-usûl*. nşr. Muhammed Hasan Heyto. 1 Cilt. Suriye/Şam: Dâru'l-fikr Dimeşk, 1419/1998.

- Gazzâlî, Huccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Vecîz fî fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*. thk. Ahmed Ferid Mezîdî. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1425/2004.
- Gazzâlî, İmam. *Müstasfa İslam Hukukunun Kaynakları*. çev. Hacı Yunus Apaydın. 2 Cilt. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1. Basım, 2018.
- Görmez, Mehmet. *Gazzâlî'de Sünnet Hadis ve Yorum*. 1 Cilt. Ankara: OTTO Yayın, 1. Basım, 2014.
- Güngör, Mevlüt. "Begavî, Ferrâ". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5/340-341. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Gürkan, Menderes. "Zerkeşî, Bedreddîn". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 44/289-293. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemüddîn Ahmet b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zaman*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdr, 1. Basım, 1398/1978.
- Hanbel, Ahmed b. *Müsnedü el-İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnâvud - Âdil Mürşid. Beyrut: Müessisetü'r-Risâle, 1. Basım, 1430/2009.
- İltaş, Davut. "el-Udde". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/41-42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Kallek, Cengiz. "Kaffâl, Abdullah b. Ahmed". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24/146. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Kandemir, M. Yaşar. "Nevevî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33/45-49. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Kandemir, M. Yaşar. "Sahîhayn". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/527-530. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Karabulut, Ali Rıza. "Gazzâlî'nin Eserleri". *Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî*. 1/227-248. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1988.
- Kaya, Eyyüb Said. "Mütekaddimîn ve Mütaahhirîn". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32/188-189. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir. Erişim 29 Mayıs 2022. <https://yayinsatis.diyaret.gov.tr/kur-an-yolu-turkce-meal-ve-tefsiri>
- Karlığa, H. Bekir. "Gazzâlî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13/518-530. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. nşr. Şerafettin Yalçın - Muallim Rifat Kilisli. 2 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru İhyâi'l-Turâsi'l-Arab, 1. Basım, ts.

- Kılıçer, M. Esat. "Ashâbü'l-Vücûh". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 3/472. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Köse, Saffet. "İbn Ebû Leylâ Muhammed b. Abdurrahman". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 19/436-437. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Mâce el-Kazvîni, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn-i Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdilbâkî. 2 Cilt. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1430/2009.
- Merğînânî, Burhâneddîn Ebi'l-Hasen Alî b. Ebîbekr. *el-Hidâye şerhü Bidâyeti'l-Mübtedî*. thk. Ahmed Mahmud eş-Şehâde. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 1. Basım, 1441/2020.
- Müzenî, Ebû İbrâhim İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısrî. *Muhtasarü'l-Müzenî fi fîrû-i'l-Şâfiyye*. nşr. Muhammed Ali Beydâvî. 1 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1998.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman. *es-Sünen-i el-kübrâ*. thk. Hasan Abdü'l-Menâm Şelbî. Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1422/2001.
- Nevevî, Muhyî'd-dîn Ebî Zekerîyya b. Şeref. *Kitâbü'l-mecmû' şerhü'l-Mühezzeb li'l-Şirâzi*. thk. Muhammed Necib el-Mûtiî. 23 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, 1. Basım, 1429/2008.
- Nevevî, Muhyî'd-dîn Ebî Zekerîyya b. Şeref. *Minhâcü't-tâlibîn ve ümdetü'l-müftîn*. nşr. Mahmud Muhammed Tâhir Şa'bân. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mihâc, 1. Basım, 1426/2005.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Şeref. *Ravdatü't-tâlibîn*. nşr. Dâru'l-İbn-i Hazm. 1 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-İbn-i Hazm, 1. Basım, 1423/2002.
- Nisâbü'rî, el-Hâkim. *el-Müstedrek alâ es-Sahîh*. thk. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ. 5 Cilt. Dâru'l-Kütübi el-İlmiyye, 2. Basım, 1432/2011.
- Nisâbü'rî, Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Nazır b. Muhammed el-Fâriyâbî Ebû Kuteybe. Dâru'l-Tab'â, 1427/2006.
- Orman, Sabri. "Gazzâlî'nin Hayatı ve Eserleri". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 13/3-4 (2000), 237-248.
- Okuyucu, Nail. *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2014.
- Özdemir, Recep. "Özel Hukuk-Kamu Hukuku Ve Şahsî Hak-Aynî Hak Ayırımına Göre İslâm Hukukunun Sistematiğinin Değerlendirilmesi". *The Journal of Academic Social Science Studies* 3/44 (2016), 385-400.
- Özel, Ahmet. "İbnü'l-Kâs". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/100-102. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

- Özel, Ahmet. “Mâlik b. Enes”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 27/506-513. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Özel, Ahmet. “Merverrûzî, Ebû Ali”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/232-233. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Özel, Ahmet. “Zencânî, İzzeddin”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 44/553-554. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Özen, Şükrü. “İbn Süreyc, Ebü'l-Abbas”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 20/263-266. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Râfiû, Ebû Kâsım. *el-Muharrer fi fikhî'l-İmam eş-Şâfiû*. nşr. Ebû Yâ'kub Neş'et b. Kemâl el-Mısrî. 1 Cilt. Medine: Dârü's-Selam, 1. Basım, 1434/2013.
- Râfiû, el-İmâm Ebi'l-Kâsım Abdi'l-Kerîm b. Muhammed b. Abdi'l-Kerîm er-Râfiû el-Kazvîni eş-Şâfiû. *el-Azîz şerhü'l-Vecîz*. thk. Ali Muhammed Mu'avvid - Abdü'l-Hamîd Abdü'l-mevcûd. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.
- Saricaoğlu, Mustafa. İbadetler Bağlamında Zâhirî ve Bâtınî Fıkıh: Gazzâlî Örneği. *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 5 (2018), 6-32.
- Sübkî, Tâcüddîn Ebî Nasr Abdü'l-Vehhâb b. Ali b. Abdi'l-Kâfi. *Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. thk. Abdü'l-Fettâh Muhammed el-Hulv - Mahmut Muhammed et-Tânâhî. Kahire: Dâru'ihyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Şâfiû, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dabî el-Mehâmilî. *el-Lübâb fi fikhî'ş-Şâfiû*. thk. Abdülkerîm b. Suneytân el-Amrî. Medîne, 1. Basım, 1416/1995.
- Şâfiû, Muhammed b. İdrîs. *el-Üm*. thk. Rıf'at Fevzî Abdülmuttalib. Medine: Dârü'l-Vefâ, 1. Basım, 1422/2001.
- Şirâzî, Ebû İshâk. *el-Mühezzeb fi fikhî'l-İmam eş-Şâfiû*. thk. Muhammed ez-Züheylî. Şâm/Beyrut: Dârü'l-Kalem/ed-Dârü'ş-Şâmiyye, 1. Basım, 1418/1997.
- Şirbînî, el-Hâtip. *Muğni'l-muhtâc İlâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*. nşr. Muhammed Halil İtânî. 4 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Ma'fire, 1. Basım, 1418/1997.
- Şirbînî, Hâtip. *Muğni'l-muhtâc*. çev. Soner Duman. 20 Cilt. İstanbul: Mirac Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiü'l-Kebîr*. thk. Beşşâr 'İvâd Mârûf. Beyrut: Dârü'l-Ğarb el-İslâmiyye, 1. Basım, 1418/1997.
- Toktaş, Fatih. *Gazali'nin Furu Fıkıh Eserlerinde Eşya ve Borçlar Hukukuyla İlgili Hanefilere Nispet Edilen Görüşlerin Tahkiki*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2011.

- Topaloğlu, Bekir. “eş-Şâmil”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 38/331-333. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Watt, W. Montgomery. *Müslüman Aydın Gazali Hakkında Bir Araştırma*. çev. Hanifi Özcan. 1. Cilt, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 1989.
- Yenidoğan, Adem. “İmâm Şâfiî (ö. 204/820)’nin İcmâ Anlayışı”. *Marife* 13/1 (2013), 89-105.
- Yurdağür, Metin. “Mütevelli, Abdurrahman bin Me’mûn”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32/220. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

EK

Ek 1: *el-Vecîz*'in Nüshalarının Sistematiği

Tablo-1: *el-Vecîz*'in Nüshaları Arasındaki Sistematik Farklılığı

Gazzâlî (505/1111), <i>el-Vecîz</i> ⁶⁷⁰	Gazzâlî (505/1111), <i>el-Vecîz</i> ⁶⁷¹
Kitâbü't-tahâre	Kitâbü't-tahâre,
Kitâbü't-teyemmüm	Kitâbü't-teyemmüm
Kitâbü'l-hayz	Kitâbü'l-hayz
Kitâbü's-salât	Kitâbü's-salat
Kitâbü salâti bi'l-cemâa	Kitâbü's-salâti bi'l-cemâa
Kitâbü salâti bi'l-müsâfirîn	Kitâbü salâti musâfirîn
Kitâbü'l-cumuâ	Kitâbu's-salâti cumuâ
Kitâbü salâti'l-havf	Kitâbü salâti'l-havf
Kitâbü salâti'l-'iydeyn	Kitâbü salâti'l-'îydeyn
Kitâbü salâti'l-husuf	Kitâbü's-salâti'l-husuf
Kitâbü salâti'l-istiskâ	Kitâbü salâti'l-istiskâ
Kitâbü salâti'l-cenâiz	Kitâbü salâti'l-cenâiz
Kitâbü'z-zekât	Kitâbü'z-zekât
Kitâbü's-siyâm	Kitâbü's-siyâm
Kitâbü'l-i'tikâf	Kitâbü'l-i'tikâf
Kitâbü'l-hac	Kitâbü'l-hac

⁶⁷⁰ *el-Vecîz*'in sistematik açıdan girift olarak nitelediğimiz nüshalarının konu sıralaması, bkz. Gazzâlî, *el-Vecîz fî fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*; Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Vecîz fî fikhi İmam eş-Şâfiî*, ed. Alî Muâvvid - Âdil Abdülmûcid (Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Erkam b. Ebî Erkam, 1997).

⁶⁷¹ *el-Vecîz*'in sistematik açıdan ibâdât, muamelat, münâkehât, ukubât şeklinde tertipli sistematiğe sahip nüshalarının konu sıralaması, bkz. Gazzâlî, *el-Vecîz*, 1899; Gazzâlî, *el-Vecîz*, 2004; Gazzâlî, *el-Vecîz*, 2016.

Kitâbü'l-bey'	Kitâbü'l-bey'
Kitâbü's-selem ve'l-karz	Kitâbü selem ve'l-karz
Kitâbü'r-rehn	Kitâbü'r-rehn
Kitâbü't-teflis	Kitâbü't-teflîs
Kitâbü'l-hacr	Kitâbü'l-hacr
Kitâbü'n-nikâh	Kitâbü's-sulh
Kitâbü's-sadâk	Kitâbü'l-hivâle
Kitâbü'l-kasm ve'n-nüşûz	Kitâbü'd-damân
Kitâbü'l-hul'	Kitâbü'ş-şerike
Kitâbü't-talâk	Kitâbü'l-vekâleti
Kitâbü'r-ric'a	Kitâbü'l-ikrâr
Kitâbü'l-ilâ'	Kitâbü'l-âriye
Kitâbü'z-zihar	Kitâbü'l-ğasb
Kitâbü'l-keffârât	Kitâbü'ş-şuf'a
Kitâbü'l-li'ân	Kitâbü'l-karz
Kitâbü'l-'idde	Kitâbü'l-musâkat
Kitâbü'r-rada'	Kitâbü'l-icareti
Kitâbü'n-nafakât	Kitâbü'l-cu'âleti
Kitâbü'l-cirâh	Kitâbü'ihyâi'l-mevât
Kitâbü'd-diyât	Kitâbü'l-vakf
Kitâbü'd-da'va'd-dem	Kitâbü'l-hibe
Kitâbü'l-cinâyât	Kitâbü'l-lukata
Kitâbü's-sulh	Kitâbü'l-lakît

Kitâbü'l-havâle	Kitâbü'l-ferâiz
Kitâbü'd-damân	Kitâbü'l-vesâyâ
Kitâbü'ş-şerike	Kitâbü'l-vedfâ
Kitâbü'l-vekâle	Kitâbü gismi'l-fey' ve'l-ğanâim
Kitâbü'l-ikrâr	Kitâbü'l-kısmı's-sadakât
Kitâbü'l-âriye	Kitâbü'n-nikâh
Kitâbü'l-gasb	Kitâbü's-sadâk
Kitâbü'ş-şuf'a	Kitâbü'l-gasem ve'n-nüşûz
Kitâbü'l-kırâd	Kitâbü'l-hul'
Kitâbü'l-müsâkat	Kitâbü't-talâk
Kitâbü'l-icâre	Kitâbü'r-ric'ati
Kitâbü'l-cu'âle	Kitâbü'l-îlâ
Kitâbü'ihyâi'l-mevât	Kitâbü'z-zihâr
Kitâbü'l-vakf	Kitâbü'l-keffârât
Kitâbü'l-hibe	Kitâbü'l-liân
Kitâbü'l-lükata	Kitâbü'l-iddet
Kitâbü'l-lakît, Kitâbü'l-ferâiz	Kitâbü'r-radâ'
Kitâbü'l-vesâyâ	Kitâbü'n-nafaka
Kitâbü'l-vedfâ	Kitâbü'l-cirâh
Kitâbü kasmı'l-fey ve'l-ganâim	Kitâbü'd-diyât
Kitâbü kasmı's-sadakât	Kitâbü'd-da'vâ'd-demi
Kitâbü mücebâti'd-damân	Kitâbü cinâyâti mü'cibet-i li'l-ukûbâti
Kitâbü's-siyer	Kitâbü mücibâti'd-damân

Kitâbü akdi'l-cizye ve'l-muhâdene	Kitâbü's-siyer
Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih	Kitâbü akdi'l-cizyeti ve'l-muhâdene
Kitâbü'd-dahâyâ	Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih
Kitâbü'l-et'ime	Kitâbü'd-dahâyâ
Kitâbü's-sebk ve'r-remy	Kitâbü'l-et'ime
Kitâbü'l-eymân	Kitâbü's-sebeka ve'r-ramâ
Kitâbü'n-nüzûr	Kitâbü'l-îmân
Kitâbü edebi'l-kâdî	Kitâbü'n-nuzûr
Kitâbü'ş-şehâdât	Kitâbü'l-edep ve'l-kadâ
Kitâbü'd-de'âvî ve'l-beyyinât	Kitâbü'ş-şehâdet
Kitâbü'l-'itk	Kitâbü'd-dâvâ ve'l-beyyinât
Kitâbü't-tedbîr	Kitâbü'l-'itk
Kitâbü'l-kitâbe	Kitâbü't-tedbîr
Kitâbü 'itki ümmühâti'l-evlât	Kitâbü'l-kitâbe
	Kitâbü 'itgi ümmühâti'l-evlâd
	Kitâbü teznîbi fi furûi alâ'l-Vecîz li'l-Gazzâlî mukaddimetu

Ek 2: *el-Vecîz*'in Kendinden Önceki Eserlerle Karşılaştırılması

Tablo-2: *el-Vecîz*'in Konu Sıralamasının Kendinden Önceki Eserlerle Karşılaştırılması

Şirâzî (476/1083) <i>el-Mühezzeb</i> ⁶⁷²	Cüveynî (478/1085) <i>Nihayetül matlab</i> ⁶⁷³	Gazzâlî (505/1111) <i>el-Vecîz</i> ⁶⁷⁴
Kitâbü't-tahâre	Kitâbü't-tahâre	Kitâbü't-tahâre,
Kitâbü's-salât	Kitâbü'l-hayz	Kitâbü't-teyemmüm
Kitâbü'l-cenâiz	Kitâbü's-salât	Kitâbü'l-hayz
Kitâbü'z-zekât	Kitâbü'l-cemaâti	Kitâbü's-salat
Kitâbü's-siyâm	Kitâbü salâti'l-îydeyn	Kitâbü's-salâti bi'l-cemâa
Kitâbü'l-i'tikâf	Kitâbü salâti'l-husûf	Kitâbü salâti musâfirîn
Kitâbü'l-hâc	Kitâbü'l-cenâiz	Kitâbü's-salâti cumu'âti
Kitâbü'l-buyû'	Kitâbü'z-zekât	Kitâbü salâti'l-havf
Kitâbü'r-rehn	Kitâbü's-siyâm	Kitâbü salâti'l-îydeyn
Kitâbü's-sulh	Kitâbü'l-i'tikâf ve leyleti'l-kadr	Kitâbü'salâti'l-husuf
Kitâbü'l-hivâle	Kitâbü'l-hac	Kitâbü salâti'l-istiskâ
Kitâbü'd-damân	Kitâbü'l-bey'	Kitâbü salâti'l-cenâiz
Kitâbü'ş-şerike	Kitâbü's-selem	Kitâbü'z-zekât
Kitâbü'l-vekâle	Kitâbü'r-rehn	Kitâbü's-siyâm
Kitâbü'l-vediâ	Kitâbü't-teflîs	Kitâbü'l-i'tikâf
Kitâbü'l-âriye	Kitâbü'l-hacr	Kitâbü'l-hac
Kitâbü'l-ğasb	Kitâbü's-sulh	Kitâbü'l-bey'
Kitâbü'ş-şuf'â	Kitâbü'l-hivâle	Kitâbü'selem ve'l-karz

⁶⁷² Ebû İshâk eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb fi fikhî'l-İmam eş-Şâfiî*, thk. Muhammed ez-Züheylî (Şâm/Beyrut: Dârü'l-Kalem/ed-Dârü'ş-Şâmiyye, 1997).

⁶⁷³ Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*.

⁶⁷⁴ Gazzâlî, *el-Vecîz*, 1899; Gazzâlî, *el-Vecîz*, 2004; Gazzâlî, *el-Vecîz*, 2016.

Kitâbü'l-kirâz	Kitâbü'd-damân	Kitâbü'r-rehn
Kitâbü'l-musâkat ve'l-muzâraâ	Kitâbü'ş-şerike	Kitâbü't-teflis
Kitâbü'l-icâre	Kitâbü'l-vekâle	Kitâbü'l-hacr
Kitâbü's-sebk ve'r-remy	Kitâbü'l-ikrâr	Kitâbü's-sulh
Kitâbü'ihyâ-i'l-mevât	Kitâbü'l-âriye	Kitâbü'l-hivâle
Kitâbü'l-lukata	Kitâbü'l-ğasb	Kitâbü'd-damân
Kitâbü'l-lekât	Kitâbü'ş-şuf'a	Kitâbü'ş-şerike
Kitâbü'l-vakf	Kitâbü'l-karz	Kitâbü'l-vekâleti
Kitâbü'l-hibât	Kitâbü'l-musâkat	Kitâbü'l-ikrâr
Kitâbü'l-vasâya	Kitâbü'l-icâre	Kitâbü'l-âriye
Kitâbü'l-itk	Kitâbü'l-muzâraâ	Kitâbü'l-ğasb
Kitâbü'l-mukâteb	Kitâbü'ihyâi'l-mevât	Kitâbü'ş-şuf'a
Kitâbü'l-itki ümmühâtü'l-evlâd	Kitâbü'l-âdâyâ ve'l-habs ve's-sadakât	Kitâbü'l-karz
Kitâbü'l-ferâiz	Kitâbü'l-hibât	Kitâbü'l-musâkat
Kitâbü'n-nikâh	Kitâbü'l-lükata	Kitâbü'l-icareti
Kitâbü's-sadâk	Kitâbü'l-ferâiz	Kitâbü'l-cu'âleti
Kitâbü'l-hul'	Kitâbü'l-vesâyâ	Kitâbü'ihyâi'l-mevât
Kitâbü't-talâk	Kitâbü'l-vediâ	Kitâbü'l-vakf
Kitâbü'l-îlâ	Kitâbü kısmi'l-fey'î ve'l-ganîmeti	Kitâbü'l-hibe
Kitâbü'z-zihâr	Kitâbü'n-nikâh	Kitâbü'l-lukata
Kitâbü'l-liân	Kitâbü's-sadâk	Kitâbü'l-lakât
Kitâbü'l-eymân	Kitâbü'l-kasm ve'n-nüşûz	Kitâbü'l-ferâiz

Kitâbü'l-îdde	Kitâbü'l-hul'	Kitâbü'l-vesâya
Kitâbü'r-radâ'	Kitâbü't-talâk	Kitâbü'l-vedîâ
Kitâbü'n-nafakât	Kitâbü'r-ric'â	Kitâbü gismi'l-fey' ve'l-ğanâim
Kitâbü'l-cinâyât	Kitâbü'l-îlâ'	Kitâbü'l-kısmı's-sadakat
Kitâbü'd-diyât	Kitâbü'z-zıhâr	Kitâbü'n-nikâh
Kitâbü ehli'l-bağî	Kitâbü'l-liân	Kitâbü's-sadâk
Kitâbü's-siyer	Kitâbü'l-îdde	Kitâbü'l-gasem ve'n-nüşûz
Kitâbü'l-hudût	Kitâbü'r-radâ'	Kitâbü'l-hul'
Kitâbü'l-ukdiye	Kitâbü'n-nafakât	Kitâbü't-talâk
Kitâbü'ş-şehâdât	Kitâbü'l-cirâh	Kitâbü'r-ric'ati
Kitâbü'l-ikrâr	Kitâbü'd-diyât	Kitâbü'l-îlâ
	Kitâbü'l-kasâme	Kitâbü'z-zıhâr
	Kitâbü'l-cinâyâti'l-mu'cibeti li'l-hudûdî ve'l-ukûbâti	Kitâbü'l-keffârât
	Kitâbü'l-hudûd	Kitâbü'l-liân
	Kitâbü's-serika	Kitâbü'l-iddet
	Kitâbü'l-eşribeti ve'l-haddü fihâ	Kitâbü'r-radâ'
	Kitâbü's-siyer	Kitâbü'n-nafaka
	Kitâbü'l-cizye	Kitâbü'l-cirâh
	Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih	Kitâbü'd-diyât
	Kitâbü'd-dahâyâ	Kitâbü'd-da'vâ'd-demi
	Kitâbü'l-et'îme	Kitâbü cinâyâti mü'cibet-i li'l-ukûbâti
	Kitâbü's-sebk ve'r-remyi	Kitâbü mücibâti'd-damân
	Kitâbü'l-eymân	Kitâbü's-siyer

	Kitâbü edebi'l-kadâ'	Kitâbü akdi'l-cizyeti ve'l-mühâdene
	Kitâbü'ş-şehâdâti ve mâ dehelehu min er-Risâleti	Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih
	Kitâbü'd-da'vâ ve'l-beyyinât	Kitâbü'd-dahâyâ
	Kitâbü'l-îtk	Kitâbü'l-et'îme
	Kitâbü't-tedbîr	Kitâbü's-sebeka ve'r-ramâ
	Kitâbü'l-mükâteb	Kitâbü'l-îmân
	Kitâbü îtki ümmühâti'l-evlâdi	Kitâbü'n-nuzûr
		Kitâbü'l-edep ve'l-kadâ
		Kitâbü'ş-şehâdet
		Kitâbü'd-dâvâ ve'l-beyyinât
		Kitâbü'l-'itk
		Kitâbü't-tedbîr
		Kitâbü'l-kitâbe
		Kitâbü 'itgi ümmühâti'l-evlâd
		Kitâbü teznîbi fi furûi alâ'l-Vecîz li'l-Gazzâlî mukaddimetu

Ek 3: *el-Vecîz*'in Kendinden Sonraki Eserlerle Karşılaştırılması

Tablo 3: *el-Vecîz*'in Konu Sıralamasının Kendinden Sonraki Eserlerle Karşılaştırılması

Gazzâlî (505/1111) <i>el-Vecîz</i> ⁶⁷⁵	Râfîî (623/1226) <i>el-Muharrer</i> ⁶⁷⁶	Nevevî (676/1277) <i>el-Minhâc</i> ⁶⁷⁷	Nevevî (676/1277) <i>er-Ravdâ</i> ⁶⁷⁸
Kitâbü't-tahâra	Kitâbü't-tahâra	Kitâbü't-tahâra	Kitâbü't-tahâra,
Kitâbü't-teyemmüm	Kitâbü't-teyemmüm	Kitâbü's-salât	Kitâbü't-teyemmüm
Kitâbü'l-hayz	Kitâbü'l-hayz	Kitâbü salâti cemâati	Kitâbü'l-hayz
Kitâbü's-salat	Kitâbü's-salat	Kitâbü'l-cenâiz	Kitâbü's-salât
Kitâbü's-salâti bi'l-cemâa	Kitâbü salâti'l-cenâiz	Kitâbü'z-zekât	Kitâbü salât-i cemâa
Kitâbü salâti musâfirîn	Kitâbü'z-zekât	Kitâbü's-siyâm	Kitâbü salât-i'l-müsâfirîn
Kitâbü's-salâti cumu'âti	Kitâbü's-savm	Kitâbü'l-i'tikâf	Kitâbü salât-i'l-cumu'ati
Kitâbü salâti'l-havf	Kitâbü'l-i'tikâf	Kitâbü'l-hac	Kitâbü salât-i'l-havf
Kitâbü salâti'l-îydeyn	Kitâbü'l-hac	Kitâbü'l-bey'	Kitâbü salât-i'l-îydeyni
Kitâbü's-salâti'l-husuf	Kitâbü'l-bey'	Kitâbü's-selem	Kitâbü salât-i'l-kusûf
Kitâbü salâti'l-istisgâ	Kitâbü's-selem	Kitâbü'r-rehn	Kitâbü salât-i'l-istiskâ
Kitâbü salâti'l-cenâiz	Kitâbü'r-rehn	Kitâbü't-teflîs	Kitâbü'l-cenâiz
Kitâbü'z-zekât	Kitâbü't-teflîs	Kitâbü'ş-şeriketi	Kitâbü'z-zekât

⁶⁷⁵ Gazzâlî, *el-Vecîz*, 1899; Gazzâlî, *el-Vecîz*, 2004; Gazzâlî, *el-Vecîz*, 2016.

⁶⁷⁶ Râfîî, *el-Muharrer*.

⁶⁷⁷ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*.

⁶⁷⁸ Ebû Zekerriyya Yahyâ b. Şeref en-Nevevî ed-Dimeşkî, *Ravdatü't-tâlibîn* (Beirut/Lübnan: Dâru'l-İbn-i Hazm, 2002).

Kitâbü's-siyâm	Kitâbü'l-hacr	Kitâbü'l-vekâleti	Kitâbü's-siyâm
Kitâbü'l-i'tikâf	Kitâbü's-sulh	Kitâbü'l-ikrâr	Kitâbü'l-i'tikâf
Kitâbü'l-hac	Kitâbü'l-havâle	Kitâbü'l-âriye	Kitâbü'l-hac
Kitâbü'l-bey'	Kitâbü'd-damân	Kitâbü'l-ğasb	Kitâbü'd-dahâyâ
Kitâbü selem ve'l-karz	Kitâbü'ş-şerike	Kitâbü'ş-şuf'a	Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih
Kitâbü'r-rehn	Kitâbü'l-vekâle	Kitâbü'l-girâd	Kitâbü'l-et'ime
Kitâbü'teffîs	Kitâbü'l-ikrâr	Kitâbü'l-musâkât	Kitâbü'n-nezr
Kitâbü'l-hacr	Kitâbü'l-âriye	Kitâbü'l-icâre	Kitâbü'l-bey'
Kitâbü's-sulh	Kitâbü'l-ğasb	Kitâbü'ihyâi'l-mevât	Kitâbü's-selem
Kitâbü'l-havâle	Kitâbü'ş-şuf'a	Kitâbü'l-vakf	Kitâbü'r-rehn
Kitâbü'd-damân	Kitâbü'l-kirâd	Kitâbü'l-hibe	Kitâbü't-teffîs
Kitâbü'ş-şerike	Kitâbü'l-musâka	Kitâbü'l-legîd	Kitâbü'l-hacr
Kitâbü'l-vekâle	Kitâbü'l-icare	Kitâbü'l-cuâle	Kitâbü's-sulh
Kitâbü'l-ikrâr	Kitâbü'ihyâi'l-mevât	Kitâbü'l-ferâid	Kitâbü'l-havâle
Kitâbü'l-âriye	Kitâbü'l-vakf	Kitâbü'l-vasâyâ	Kitâbü'd-damân
Kitâbü'l-ğasb	Kitâbü'l-hibe	Kitâbü'l-vedîati	Kitâbü'ş-şerike
Kitâbü'ş-şuf'a	Kitâbü'l-lukata	Kitâbü gismi'l-fey' ve'l-ğanîme	Kitâbü'l-vekâleti
Kitâbü'l-karz	Kitâbü'l-lakît	Kitâbü'l-kasem ve's-sadakât	Kitâbü'l-ikrâr
Kitâbü'l-musâka	Kitâbü'l-cu'ale	Kitâbü'n-nikâh	Kitâbü'l-âriye
Kitâbü'l-icare	Kitâbü'l-ferâiz	Kitâbü's-sadâk	Kitâbü'l-ğasb
Kitâbü'l-cu'ale	Kitâbü'l-vesâya	Kitâbü'l-kasem ve'n-nüşûz	Kitâbü'ş-şuf'a

Kitâbü'ihyâi'l-mevât	Kitâbü'l-vedîâ	Kitâbü'l-hul'	Kitâbü'l-karz
Kitâbü'l-vakf	Kitâbü gismi'l-fey' ve'l-ġanâim	Kitâbü't-talâk	Kitâbü'l-musakât
Kitâbü'l-hibe	Kitâbü'l-kısmı's-sadakât	Kitâbü'r-ric'a	Kitâbü'l-icâre Kitâü'l-cuâle
Kitâbü'l-lukata	Kitâbü'n-nikâh	Kitâbü'l-îlâ	Kitâbü'ihyâi'l-mevât
Kitâbü'l-lakît	Kitâbü's-sadâk	Kitâbü'z-zihar	Kitâbü'l-vakf
Kitâbü'l-ferâiz	Kitâbü'l-gasem ve'n-nüşûz	Kitâbü'l-keffâret	Kitâbü'l-hibe
Kitâbü'l-vesâya	Kitâbü'l-hul'	Kitâbü'l-liân	Kitâbü'l-lukata
Kitâbü'l-vedîâ	Kitâbü't-talâk	Kitâbü'l-îdde	Kitâbü'l-lakît
Kitâbü gismi'l-fey' ve'l-ġanâim	Kitâbü'r-ric'a	Kitâbü'l-istibrâ	Kitâbü'l-ferâiz
Kitâbü'l-kısmı's-sadakât	Kitâbü'l-îlâ	Kitâbü'r-radâ'	Kitâbü'l-vasâya
Kitâbü'n-nikâh	Kitâbü'z-zihâr	Kitâbü'n-nafakât	Kitâbü'l-vedîâ
Kitâbü's-sadâk	Kitâbü'l-keffârât	Kitâbü'l-cirâh	Kitâbü gismi'l-fey' ve'l-ġanîme
Kitâbü'l-gasem ve'n-nüşûz	Kitâbü'l-liân	Kitâbü'd-diyât	Kitâbü'n-nikâh
Kitâbü'l-hul'	Kitâbü'l-idde	Kitâbü da'vâ'l-demi ve'l-kasâme	Kitâbü's-sadâk
Kitâbü't-talâk	Kitâbü'r-radâ'	Kitâbü'l-beġât	Kitâbü 'uşûrati'n-nisâi ve'l-gasemi ve'ş-şikâk
Kitâbü'r-ric'a	Kitâbü'n-nafakat	Kitâbü'r-ridde	Kitâbü'l-hul'
Kitâbü'l-îlâ	Kitâbü'l-hidâne	Kitâbü'z-zinâ	Kitâbü't-talâk

Kitâbü'z-zihâr	Kitâbü'l-cirâh	Kitâbü haddi'l-kazf	Kitâbü'r-ric'a
Kitâbü'l-keffârât	Kitâbü'd-diyât	Kitâbü karz-i's-serikati	Kitâbü'l-îlâ
Kitâbü'l-liân	Kitâbü'l-kasâme ve da'vâ'd-demi	Kitâbü'l-eşribe	Kitâbü'z-zihâr
Kitâbü'l-idde	Kitâbü ehli'l-bağiy	Kitâbü's-sayâli ve'd-damânî ve'l-vulâti	Kitâbü'l-keffâret
Kitâbü'r-radâ'	Kitâbü'r-ridde	Kitâbü's-seyr	Kitâbü'l-liân ve'l-kazf
Kitâbü'n-nafakat	Kitâbü haddi'z-zinâ	Kitâbü'l-cizye	Kitâbü'l-iddet
Kitâbü'l-cirâh	Kitâbü haddi'l-kazf	Kitâbü'l-hüdne	Kitâbü'r-radâ'
Kitâbü'd-diyât	Kitâbü haddi's-serika	Kitâbü's-saydi ve'z-zebâihi	Kitâbü'n-nafakâti
Kitâbü'd-da'vâ'd-demi	Kitâbü kat-i't-tarîk	Kitâbü'l-udhiyye	Kitâbü'l-cinâyât
Kitâbü cinâyâti mû'cibet-i li'l-ukûbâti	Kitâbü'l-eşribe	Kitâbü'l-et'imeti	Kitâbü'd-diyât
Kitâbü mûcibâti'd-damân	Kitâbü's-siyâli ve damânü'l-vulât	Kitâbü'l-musâbakati ve'l-munâdaleti	Kitâbü'd-da'vâ'd-demi
Kitâbü's-siyer	Kitâbü's-siyer	Kitâbü'l-îmân	Kitâbü'l-imâmeti ve'l-gitâli'l-bâğâti
Kitâbü akdi'l-cizyeti ve'l-mühâdene	Kitâbü'l-hidâne	Kitâbü'n-nezr	Kitâbü'r-ridde
Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih	Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih	Kitâbü'l-kadâ'	Kitâbü haddi'z-zinâ
Kitâbü'd-dahâyâ	Kitâbü'd-dahâyâ	Kitâbü'ş-şehâdât	Kitâbü haddi'l-kazf

Kitâbü'l-et'îme	Kitâbü'l-et'îme	Kitâbü'd-da'vâ ve'l-beyyinât	Kitâbü's-serikati
Kitâbü's-sebeka ve'r-remyi	Kitâbü's-sebeka ve'r-remyi	Kitâbü'l-'itk	Kitâbü damânî itlâfi'l-imâm ve hükmü's-sayâlî ve itlâfi'l-behâimi
Kitâbü'l-îmân	Kitâbü'l-îmân	Kitâbü't-tebîr	Kitâbü's-siyer
Kitâbü'n-nuzûr	Kitâbü'n-nezr	Kitâbü'l-kitâbeti	Kitâbü akdi'l- cizyeti ve'l- hıdaneti
Kitâbü'l-edep ve'l- kadâ	Kitâbü edebü'l- kadâ'	Kitâbü ümmühâti'l-evlâd	Kitâbü's-sebegi ve'r-remyi
Kitâbü'ş-şehâdet	Kitâbü'ş-şehâdât		Kitâbü'l-îmân
Kitâbü'd-dâvâ ve'l- beyyinât	Kitâbü'd-dâvâ ve'l- beyyinât		Kitâbü'l-kadâ'
Kitâbü'l-'itk	Kitâbü ilhâki'l-kâif		Kitâbü'l-kaseme
Kitâbü't-tedbîr	Kitâbü'l-'itk		Kitâbü'ş-şehâdât
Kitâbü'l-kitâbe	Kitâbü't-tedbîr		Kitâbü'd-da'vâ ve'l-beyyinât
Kitâbü 'itgi ümmühâti'l-evlâd	Kitâbü'l-kitâbe		Kitâbü'l-'itk
Kitâbü teznîbi fî furûi alâ'l-Vecîz li'l-Gazzâlî mukaddimetu	Kitâbü 'itgi ümmühâti'l-evlâd		Kitâbü't-tedbîr
			Kitâbü'l-kitâbet
			Kitâbü ümmühâti'l-evlâd

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Fatma ÇAKIR	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Karabük Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat Bölümü
Makale ve Bildiriler	
1. Fatma Çakır, “İmam Şâfiî'nin Nesih Anlayışına Yönelik Eleştirilerin Usul İlmi Açısından Analizi” <i>İlahiyat</i> , 1/4 (Aralık, 2020), 5-20.	